

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

**BİYOPOLİTİKADAN PSİKOPOLİTİKAYA: DEĞİŞEN İKTİDAR
TEKNİKLERİ BAĞLAMINDA MİCHEL FOUCAULT VE
BYUNG-CHUL HAN'IN SOSYAL TEORİLERİNİN
KARŞILAŞTIRILMASI**

Yüksek Lisans Tezi

Hümeyra SÖNMEZ

Danışman

Doç. Dr. İlyas SUCU

SAMSUN
2022

TEZ KABUL VE ONAYI

Hümeyra SÖNMEZ tarafından, Doç. Dr. İlyas SUCU danışmanlığında hazırlanan “Biyopolitikadan Psikopolitikaya: Değişen İktidar Teknikleri Bağlamında Michel Foucault ve Byung-Chul Han’ın Sosyal Teorilerinin Karşılaştırılması” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 10.01.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğu ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	İmza	Sonuç
Başkan	Prof. Dr. Selim EREN Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Yaşar YEŞİLYURT Samsun Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Doç. Dr. İlyas SUCU Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY

.../.../...

Prof. Dr. Ali BOLAT

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım klavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi?

Evet

Hayır

13/12/2021

Hümeysra SÖNMEZ

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: Biyopolitikadan Psikopolitikaya: Değişen İktidar Teknikleri Bağlamında Michel Foucault ve Byung-Chul Han'ın Sosyal Teorilerinin Karşılaştırılması

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 13.12.2021 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgürlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 15

Tek kaynak oranı : % 1 çıkmıştır.

13/12/2021

Doç. Dr. İlyas SUCU

ÖZET

BİYOPOLİTİKADAN PSİKOPOLİTİKAYA: DEĞİŞEN İKTİDAR TEKNİKLERİ BAĞLAMINDA MİCHEL FOUCAULT VE BYUNG-CHUL HAN'IN SOSYAL TEORİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Hümeyra SÖNMEZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Sosyoloji Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans, Ocak/2022
Danışman: Doç. Dr. İlyas SUCU

İktidar, her çağda üzerine düşünülen, kritik edilen ve incelemelerin merkezinde yer alan bir mesele olarak karşımıza çıkar. Sosyal bilimler içerisinde her düşünürün öyle ya da böyle bir ucundan iktidara değindiği görülmektedir. Karmaşık ilişkiler ağını yansıtan iktidar kavramını tanımlayabilmek ise hayli güçtür. İktidarı tanımlamayı kolaylaştırmak adına onun yapısına, özelliğine, araçlarına veya diğer unsurlara başvurulur. İktidarı tanımlamanın bir diğer biçimi de onun tekniklerini sınıflandırabilmektir.

Bu çalışma, Michel Foucault ve Byung-Chul Han'ın temel metin ve kuramlarından hareketle iktidar tekniklerinin günümüzde nasıl bir dönüşüme uğradığını sorgulamaktadır. Foucault, yaşadığı toplumun egemen iktidardan ayrıştığını ve yeni bir iktidar biçiminin ortaya çıktığını düşünür. Ona göre toplumda yaygınlık gösteren kapatma ve kısıtlama kurumları disiplinci bir iktidar biçimini ve nihayetinde disiplin toplumundan bahsetmeyi mümkün kılar. Disiplin kurumlarının gözetim aracı olarak işlev gören yapısı ise Panoptikon'dur. Han'ın temel tezi ise, günümüzde disiplin toplumundan söz etmenin mümkün olmadığı şeklindedir. Çünkü bugün disiplin kurumlarının yerini fitness, gökdelen, banka vs. gibi başarı ve performansı öne çıkaran mekânlar almıştır. Performans toplumunun bir analizini yapan Han, gözetim aracı olan Panoptikon yapısının da dijitalleşme süreci ile birlikte "Big Data" formuna dönüştüğünü belirtir. Dijital Panoptikon ya da Big Data, gün geçtikçe daha kontrolcü bir toplumun gelişimine yol açar.

Nitel araştırma olarak tasarlanan çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre, günümüz performans toplumu iktidarın disiplin tekniklerinin gerekli bir koşulu olarak ortaya çıkar. İktidar, etkisi azalmış olsa da disiplini hala bir araç olarak kullanmaktadır. Her şeyin verileştirildiği bu çağda Big Data'nın gücü ve kullanımı bize dijitalleşmenin sosyoloji alanına giren çalışmaları zorunlu kılar. Bunun yanı sıra psikopolitik teknik günümüzde toplumsal kontrolün sağlanmasında biyopolitikadan daha etkilidir. Foucault ve Han'ın teorilerinin karşılaştırılması sonucunda toplum tiplerinin, iktidar tekniklerinin, özne biçimlerinin, şiddetin yapısal boyutunun, egemenlik ilişkilerinin, gözetim araçlarının ve özgürlüğün anlamının değiştiğini görmekteyiz. Tüm bunların devamında iktidarların güçlerini pekiştirmek adına her geçen gün farklı teknikler geliştirdiğini ve geliştirmeye devam edeceklerini söylemek mümkündür.

Anahtar Sözcükler: İktidar, Biyopolitika, Psikopolitika, Big Data, Performans Toplumu.

ABSTRACT

FROM BIOPOLITICS TO PSYCHOPOLITICS: COMPARISON OF MICHEL FOUCAULT AND BYUNG-CHUL HAN'S SOCIAL THEORIES IN THE CONTEXT OF CHANGING POWER TECHNIQUES

Hümeýra SÖNMEZ
Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies
Department of Sociology
Master, January/2022

Advisor: Assoc. Prof. Dr. İlyas SUCU

Power emerges as an issue that is thought about, criticized and is at the center of studies in every age. It is seen that every thinker in social sciences refers to power in one way or another. It is very difficult to define the concept of power, which reflects the complex network of relations. In order to facilitate the definition of power, its nature, characteristics, means or other elements are referred to. Another way of defining power is to be able to classify its techniques.

Based on the basic texts and theories of Michel Foucault and Byung-Chul Han, this study questions how power techniques are transformed today. Foucault thinks that the society in which he lives is separated from the dominant power and a new form of power emerges. According to him, the institutions of confinement and restraint prevalent in society make it possible to talk about a disciplinary form of power and ultimately a disciplinary society. The structure of disciplinary institutions that functions as a surveillance tool is the Panopticon. Han's basic thesis is that it is not possible to talk about a disciplinary society today. Because today, disciplinary institutions are replaced by fitness, skyscraper, bank, etc. It has taken places that highlight success and performance, such as Making an analysis of the performance society, Han states that the Panopticon structure, which is a surveillance tool, has also turned into a "Big Data" form with the digitalization process. The Digital Panopticon or Big Data leads to the development of a more controlling society day by day.

The document analysis method was used in the study, which was designed as a qualitative research. According to the results of the study, today's performance society emerges as a necessary condition of the disciplinary techniques of power. The power still uses discipline as a tool, although its influence has diminished. In this age where everything is data, the power and use of Big Data necessitates studies that fall into the sociology field of digitalization. In addition, psychopolitical technique is more effective than biopolitics in providing social control today. As a result of the comparison of the theories of Foucault and Han, we see that the types of society, power techniques, subject forms, the structural dimension of violence, relations of domination, surveillance tools and the meaning of freedom have changed. In the continuation of all these, it is possible to say that the governments have developed and will continue to develop different techniques every day in order to consolidate their power.

Keywords: Power, Biopolitics, Psychopolitics, Big Data, Performance Society.

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

“Umarım bir gün seni mutsuz eden her şeyden kaçmak için cesaretin vardır.”

Spirited Away

Michel Foucault, yalnızca sosyolojide değil sosyal bilimlerin diğer alanlarında da ilgi duyulan, tartışılan bir isimdir. Foucault'nun düşünce dünyasına girmek, yazılarını anlamaya çalışmak gerçek manada kazı yapmak gibiydi. Bu çalışmaya başlamadan önce görüşme esnasında danışman hocama ilgi alanımın ne olduğunu tam anlamıyla bilmediğimi, ancak neyle ilgilenmekten oldukça uzak olduğumu bildiğimi dile getirmiştım, o da siyaset sosyolojisiydi. Gelin görün ki iktidara ilişkin yorumlarıyla bir döneme adımı yazdıran filozofu anlamaya çalışacaktım. Uzun, arayış içinde ve heyecanlı bir yolda (buna kendi yolum diyorum, tıpkı Naruto'nun “bu benim ninja yolum” anlayışında olduğu gibi) pek çok tecrübe edindim. Bana bu süreçte yol gösteren, tüm kafası karışık sorularımın cevabını veren, tezin hazırlık aşamasından son anına kadar bilgisini, emeğini ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. İlyas SUCU'ya teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Hayatın her anında olduğu gibi bu yolda da desteklerini esirgemeyen babam Adem SÖNMEZ, annem Nesrin SÖNMEZ, kardeşlerim Rümeyza ve Sümeyra SÖNMEZ'e ömür boyu minnettarım. Hayat bazen öyle insanlarla karşılaştırır ki sizi hiç konuşmadan sadece gözlerinizle anlaştığınız, birbirinizi anlayabildiğiniz ve hep sürecek dostluğunuzun olduğunu hissettiğiniz, arkadaşım Reyhan ÜSTÜN'e tüm destekleri için teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Kapsamı	6
2. Araştırmanın Özgün Değeri	10
3. Araştırmanın Yöntemi.....	12
4. Tezin Organizasyonu	12
1. PANOPTİKON'DAN DİJİTAL PANOPTİKON'A	14
1.1. Gözetim Olgusu ve Gözetim Toplumu	14
1.2. Toplumsal Gözetim Aracı Olarak Panoptikon.....	18
1.3. Dijital Panoptikon ya da Big Data	31
2. DİSİPLİN TOPLUMUNDAN PERFORMANS TOPLUMUNA	55
2.1. Disiplin, Denetim ve Kontrol Kavramlarına Dair Bir Değerlendirme	55
2.2. Michel Foucault Düşüncesinde Disiplin Toplumu ve Disiplinci İktidar	58
2.3. Disiplin Toplununun Ötesinde: Performans Toplumu	72
3. BİYOPOLİTİKA'DAN PSİKOPOLİTİKA'YA	89
3.1. Biyopolitika'nın Doğuşu.....	89
3.2. Biyopolitika Fikrinin Gelişimi: Agamben, Hardt ve Negri, Lemke	107
3.3. Biyopolitika Sonrası: İktidarın Yeni Tekniği Psikopolitika.....	113
SONUÇ	122
KAYNAKÇA	131
ÖZ GEÇMİŞ	139

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz çağı anlamak belki de onu kavramsallaştırmaktan, belirli bir kategoriye dâhil etmekten daha zordur. Çünkü bugün yaşadığımız çağı akla gelebilecek pek çok kavram ile tanımlamak oldukça mümkün görülmele birlikte yaygındır da. Yaşamı, ilişkileri, hayata dair şeyleri tanımlamak belki de şimdiye dek hem bu kadar kolay hem de bu kadar karmaşık hiç olmamıştır. Tarihi ve sosyal olayları anlamak, tarihin sosyal yapıyı nasıl değiştirebildiği ve toplumsal olanın tarihi nasıl inşa ettiği meselesi, esasında bizi bugüne çıkarmaktadır. Toplumu, toplumsal yaşamı ve değişen dünyayı anlamaya yardımcı olan sosyoloji ise bunu sosyal teorileri ile gerçekleştirir. Sosyal teori, anlaması güç fikirler ya da satırların arasında sıkışmış düşüncelerden daha fazlasıdır. Günümüzde toplumda olup biteni anlamak için öncelikle sosyolojiye ve ardından sosyal teorilere başvurmak gerekir. Kaynağını toplumdan ve toplumsal ilişkilerden alan sosyal teori, bize mikro ve makro ölçekli olmak üzere çeşitli biçimlerde bilgiler sunar. Bu açıdan sosyal teori toplumdaki görüntülerin bir yansımasını oluşturur. Toplumsal yaşama dair bahsedilen bu karmaşıklıkta anlama hususunda bilginin belirli bir zemine oturan taşlarını adeta yerinden oynatan modern ve postmodern teoriler bizlere yardımcı olmaktadır. Yaşadığı dönemi anlama arayışı içerisinde olan Michel Foucault ve Byung-Chul Han'ın teorilerinden bahsetmeden önce sosyolojide yer alan modernizm ve postmodernizm tartışmalarından kısaca bahsetmek gerekmektedir. Çalışmanın konusu her ne kadar iktidar tekniklerinin değişen yapısını çözümlenmek olsa da bunun tartışmalarla yakından bir ilişkisi bulunmaktadır. Modern ve postmodern teori üzerinde durmamızın nedeni, Foucault ve Han'ın sosyal teorilerindeki bağlantıyı güçlendirmenin yanı sıra iki düşünce arasındaki geçişi anlamayı kolaylaştırmaktır. Bu sebeple genel bir modern ve postmodern anlatısı bizlere Michel Foucault ve Byung-Chul Han'ın düşünce evrenini anlamamızda yardımcı olacaktır.

17. yüzyılda İngiltere ve Fransa merkezli olmak üzere Batı Avrupa'da başlayan ve "toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine" (Giddens, 2016: 9) işaret eden modernlik, birden çok bileşene sahip olan ve tek nedenle açıklanamayan, karmaşık bir olgudur. Bu sebeple modernin bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Belirli bir tanımının yapılamamasındaki güçlük modernite, modernizm ve modernleşme gibi kavramsallaştırmalarda da sürmektedir. Sosyal bilimciler tarafından modernlik ve modern toplum kavramları çoğunlukla olayların kaynağını

oluşturan ya da geliştiren süreçlere işaret etmektedir. Bu toplumsal süreçler ise esasında “modernleşme veya gelişme” olarak adlandırılmaktadır (Berger, Berger ve Kellner, 1985: 16). Oysaki modernlik, en temelde yaşam biçimine, içinde bulunduğu çağın özelliklerine vurgu yapar. Batılı ve Batı dışı olarak toplumlara kategorize eden ve tüm bu değişim ile dönüşümleri merkeze alan modernleşme, modernliğin bir sürecine işaret eder. Modernizm ise, tüm bunların teori haline getirildiği, bizzat modernliğin ideolojisini yansıtan kavramdır. Modernlik, toplumsal hayatın içerisinde siyaset, din, ekonomi, sanat, aile ve etik gibi çeşitli bölümlerinin farklılaşmasında kendini gösterir. Modernlik, yalnızca toplumdaki mevcut değişim ve gelişmeleri ya da olaylar zincirini oluşturmaz. Modernlik aynı zamanda “akılcı, bilimsel, teknolojik ve idari etkinliğin ürünlerinin yaygınlaştırılmasıdır” (Touraine, 2002: 23). Her şeyden önce modernlik, akıllı ve akılcı bir toplum fikrini incelemektedir. Akılcılaştırma fikriyle bağlantılı olan modernlik, uzunca bir süre gelenekselin yıkılmasına bağlı olarak ilerleme gösteren şeyi temsil etti. Çünkü modernitenin temelinde akılcılık öğretisi, bununla ilişkili olarak da “tek ve bir”in mantığı yer almaktaydı. Modernite bu açıdan dogmaların yıkımı ve yerine yeni bir dogmanın geçmesi biçiminde de değerlendirilmektedir. Modernlik, tüm bunlara ek olarak ayrılma ve kırılmaların birer yığınına ifade eder: Yeni ve eski, karanlık ve aydınlık, Doğu ve Batı, geleneksel ve modern. Bu bağlamda üçüncü bir kavrama izin vermeyen modernlik, insanlığı “ya hep ya hiç”e hapseder. Modernliğin en önemli özelliklerinden biri de tek boyutlu olmasıdır. Bu anlamda modernliğe, tek boyutlu zaman algısı, tek boyutlu bilgi ve tek boyutlu değer anlayışı hâkimdir. İnsana ve akla dair temel normları değiştiren, aynı zamanda da kendi kurduğu inanç sistemi ve değer algısıyla insanı ve aklı yücelten bir süreç olarak karşımıza çıkan modernizm, ulus devlet, kapitalizm, küreselleşme, zaman-uzam, mahremiyet, yabancılaşma, profan-seküler-global gibi kavramları üretir.

Modernliğin birden çok anlamının olduğunu düşünen Latour’a göre (2008: 17) modern, “yeni bir rejim, bir hızlanma, bir kopukluk, zamanın bir devrimi” gibi çeşitli şekillerde tanımlanabilir. Bu bağlamda modern, en temelde “zamanın geçişini” ya da “zamanın düzenli geçişindeki bir kırılmayı” (Latour, 2008: 17) ifade eder. Zamanın geçişi meselesi özellikle Klasik sosyolojinin modernliği ele alış biçiminde kendini göstermektedir. Modernlik çoğu zaman yeni olan ile ilişkilendirilmiş, bu anlamda Klasik sosyoloji öne sürdüğü tüm paradigmaları eski ile yeninin bir ayrımı

şeklinde kategorize etmiştir. Spencer'in militarist topluma karşı sanayi toplumu, Comte'un din veya metafizik çağına karşılık pozitivist çağı, Tönnies'in cemaat ve cemiyet toplumu karşılaştırması, Durkheim'in mekanik dayanışma ve organik dayanışma ayrımı, Weber'in geleneksel toplum ile modern Batı rasyonalizmi ayrımı, Marx'ın feodalizme karşı üretim ilişkilerinde kapitalizmi ele alması gibi bir kutuptan diğerine geçiş biçiminde değerlendirilir. Burada modernliğin kolay bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olan “değişim, gelişim ve evrim” kavramları öne çıkmaktadır. Modern teoriye göre modern öncesi toplumlarda değişim ve gelişim olgusunun doğası ve hızı modern toplumlara kıyasla daha yavaş ve sınırlı düzeydedir. Eylem halindeki modernliği bizlere yansıtan modernleşme ise, toplumun tümünde aynı anda ve aynı hızla gerçekleşen bir süreç değildir. Bu sebeple modernliğin sosyal dinamikleri her toplumda farklılık göstermektedir. Oysa modernlikte ele alınan toplumsal olaylar, doğrusal ve dengeli bir değişimin ve gelişmenin bir süreci olarak kavranmaktadır. Klasik modernleşme kuramcılarının temel argümanı ise, bütün toplumların aynı değişim doğrultusundan geçeceği ve modernleşme sürecini yaşayacağıdır. Bu açıdan Batı dışı toplumların da Batılı toplumların yaşadığı modernlik sürecinden geçerek bu toplumlara benzeyeceği düşüncesi hâkimdir. Oysaki modernlik başlı başına bir deneyimdi ve tüm toplumlar farklı modernlik tecrübesine sahip olacaktı. Bu bağlamda “Her toplum modernlik tecrübesini yaşamakla yükümlü mü?”, “Modernlikten kaçış veya modernlikten kurtulma gibi bir imkân mümkün müdür?” soruları modernliğin önemli bir problemini yansıtmaktadır. Diğer taraftan modernizm tartışmalarında yer alan modernliğin evrimci bir yoruma dayanması, tümel bir gelişme olarak değerlendirilmesi, kuramların tek nedenli olarak açıklanmaları ve kuramlardaki değişimin insan dışında gelişen bir süreç olarak görülmesi ya da modernleşmenin insanın bir ürünü olması gibi teorik açıdan ve bilimsel verilere bağlı olarak yapılan bir takım eleştiriler de mevcuttur (Solmaz, 2011: 45-46).

Modernliğin pek çok sosyolog tarafından farklı biçimlerde yorumlandığı görülmektedir. “Modernliğin başrahibi” olarak adlandırılan Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları* eserinde modernliği dört ana boyutuyla inceler. Kapitalizm, endüstriyalizm, gözetleme ve askeri iktidarın modernliğin kurumsal boyutlarını oluşturduğunu ileri sürer (Giddens, 2016: 59-66). Jürgen Habermas ise modernliği “tamamlanmamış bir tasarım” olarak adlandırır (Ritzer, 2012: 86). Bunun yanı sıra

Modernliğin Sıkıntıları eseri ile Taylor (2011: 9-18), modernlikle beraber ortaya çıkan başlıca üç problemi ele alır. Bunlar; bireycilik ile birlikte ahlaki anlam kaybının yaşanması, araçsal aklın durumu ve siyaset ile özgürlüğün yitimi ilişkisidir. Modern uygarlığın en büyük kazanımlarından biri olarak ifade edilen bireyciliğin temelinde özgürlük, modern devlet ve demokrasi yer almaktadır. Modernlikle birlikte adından söz ettiren bireyciliğin bir takım tehlikeleri ve de anlam yitimi söz konusudur. Bireycilik düşüncesi modern dönemin başlarında topluma karşı bir kayıtsızlığı ortaya çıkarmaktaydı. Bireyciliğin geldiği son nokta ise belki de insanın kendi kendisine kayıtsız hale gelmesidir. Modernliğin bir eleştirisini sunan Touraine'e göre ise modernleşme sürecinde "olgularla anlamın, ekonomiyle kültürün" (Touraine, 2002: 118) birbirinden ayrışması, modernliğin bunalımının bir göstergesini oluşturmaktadır. Modernlik tartışmalarında öne çıkan sorunlardan biri de modernliğin tükendiği düşüncesidir. Tükenmiş bir durum olan modernliği tam da içerisinde geride bıraktıkları ile "kendi peşinden gelen bir durumun, postmodernliğin oluşum nedeni olarak tükenmiş bir hâlde" (Demirhan, 2004: 7) olduğu görüşü mevcuttur. Bu araştırmanın hareket noktasını "Modernlik var mıdır?" yahut "Modern dönemde mi yaşıyoruz?", "Modernlik bir proje mi?" gibi modernite üzerine temel soru, yorum ya da tartışmalar oluşturmamaktadır. Bu sorular elbette önemli bir yerde durmaktadır ancak modernliğin var olduğu hatta modernlik sonrası olarak adlandırılan postmodern bir dönemin yaşandığı, geçtiğimiz elli yıl boyunca entelektüeller tarafından etraflıca tartışılmıştı.

Modern dönemden ya da modernlikten sonra geldiği düşünülen ve tarihsel bir dönemi ifade eden postmodernlik, modernlikten ve modern toplumdaki oldukça farklıdır. Çıkış noktasını "akıl ve ilerleme" fikrinden alan modernizm, kendi içsel hesaplaşmaları, modernliğin bir tarafıyla olumsuz ve sorunlu deneyimleri ile adeta karşı karşıya kalır ve insanlığın gelmiş olduğu konumu yeniden sorgulatmasına yol açar. Bu anlamda postmodern olgusu, modern dönemin bir eleştirisi olarak karşımıza çıkar. Modern dönemin ötesinde yeni düşünme biçimleri gerektirecek kadar farklılaşan dünya, postmodern hakkında düşünme biçimi olan postmodern toplum teorisini gerekli kılar. Ritzer, postmodern toplum teorisyenlerinin sayısı kadar postmodernliğin tasviri olabileceğini düşünür (Ritzer, 2012: 87). Bu açıdan postmodern, "modernliğin çözülmesi", "modernliğin devamı", "modernitenin krizi" ya da "modernitenin yeni bir evresi" şeklinde çeşitli biçimlerde yorumlanmaktadır.

Postmodernizm kavramı, terimin anlamı konusunda kimsenin ortak bir tanımda karar kılamamasından dolayı pek çok anlam ile ifade edilmektedir. Postmodernizm aynı zamanda modernizme karşı bir tepki, ondan bir kopuş olarak da anlaşılmaktadır. Bu açıdan Harvey'in de belirttiği gibi "Modernizmin anlamı da çok karışık olduğundan, "postmodernizm" olarak bilinen tepki ya da kopuşu kavramak iki kez daha zor"dur (Harvey, 1997: 21). Postmodern teori, modernliğin üst anlatılarının, evrensel iddia ve kapsamlı teorilerinin reddine dayanır. Entelektüellerin anlatılarına göre şekillenen postmodern teori bu anlamda adeta modernliğin krizini aşma durumu olarak görülür. Postmodern teori üzerine geliştirdikleri fikirler ile öne çıkan Bell, Baudrillard, Lyotard ve Harvey gibi isimler, bilgi ve teknolojiye yaşanan değişim ve dönüşüm süreçlerinin postmodern toplumu açığa çıkardığını, özellikle bilgisayar ve medya teknolojilerinin toplumsal, ekonomik ve kültürel açıdan yeni bir oluşumu meydana getirdiğini ileri sürerler (Best ve Keller, 2011: 16). Hakikatin farklı yüzlerinin sorgulandığı ve en nihayetinde reddinin yaşandığı postmodern dönemde artık dünya çoklu gerçekliklerin hâkimi altındadır. Bu ise bizlere çokluklar içerisinde yaşadığımızı, yani "hem hem de" ilkesi ile karşı karşıya olduğumuzu gösterir.

Yaşanan süreci "postmodern durum" olarak adlandıran ve sürecin başlıca iki özelliğini ortaya koyduğu çalışmasında Lyotard, modern dönemin içerisinde yer alan büyük anlatıların geçerliliğini yitirdiğini ve bilginin meşruiyet krizi yaşadığını öne sürer. Bu açıdan postmodern tam anlamıyla modernliğin sınırını zorladığı ve bütünlüğünü kaybettiği, melez bir kültür, teori ve yaşam tarzına işaret eder. Lyotard postmodern tutumu "üst anlatılara karşı inançsızlık" (Lyotard, 2013: 8) biçiminde tanımlar. Postmodernin moderniteye eleştiri getirdiği ve üzerinde titizlikle durduğu nokta, esasında bilginin durumudur. Lyotard gelişmiş toplumlarda bilginin durumu üzerinde durur ve bilginin bir meşruiyet sorunu yaşadığını ileri sürer. Bu dönemde bilgi çoklu epistemolojileri ortaya çıkarır ve bu nedenle bilim kendi içinde sorgulanır hale gelir. Modernliğin hep ya da hiç ilkesi, bilginin pozitivism temelleri üzerine kurulu olmasından kaynaklanır. Postmodern teori ise bu durumu yıkararak çoklu metodoloji ve epistemolojiler dönemini başlatır. Postmodern çoklu hakikat, çoklu kültür ve çoklu yaşam tarzlarına odaklanır. Modernite kendi doğrusunu inşa ederek bir taraf tutar ve düzen üretirken, postmodernite şüphe ve sorgulama ilkesini geliştirir. Bu açıdan postmodern durum Bauman'ın da ifade ettiği gibi müphemdir. Bauman müphemliği "modernliğin atık maddesi" (Bauman, 2003: 27) olarak

tanımlar ve bu kavram en temelde belirsizliği, kaosu ifade eder. Postmoderni belki de en iyi betimleyen “müphem, çoğulculuk ve belirsizlik” kavramlarıdır. Harvey’e göre (1997: 21), postmodern düşüncenin özelliklerini parçalanma, belirlenemezlik ve evrensel söylemlere karşı geliştirilen güvensizlik oluşturur. Postmodern belirsiz ve içkin, retorik ve yüzeysel iken; modernizm belirgin, aşkın, semantik ve kökten bir yapıya sahiptir.

1. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Kapsamı

İktidar, toplumsal yaşamımızın politik, ekonomik, sosyolojik, psikolojik ve dini vb. hemen her alanda karşımıza çıkan ilişkilerden doğan bir gerçekliğe işaret eder. İktidarın ne olduğuna ilişkin tartışmalar geçmişte olduğu gibi günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Karmaşık ilişkiler ağına sahip olan iktidar, genel anlamda başkalarının davranışlarını etkileyebilme yeteneği olarak tanımlanır (Sönmez, 2021: 579). İktidarın kesin bir tanımını yapan Weber’e göre iktidar; “bir ya da birden fazla kişinin bir toplumsal eylem içinde, o eyleme katılan başkalarının direnişine karşın da olsa, kendi iradelerini gerçekleştirme şansı”dır (Weber, 2004: 268). Russell ise, *İktidar* eserinde iktidarın hem insanlar üzerinde hem de insan dışındaki maddeler üzerinde var olduğunu belirtir. Modern dünyada iktidarda yaşanan değişimin ana nedeninin teknikte yaşanan değişimlerden kaynaklandığını, bununla birlikte madde üzerindeki iktidarın gittikçe kendini güçlendirdiğini ileri sürer (Russell, 1990: 35). İktidarın birden çok anlam taşıması onun çeşitli biçimlerinin, yapılarının, araçlarının, kaynaklarının ve özelliklerinin var olmasından ileri gelir. Galbraith, iktidarın “caydırma, ödüllendirme, ikna ya da şartlandırma” olmak üzere üç aracı bulunduğunu düşünür. Bireyin kararlarını belirleme gücüne sahip olan caydırıcı iktidar, bireylerin kendisine boyun eğmesini, itaat edilmesini sağlar. Ödüllendirici iktidar övgü pratiklerini kullanırken, ikna edici iktidar “ekonominin ve modern politik kuruluşların işleyişinde” önemli rol oynar (Galbraith, 2004: 14-15). Bunun yanı sıra iktidarın ideolojik, ekonomik ve politik olmak üzere üç biçimde ortaya çıktığı düşünülmektedir. İktidarın günümüzde küresel bir hale geldiğini ileri süren ve bunun eleştirisini yapan Peet, iktidarın küresel dünyada aldığı biçimleri değerlendirir. Bu anlamda kapitalist küreselleşmenin ve neoliberal rejimin eleştirisini yapar. Günümüzdeki küresel ekonomi politikalarının hangi ideoloji ve kurumlar tarafından oluşturulduğunu inceleyen Peet, iktidarın giderek G7/G8, Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler gibi yönetici kurumlar tarafından küresel boyuta ulaştığını ifade eder. Ona

göre bu kurumlar esasında insanların yaşamlarını ve ekonomilerini politik araçlar yoluyla kontrol etmektedir (Peet, 2011: 41).

İktidarın modern dönemde sosyolojide ön plana çıkması ve tartışmaların odak noktasında yer almasındaki önemli etkenlerden biri de Foucault'un iktidara ilişkin yaptığı çözümlerdir. Foucault, iktidara, iktidar biçimlerine odaklanır ve iktidar ilişkilerinin toplumda nasıl geliştiği üzerinde durur. Foucault iktidarı devlet, kurumlar, egemenlik ya da yasallık gibi kavramlardan ziyade teknikler, teknoloji ve stratejiler açısından ele alır (Çiftçi, 1997: 103). Bununla ilişkili olarak bir tartışma esnasında Foucault'ya neden siyasetle ve özellikle de iktidarla bu kadar çok ilgilendiği sorulur. Onun yanıtı ise oldukça basittir: "Neden ilgilenmeyeyim ki?" (Foucault ve Chomsky, 2012: 40). Foucault esasında hayatın özünün toplumda var olan siyasi işleyiş olduğunu dile getirir. Ona göre sorun olan belki de hiç siyasetle ilgilenmemektir. Çünkü insan davranışlarında, ekonomik ilişkilerde, tabi olduğumuz yasa ve kurallarda iktidar sistemi işlemektedir ve o, bunu önemsememeyi sağrılık ya da körlük olarak yorumlar. Bu anlamda Foucault'ya göre yapılması gereken şeylerden biri de toplumu denetleyen, baskılayan bütün iktidar ilişkilerini görünmez ya da gizli olsalar dahi açığa çıkarmaktır (Foucault ve Chomsky, 2012: 41-43). Bu düşünceden hareketle iktidar tekniklerindeki değişimi anlamaya çalışmak ve onu gözler önüne sermek önemli bir adımdır.

Foucault, iktidarın mikro ölçekte beden, makro ölçekte nüfus üzerindeki tahakkümünü biyopolitika kavramı ile açıklar. Biyopolitika, bireyin beden ve yaşamına etki eden, hem bireyi hem de nüfusu ilgilendiren aynı zamanda düzenleyen, biçimlendiren iktidar tekniğini temsil eder. Foucault'nun ölümünün ardından pek çok düşünür tarafından irdelenen bu kavram farklı açılardan yorumlanmış, genişletilmiş ve tartışılmıştır. Biyopolitika tartışmalarına yeni bir fikir geliştiren düşünürlerden biri de Byung-Chul Han'dır. Foucault'nun analizlerinde disiplin toplumunun bir iktidar tekniğini oluşturan biyopolitika kavramının artık geçerli olmadığı savından hareketle günümüz toplumlarına dair tahlillerde bulunan Han, iktidarın doğrudan birey ya da nüfus üzerinde tahakküm kurmadığını düşünür. Han, bugünün iktidar tekniklerinin biyopolitik uygulamalardan ayrıştığını, özgürlük ve sömürünün "kendini sömürme" biçimine dönüştüğünü ileri sürer. Biyopolitika'dan farklılaşan bu yeni iktidarda bedenin sömürüsü yerini ruhun sömürüsüne bırakır. Han, ruhun sömürüsünü keşfeden iktidarın tekniğini

psikopolitika olarak tanımlar. Psikopolitika, iktidarın bir toplum ve onun üyeleri tarafından nasıl davranışlar geliştirdiğini öğrenmek ve belirli bir amaca ulaşmak için siyasi gücünü insan psikolojisi üzerinde uyguladığı teknik ve stratejilerin bütününe işaret eder. Han'ın iktidarın yeni tekniği olarak adlandırdığı psikopolitika, pek çok değişimi ardından getirir. En temelde Foucault'nun iktidar analizlerinin günümüzde geçersizliğine vurgu yapan Han'a göre yeni iktidar teknikleri Foucault'un ifade ettiği iktidar araçlarını dönüştürmektedir. Bu araçların dönüşümü ise şu şekildedir: Panoptikon-Dijital Panoptikon ya da Big Data, Biyopolitika-Psikopolitika, Disiplin Toplumu-Performans Toplumu.

Çalışmanın amacı, "İktidar bugün nerede yer almaktadır?" ve "Bedeni/ruhu iktidar tekniklerinin temel hedefi ve nesnesi haline getiren nedir?" soruları temelinde Foucault ve Han'ın sosyal teorileri üzerinden toplumsal değişimin nesnelere bir analizini yapmaktır. Bu bağlamda "Nüfus, disiplin iktidarının yönetim tekniğini oluşturan bir unsur haline nasıl gelmiştir?", "Bedenin oluşturduğu direnme noktaları ruhun sömürsünde kendini nasıl ve neye/nelere dönüştürür?", "Foucault'da iktidarın temel nesnesi beden iken, Han'ın iktidar tekniklerinin temel nesnesinin ruh olmasının gerekçesi nedir/nelerdir?" soruları, tezin ana hattını oluşturmaktadır. Biyopolitika, nüfusu temel alarak yaşam içerisinde belirleyici niteliğe sahip olan bir dizi süreç ilişkin bilginin denetlenmesine ve düzenleyici önlemler alınmasına dayanan müdahale tekniklerinin genel adıdır. Bu müdahalelerin gerçekleşebilmesi içinse iktidarın belirli türden bir bilgiye sahip olması gerekir. İktidar bu bilgiyi hangi yollardan elde etmektedir? İktidar bedenin sömürsünü nasıl keşfetmiştir? Bu soruların cevabı Foucault'un iktidar analizinde ileri sürdüğü biyopolitika kavramının oluşumunu sağlayan "beden, nüfus, disiplin, özne, cinsellik, yönetimsellik" gibi kavramlar üzerinden aranacaktır. Foucault'un yazılarını geliştirdiği dönem içerisinde biyopolitika kavramı üzerinde yaptığı bir takım değişiklikler tarihsel olarak açıklanacaktır. Biyopolitika kavramının günümüzde geçersiz olduğunu ileri süren Han'ın bu kavram üzerindeki kör noktaları ve açmazları analiz edilecektir. Psikopolitika kavramı ise, "ruh, performans, yorgunluk, şeffaflık, şiddet" gibi kavramlar üzerinden ele alınacaktır. Tüm bunların yanı sıra iktidar tekniğinde yaşanan değişimin toplumsal ilişkileri, iktidar biçimlerini ve gözetim araçlarını nasıl etkilediği üzerinde durulacaktır.

Modern dönemin içerisinde aslında tam da modernliği eleştirdiği yerde duran Foucault, toplum, iktidar, bilgi ve söylem üzerine geliştirdiği yeni bakış açıları ile aynı zamanda postmodern düşüncenin bir kaynağını oluşturur (Best ve Keller, 2011: 52). Foucault'nun “hareket eden” (Özmkas, 2018: 27) bir nevi zikzaklar çizen düşüncesini anlayabilmek oldukça zor bir uğraştır. Foucault'nun düşüncelerini en etkili bir biçimde değerlendirebilmek için ya onun metodolojisini oluşturan “arkeoloji”, “soykütüğü” ve “etik” (Urhan, 2013: 19) esas alınarak bir ayrıma başvurulduğu ya da iktidara ilişkin düşünce yapısında yaşanan değişimden hareketle bir dönemselleştirilmenin yapıldığı görülür. Bu noktada düşünürün iktidar analizleri genel ölçüde iki dönemde incelenir. İlk *Deliliğin Tarihi* (1961) ile *Hapishanenin Doğuşu* (1975) eserleri arasında kalan dönemdir. Bu dönemde Foucault, iktidarı baskıcı ve zorlayıcı bir yapı olarak nitelendirmektedir. İkinci dönem ise, *Cinselliğin Tarihi* (1976) kitabıyla başlar. Bu dönemde Foucault iktidarın yalnızca baskı mekanizmaları üretmediğini bunun yanı sıra haz mekanizmalarını da ürettiğini ileri sürer ve iktidara bir olumluluk yükler (Koç, 2018: 200-202; Özmkas, 2018, 29-30). Foucault modern iktidar üzerine yapmış olduğu analizlerinde postmodern olarak adlandırabileceğimiz perspektifler geliştirir. Bu anlamda arkeoloji ve soykütüğü yeni bir tarihsel ve felsefi soruşturmanın ürünü olarak karşımızda durur.

Eserlerinin ülkemizde henüz yeni yeni çevirisinin yapıldığı ve okuyucuları tarafından çoğunlukla “çağımızı en iyi dille, yalın bir biçimde anlatan” yorumunda bulunduğu Byung-Chul Han, günümüz postmodern toplumunun tahlilini yapar. Han, günümüz toplumlarının disiplin toplumundan farklı özelliklere sahip olduğunu düşünür. Ona göre bugünün toplumları performans ve başarı göstergeleriyle öne çıkar. Artık bu toplumun iktidarı, iktidar teknikleri ve gözetim biçimleri değişim göstermektedir. Postmodern dönemin içerisinde konuşan Han, eserlerinde toplumun nasıl biçimlendirildiğini, iktidar ilişkilerinin nasıl geliştiğini anlatır. Günümüz toplumları belirsiz, parçalı ve çoğulcu yapısıyla postmodern yansımalara sahiptir. Bu açıdan Han, “performans toplumu”, “şeffaflık toplumu”, “yorgunluk toplumu”, “başarı toplumu”, “teşhircilik toplumu”, “ifşa toplumu” ya da “kontrol toplumu” gibi çeşitli biçimlerde toplum tiplerini ele alır. Aslında Han'ın kullanmış olduğu yöntem Foucault'nun yapmış olduğu sosyolojiyle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Bu çalışmada amacım düşünürlerin fikirlerini dönemselleştirmek ya da belirli bir dönemin savunucusu olarak nitelendirmek değildir. Yapmak istediğim şey iktidar

tekniklerinin değişim serüveninde geçtiği uğrak taşları anlamak, yorumlamak ve tartışmaktır.

Çalışmanın kapsamı, Foucault ve Han'ın temel metinlerinin incelenmesi, analiz edilmesi ile sınırlandırılmıştır. Bu düşünürlerin kavram ve kuramları üzerine yazılan kitap, makale, kitap değerlendirmeleri, röportajlar, yüksek lisans ve doktora tezlerinden yararlanılmıştır. Gözetime dair oluşturulan bölümde Bentham, Bauman ve Giddens'in eserlerine sıklıkla başvurulmuştur. Ayrıca kaynakçada yer alan belgesel, dizi/film ve Youtube söyleşileri araştırmayı hem görsel hem işitsel alanda destekler nitelik taşımaktadır.

2. Araştırmanın Özgün Değeri

Literatürde iktidara ilişkin çalışmaların sayısı oldukça fazladır. Bunun sebeplerinden biri, iktidar kavramının kapsamının genişliği ve kavrama ilişkin tartışmaların disiplinler arası bir niteliğe sahip olmasıdır. Sosyoloji alanında her ne kadar Foucault'ya ilişkin çalışmaların yoğunluğu göze çarpıyor olsa da, ileri sürmüş olduğu biyopolitika kavramı geniş ve derinlikli bir inceleme alanı oluşturur. Bugüne kadar Foucault'nun biyopolitika analizleri modern devlet, disiplin iktidarı, yönetimsellik, biyoiktidar gibi kavramlar ya da Agamben, Lemke, Hardt ve Negri gibi düşünürler üzerinden ele alınmış, bu da kavramın bağlamının daha da genişlemesine neden olmuştur. Ülkemizde yeni keşfedilen bir isim olması sebebiyle Han'a ilişkin çalışmalar ise oldukça sınırlıdır. Biyopolitika kavramına bir alternatif geliştiren Psikopolitika kavramının henüz literatüre dâhil edilmemesi ise bu alana dair araştırmalarda büyük bir eksiklik olarak görülmektedir.

Çiftçi'nin (1997), *Modernden Postmoderne İktidar Kavramındaki Değişim* adlı yüksek lisans tezi, modern ve postmodern dönemdeki farklı iktidar kuramları ve söylemleri içinde iktidarın bir betimlemesini sunar. Modern iktidarın ne olduğu ve düşünürler tarafından nasıl yorumlandığı meselesinin ardından modern iktidar kavramında köklü değişikliklere yol açan Foucault'nun iktidar ve bilgiye dair analizleri değerlendirilir. Postmodern dönemde ise postyapısal ve feminist kuramın siyaseti ve iktidarı nasıl yorumladığı açıklanır. Bu anlamda postmodern söylemin yeni bir siyasal anlayışın temelini attığını belirtir. Modern iktidarın tek taraflı, yöneten ve yönetilen ilişkisi çerçevesinde sabitleşen anlayışın, postmodern dönemde çoğulcu, strateji ve ilişki düzeyinde bir anlayışa dönüştüğünü ifade eder.

Özmkas ise (2018), *Biyopolitika: İktidar ve Direniş* isimli kitabında biyopolitika kavramının tarihsel temellerinden başlayarak günümüz felsefi düşüncesi içerisinde nasıl bir anlam inşa ettiğini açıklamaya çalışır. Biyopolitika kavramını Foucault, Agamben, Hardt ve Negri üzerinden açıklayarak günümüzde siyaset felsefesi içerisindeki konumunu değerlendirir.

Dutlu (2018), *Biyo-politika: Foucault ve Agamben Karşılaştırması* çalışmasında kavramın ne olduğuna ilişkin olarak biyopolitika tartışmalarına karşılaştırmalı bir yaklaşım sergiler. Foucault'nun iktidar, özne, beden, nüfus ve yönetimsellik kavramlarından hareketle biyopolitika kavramını açıklamaya çalışılırken, Agamben'in çıplak hayat, kutsal insan, toplama kampı ve istisna hali kavramlarıyla biyopolitika kavramının politik alandaki yerini tartışır.

Güler (2019), *Biyopolitika: Modern Devletin Yönetim Sanatı* isimli çalışmasında biyopolitikanın modern devlet ile olan ilişkisini ve kesişim noktalarını sorgular. Modern teknolojinin gelişimi ile birlikte biyopolitika kavramının kapsamını ve kavram üzerine katkıda bulunan pek çok düşünürün değerlendirmelerini inceler. Bu noktada biyopolitika ile modern devletin birbirinden ayrılamayacağını, biyopolitikanın modern devletler özelinde uluslararası bir boyutunun olduğunu belirtir.

Sat ise (2019), *Michel Foucault'da İktidar ve Beden İlişkisi Üzerine Bir İnceleme* adlı çalışmasında Foucault'nun delilik, cinsellik, suç ve hastalık gibi inceleme alanlarının toplumsal yaşamın içerisinde iktidar teknolojilerine dönüşümünü inceler. Foucault'nun iktidar ve beden ilişkilerini açıklamak için başvurduğu delilik, cinsellik, suç, hastalık, güvenlik ve nüfus kavramlarını nasıl sorunsallaştırdığını ve bedene etkilerini inceler. İktidarın beden üzerinden ürettiği bu kavramlardan hareketle birer slogan haline gelen güvenlik, tehlike ve sağlık gibi olguların politik bir eleştirisini sunar.

Bedir (2021), *Byung-Chul Han Düşüncesinde Dijital Toplum Eleştirisi* adlı yüksek lisans tezinde sosyolojinin bir alt dalını oluşturan dijital sosyolojiye bir katkı sağlar. Dijitalleşme beraberinde yeni toplum biçimlerini, ilişki durumlarını ve iletişim tarzlarını açığa çıkarmıştır. Tüm bu dijital değişimi Han'ın teorilerinden hareketle ele alır.

Biyopolitikadan Psikopolitikaya: Değişen İktidar Teknikleri Bağlamında Michel Foucault ve Byung-Chul Han'ın Sosyal Teorilerinin Karşılaştırılması başlıklı bu çalışma ise, biyopolitika tartışmalarına farklı bir yorum getirerek biyopolitika çalışmalarının genişlemesinde etkili olacağı umulmaktadır. Bunun yanı sıra Byung-Chul Han'ın kavramsallaştırmaları ve fikirleri üzerine henüz kapsamlı bir araştırmanın olmaması, tezin özgün değerini oluşturmaktadır. Çalışmanın hem biyopolitika ve psikopolitika kavramlarına dair yapılacak olan araştırmalara hem de dijitalleşme ile birlikte giderek artan “big data” araştırmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Sosyolojinin 19. yüzyılda Kıta Avrupasında bir bilim olarak kabul görülmesindeki en önemli etkilerinden biri de belirli bir metodolojiye sahip olmasıdır. Sosyal bilimciler toplumsal gerçekliğe dair soruların yanıtlarını ararken bu yolda bilimsel temellere dayanması için öncelikli olarak metoda ve metodolojiye başvururlar. Bu çalışma ise nitel araştırma şeklinde kurgulanmıştır. Nitel araştırma, bireylerin olaylara ve olgulara dönük öznel bakış açılarını keşfetmeyi hedefleyen araştırma yollarından birisidir. Nitel araştırmada amaç, incelenen sosyal gerçekliğin içinde var olan gizli bilgiyi gün yüzüne çıkarmaktır. Bu anlamda ele aldığı problemi kendi bağlamında, yorumlayıcı bir yaklaşım ile inceler. Olay ve olguları yorumlarken insanların onlara atfettiği anlamlara odaklanır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 39). Nitel yöntem ile tasarlanan araştırmalarda ele alınan konu hakkında derin ve özverili bir kavrayışa ulaşma çabası bulunmaktadır. Nitel veriler, toplumsal yaşamdaki insanlar, eylemler ve olayları tarif ya da temsil eden metin, yazılı kelimeler veya semboller biçimindedir. Araştırmacılar nitel verileri analiz etme sürecinde kodlama ve kavram/kuram oluşturma tekniklerini kullanırlar (Neuman, 2014: 22-23). Doküman analizi tekniği kullanılan çalışmada incelenen olgu veya olaylarla ilintili bilgiler içeren yazılı belgelerin ayrıntılı olarak taranması ve bu bilgilerden yeni bir bütünlük oluşturulması öngörülmüştür. Tüm bu yöntem ve araştırma teknikleri çalışmanın amacına ulaşmada yol gösterici nitelik taşır.

4. Tezin Organizasyonu

Modern dönemin bir tarihçi ve sosyoloğu olan Michel Foucault'nun toplum analizleri ile postmodern dönemin bir düşünürü ve filozofu olarak

tanımlayabileceğimiz Byung-Chul Han'ın sosyal teorilerinin karşılaştırıldığı bu araştırma üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışma gözetim araçları, toplum biçimleri ve iktidar teknikleri olmak üzere üç ana hat üzerinden ilerlemektedir. Birinci bölümde gözetim olgusu, Foucault'nun ve Han'ın fikirleri çerçevesinde ve modern-postmodern yansımaları da dikkate alınarak tartışılmaktadır. Gözetim toplumu araştırmalarında başat konumda yer alan Panoptikon figürünün modern ve postmodern dönemdeki konumu ve ilişkisi incelenecektir.

İkinci bölümde, öne çıkan toplum tipi/tipleri ele alınacaktır. Foucault'nun modern toplumu disiplin toplumunu inşa ederken, Han'ın postmodern toplumu performans toplumunu açığa çıkarmaktadır. Modernlikten postmodernliğe geçişteki bu süreçte toplum tipleri, iktidar teknolojileri, öznenin doğası, şiddetin yapısal biçimi farklılaşmakta olup tüm bu ilişkiler ağı değerlendirilecektir.

Üçüncü bölümde ise, iktidar biçimlerinin açığa çıkardığı teknikler arasındaki bağlantı açıklanmaya çalışılacaktır. Foucault'nun sosyal teorisinde yankı uyandıran disiplin iktidarının bir tekniği olarak adlandırılan biyopolitika ile Han'ın performans toplumunun bir parçası olan ve yeni iktidar tekniğini geliştiren psikopolitika arasındaki ilişki analiz edilecektir.

1. PANOPTİKON'DAN DİJİTAL PANOPTİKON'A

1.1. Gözetim Olgusu ve Gözetim Toplumu

Dünyaya geldiğimiz andan itibaren beş duyu organdan biri olan “görme” insanlar için hayati bir işleve sahiptir. Konuşmayı öğreninceye ki kadar olan süreçte görme, kelimeleri anlama ve dünyayı kavrama hususunda bizlere yardımcı olmaktadır. Görme, yalnızca fiziksel bir süreç değil, düşünce ve zihnin de içerisinde yer aldığı bir meseledir. Bir olgu olarak görme, bilginin dolaşımını sağlamada önemli rol üstlenmektedir. Sosyolojik açıdan ise görmeye toplumların kimlik ve yapılarının inşasına katkı sağlaması, benzerlik ve farklılıkların kaynağını oluşturması gibi anlamlar atfedilir. İnsanın elindeki değerli araçlardan biri olan görme faaliyeti, “gerçekliğin hem açıklanmasında hem de denetlenmesinde” (Leppert, 2009: 37) kullanılmaktadır. Hayatımızda önemli yere sahip olan görme, pek çok sebeplerden ötürü kendini gözetleme eylemine dönüştürür. Tüm bunların yanı sıra ihtiyaca bağlı olarak gelişen koşullar toplumsal gözetimin ortaya çıkmasında etkilidir.

Gözetim kavramı, bilgi toplama, bireyleri yönetme, yönlendirme veya koruma amacıyla davranış ve faaliyetlerin izlenmesi sürecine işaret eder. Özellikle devletler tarafından başvurulan gözetim; istihbarat sağlama, suçu önleme, birey ve toplumu koruma amaçlı kullanılır. Etimolojik kökenine bakıldığında 19. yüzyılda Latince *vigilare* (izlemek) sözcüğünden türetilerek Fransızca'da *sur* (izlemek) ve *veiller* (seyretmek) sözcüklerinin birleşiminden oluştuğu görülür (URL 1). İngilizceye *surveillance* olarak geçen bu kelime Cambridge Sözlük'te “yanlış bir şey yapmaları beklendiği için özellikle polis veya ordu tarafından birisini dikkatle izleme faaliyeti” şeklinde tanımlanır (URL 2). Gözetim kavramı, Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde “gözetme işi, nezaret” ve “himaye” olarak açıklanır (URL 3). Bir bireyin ya da grubun şüpheli durumu, askeri ve güvenlik alanında oluşabilecek suç unsurları veya toplumu tehdit edebilecek hastalığın oluşumu gözetimi gerekli kılar. Günümüzde “gözetim toplumu” kavramının yaygın bir halde kullanılmasının yanı sıra son yıllarda giderek artan gözetim çalışmaları oldukça dikkat çekmektedir. Literatüre ‘gözetim toplumu’ kavramını kazandıran ilk kişinin “*Gözetim Toplumu: 1984 Tarzı Tekniklerin Tehdidi*” adlı makalesiyle Gary T. Marx olduğu bilinmektedir (Dolgun, 2008: 26). Çalışmalarıyla David Lyon, Anthony Giddens, William G. Staples, David Flaherty, Christian Fuchs ve Zygmunt Bauman gibi isimler gözetim toplumuna dair katkıda bulunanlar arasında yer almaktadır.

Gözetim oldukça kapsamlı bir kavram olmakla birlikte toplumsal gözetimin araçları ve faaliyetleri çeşitlilik göstermektedir. Modern öncesi dönemde gözetim basit düzeyde iken modern dönemle birlikte çok nedenli etkilerden dolayı gözetim daha karmaşık bir hale bürünmektedir. Bu bağlamda gözetimin tarihsel sürecini değerlendiren Dolgun (2008: 40-41), gözetim faaliyetlerini pastoral nitelikli gözetim, teknik gözetim ve enformatik gözetim olmak üzere üç döneme ayırır. Modern öncesi döneme karşılık gelen pastoral gözetimde kral/siyaset, kilise/din ve aristokratlar/hukuk vb. tarafından toplumun denetimi söz konusudur. Teknik gözetim, modern dönem ile birlikte ortaya çıkar. Ulus devlet yapılanması, kapitalizmin gelişimiyle çalışanların gözetim altında tutulması ve bürokrasinin bilgiyi saklama ve biriktirmesi, teknik gözetimin koşullarıdır. Sonuncusu ise günümüz ileri teknolojisinin oluşturduğu, iktidarı giderek totaliter bir yapıya bürünmesine neden olan enformatik gözetim dönemidir. Gözetimin geniş alana yayılması ve giderek karmaşık bir yapıya bürünmesi enformasyon teknolojilerinin gelişimiyle gerçekleşir. İleride bahsedilecek olan “Dijital Panoptikon” bölümü, sanayi sonrası toplumların ortaya çıkışı ve gelişen bilişim ve bilgi teknolojilerinin yükselişi arasındaki ilişkiler bağlamında enformatik gözetimin bir aracı olarak ele alınmaktadır. Panoptikon’dan Dijital Panoptikon’a geçişi, gözetim faaliyetlerinin bir dönüşümü biçiminde okumak mümkündür.

Gözetim çalışmalarına ilişkin yaklaşımlar çoğunlukla “panoptikon” çerçevesi bağlamında gelişmektedir. Christian Fuchs’un gözetim çalışmalarına ilişkin nötr ve negatif yaklaşımından hareketle Akdağ, panoptikon merkezli gözetim araştırmaları ve panoptikon merkezli olmayan gözetim araştırmaları olmak üzere gözetime dair yaklaşımları iki başlık altında toplar. Bu anlamda panoptikon merkezli gözetim araştırmaları “gözetleme faaliyetlerinde bir iktidar mekanizmasına veya sosyal tabakalaşmada bir hiyerarşiye işaret eden teoriler”, panoptikon merkezli olmayan gözetim araştırmaları ise “gözetleme faaliyetinin sosyal tabakalaşmada birçok kesim tarafından yapıldığını iddia eden teoriler”dir (Akdağ, 2015: 12). Panoptikon merkezli yaklaşım geliştiren kuramcılara göre, gözetim baskı ve şiddete dayalı olup, bir iktidar mekanizması tarafından kontrol ve denetimin sağlandığı yapıya işaret etmektedir. Bu yaklaşımın öncüsü Michel Foucault kabul edilir. Panoptikon merkezli olmayan gözetim araştırmaları kuramcıları ise, Foucault’nun panoptikon analizlerinin günümüzde gözetimi açıklamada yetersiz kaldığını savından hareketle görüşlerini

ileri sürerler. Anthony Giddens, David Lyon, Jean Baudrillard gibi düşünürler gözetimin artık çok daha geniş bir alana yayıldığı, baskıdan ziyade gönüllü gerçekleştirilen bir eyleme dönüştüğü görüşünü benimserler. Bu bağlamda panoptikon merkezli olmayan gözetim araştırmalarında gözetime ilişkin pozitif anlamlar mevcuttur (Akdağ, 2015: 96). Kısaca her iki yaklaşım da hareket noktasını Jeremy Bentham'ın Panoptikon metaforundan almaktadır.

Modern öncesi dönemde gözetimin temelini “toplumsal saklama kapasitesi” bir diğer deyişle bellek’e dayandıran Giddens (2000: 37), gözetimin egemenlik mekanizmalarıyla olan ilişkisini ortaya çıkarır. Ona göre bellek, kişisel deneyimlerden ziyade bir topluluğun geçmiş yaşantı ve deneyimlerini içermektedir. Bellek “geçmiş yaşantıların izlerini” taşıırken aynı zamanda “toplumsal sistemlerin yeniden üretimi”ni sağlar. *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi* eserinde zaman-alansal uzaklaşmanın gücün oluşumuyla bir ilişkisi olduğunu vurgulayan Giddens’a göre (2000: 99), “güç, egemenlik yapıları içinde yer alan tahsis ve otorite kurma kaynaklarına özgü dönüşüm/dolayım ilişkileri aracılığıyla oluşur.” Giddens, egemenlik ilişkisi içerisinde yer alan tahsis ve otorite kurma kaynaklarının iki farklı saklama biçimi oluşturduğunu ileri sürer. İlk saklama biçimi olan maddi kaynakların ya da tahsis kaynaklarının saklamasını fiziksel olarak değil de “zaman-mekan denetim aralığı” olarak ele almak gerektiğini düşünür. Uygarlıkların oluşumunda önemli role sahip olan iki üretim sistemi olan tarım ve sulama kanallarının düzen ve plan içerisinde gerçekleştiğini ve “zaman-mekan ilişkilerinin koordinasyonunu” sağladığını vurgular. İkincisi ise, otorite kurma kaynaklarının saklanmasıdır. Bu saklama tipi bilgiyi gerekli kılar ve yazının bulunuşuyla birlikte belirleyici rol kazanır. Yazı, modern öncesi toplumlarda devletin hem nesnelere hem de kişiler üzerinde denetimini genişletmesini sağlarken aynı zamanda yazının depolanması işlemi olayların sıralanmasını ve onu yeterli düzeyde koordine edebilmeye olanak tanır (Giddens, 2008: 66). Yazıdan önce bilgiyi saklama işlemi insan belleğinde gerçekleşmekteydi. Yazının icadıyla birlikte zamansal-alansal uzaklaşmanın çok daha genişlediğini ileri süren Giddens, yazıyı bir saklama biçimi, bilgiyi ise kayıt aracı olarak değerlendirir ve önemini şu sözlerle ifade eder: “Listeleme, karşılaştırma: bunlar Foucault’nun ‘gözetim’ adını verdiği şeyin ilk kaynaklarından ve her zamanki temellerinden başka nedirler ki?”(Giddens, 2000: 102). Olayları yazıya geçirme ya da listelemenin oluşumuyla birlikte Giddens’in ifadesiyle

“saklama kabı” görevi bellekten listelere geçer. Bu listelemeler gözetim araçlarının ilk somut örneğini oluşturur. Ayrıca Giddens, gözetim faaliyetlerini “bilginin birikimi” ve “toplumların denetimi” olmak üzere ikili ilişki içerisinde değerlendirir. Ona göre, bilginin toplanması ve saklanması işlemi gücün oluşumunun önemli bir kaynağıdır. Modern öncesi toplumlarda devletlerin gücünü pekiştirmek amacıyla başvurduğu gözetleme faaliyetleri modern toplumlara oranla daha sınırlı düzeydedir. Giddens’in da belirttiği gibi modern dönemle birlikte “toplumsal aktörlerin ya gündelik yaşamlarının büyük bölümü (fabrikalarda veya bürolardaki gibi) ya da çok daha “topyekûn” bir ortamda yaşamlarının önemli dönemleri (hapishane ya da akıl hastanelerindeki gibi) neredeyse sürekli bir gözetlemeye maruz kalmıştır” (2008: 25-26).

Giddens gibi gözetlenen toplumların çoğalmasını zaman-mekan ilişkilerinin gelişimi olarak değerlendirenlerden biri de David Lyon’dur. O, “bilgi toplumlarının aynı zamanda gözetim toplumları” (Lyon, 2006: 63) olduklarını düşünür. Lyon, 1980’lere kadar “gözetlenen toplum” kavramının ortaya çıkmamasının nedenlerini sorgular. Çünkü George Orwell’in 1984 adlı romanı 1950’li yıllarda ortaya çıkmıştı ve bu değişen dünyayı anlamada referans olarak kullanılabilirdi. Yine bu kavram o yıllarda kullanıldığında sadece tehdit ve tehlike anlamı taşımaktaydı. Ona göre dünyada yaşanan iki olay, biri komünizmin çöküşü diğeri bilgisayarın kullanımının hızla artması, tüm bunları değiştirir. Lyon için “gözetlenen toplum” kavramı, etkisini genişleterek iktidardan toplumsal alana yayılan bir ifadeyi niteler. Bu anlamda gözetlemenin yalnızca zorlayıcı ve kontrolcü etkisinin olmadığını düşünür. Modernitenin getirdiği sorunlarından birini “kaybolan bedenler” vurgusuyla öne çıkaran Lyon, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki değişimle birlikte ortak mevcudiyet gerekmeden de bir ilişkinin sürdürülebileceğini, bu sebeple maddi ortamda artık bedenlerin bulunmadığını/kaybolduğunu öne sürer. Böylelikle gözetlemenin alanı olarak beden, 20. yüzyılın son dönemiyle birlikte artık kaynağı haline gelir (Lyon, 2006: 141). Gözetlemenin en yoğun olduğu mekân olan şehirler ise gündelik hayatın izlenmesini kolaylaştırırken aynı zamanda her çeşit veriyi üretmektedir. Tüm bunların yanı sıra Lyon, gözetim araçlarından biri olan Bentham’ın Panoptikon’unun bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ile birlikte günümüzde “elektronik süperpanoptikon”a dönüştüğünü ileri sürer (Lyon, 2006: 220).

Gözetim çalışmalarına farklı yaklaşım getirenlerden biri de Byung-Chul Han'dır. Foucault'nun Panoptikon çözümlmelerine eleştiri getiren Han, günümüzde Dijital Panoptikon'a dayalı bir kontrol toplumunda yaşadığımızı vurgular. Çalışmanın bu bölümünde modern dönem ile birlikte gözetim faaliyetlerinin bir aracını oluşturan, Michel Foucault'nun disiplin toplumları bağlamında ele aldığı iktidarın denetim mekanizmalarından biri olan "Panoptikon" kavramı ile postmodern dönemin kültür kuramcısı ve filozofu olan Byung-Chul Han'ın Bentham'ın Panoptikon metaforundan hareketle günümüz bilgi-iletişim toplumunun yansımaları oluşturulan gözetim ve enformasyon sarmalının bir ifadesi olan "Dijital Panoptikon" kavramının karşılaştırmalı tarihsel bir analizi sunulacaktır.

1.2. Toplumsal Gözetim Aracı Olarak Panoptikon

Modern iktidarın bir görüntüsü olarak değerlendirilen Bentham'ın Panoptikon'u oldukça önemli bir mimari yapı ve fikir olması bağlamında günümüzde de geçerliliğini korumakta ve gözetim çalışmalarında önemli bir yerde durmaktadır. Jeremy Bentham'ın tahayyülü olan Panoptikon, merkezde bir gözetleme kulesi bulunan ve onun etrafındaki hücreleri, bir gözetleyici vasıtasıyla, birden çok mahkûmu aynı anda denetleyebilme imkânı sunan dairesel bir mimari yapıdır. Bu yapı her ne kadar Jeremy Bentham ile anılsa da gerçekte kardeşi Samuel'in fikrinden doğmaktadır. 1784 yılında Rusya'da gemi inşa mühendisi olarak çalışan Samuel Bentham, merkezi denetim ilkesine dayanan ve bu sayede çok sayıda işçinin denetim altında tutulmasını sağlayan Panoptikon'u tasarlar. İlk olarak fabrika işçilerinin denetimi için tasarlanan bu yapı, Jeremy Bentham'ın 1786'da abisinin yanına gelmesi ve projeyi görmesiyle birlikte 'gözetim evinin'¹ hapisane rolü üstlenebileceğini fark eder. İngiliz hükümetinin bu tasarımla ilgilenmesi için Jeremy Bentham, 21 mektuptan oluşan "Panoptikon Mektupları"nı Londra'ya gönderir. Fakat beklenen ilgiyi göremez ve çalışmaları uzun yıllar başarısızlıkla sonuçlanır. 1791'de editörü Etienne Dumont tarafından yeniden yazılmış basımlar olarak hazırlanan mektuplar, Bentham'ın ve çalışmalarının Avrupa'da yaygınlaşmasında ve popüler hale gelmesinde önemli bir rol oynar. Dumont'un Fransızca olarak yeniden yazılmış 'Panoptique' çevirisi İngilizce basımından daha çok tanınır hale gelir (Pease-Watkin, 2019: 77-85). Bentham'ın Fransa'da ünlenen panoptikon yazıları

---

¹ Samuel Bentham tasarladığı bu yapıya "gözetim evi" ya da "laboratuvar" ismini verir.

daha sonraları Michel Foucault'yla da yolları kesişerek günümüzde çokça tartışılan gözetim çalışmalarının başvuru kaynağını oluşturur.

Antik Yunancada *pan* ve *opticon* kelimelerinin birleşimi ile “bütünü gözetlemek” anlamına gelen Panoptikon, ek olarak “Yunan mitolojisindeki “her şeyi gören” yüz gözlü canavar Argos Panoptis’e” (Arslantunalı, 2019: 134) de bir referans oluşturur. Dairesel formuyla adeta bir gözü andıran Panoptikon’u Bentham, zihnin zihin üzerinde bir güç elde etmesinin yeni bir modeli olarak tanımlar. Panoptikon’un yapısal niteliklerini en ince detayına kadar mektuplarında aktaran Bentham’a göre mimari yapı şu şekildedir:

Bina daireseldir. Tutukluların odaları binanın çeperinde konumlanır. İsterseniz, bunları, hücre olarak adlandırabilirsiniz. Bu hücreler birbirinden ayrılmıştır ve böylelikle, binanın çeperinden merkeze uzanan ve en büyük boyuttaki hücreyi oluşturmak için gerekli olduğu düşünülen mümkün olan noktaya dek uzatılan dairesel bölmeler sayesinde tutukluların birbiri ile iletişim kurmaları engellenir. Gözetleyicinin odası merkezde yer alır... Hücrelerin iç çeperine, gözetim kulesine bakan kısmına demir parmaklıklar yapılır, böylelikle hücrenin her bir parçası gözetmenin görüşünden kaçamayacak kadar aydınlık kılınır (Bentham, 2019: 14).

Hapishane modeli olarak tasarlanan yapının Bentham’a göre en dikkat çekici ve temel özelliği, “görünmeden gözetleme mekanizması”ni içeren gözetleyicinin merkezi konumda yer almasıdır. Gözetleyicinin merkezi konumu, çok sayıda mahkûmu sürekli denetleme imkânı tanır. Sürekli denetimin oluşması, mahkûmların “her an gözetleniyor hissi ve gözetlenmediğinden emin olamama” (Bentham, 2019: 23) durumuyla karşı karşıya bırakır. Panoptikon tasarımı aynı anda “karşılıklı olarak işleyen gözetleme ilkesi”ni yani, “mahkûmların görmeden görünürlülüğü ve gardiyanların ise görülmeden görmelerini” (Akay, 2016: 57) mümkün kılar. Bentham gözetleyicinin merkezi konumuyla birlikte en yüksek seviyede ıslahın gerçekleşebileceğini düşünür. Özünde bilgi eşitsizliği yaratan bu durum gardiyanın mahkûmlara dair her şeyi bilme imkânı sunarken, mahkûmlar gardiyan hakkında hiçbir şey bilmemektedir. Gardiyanın ne yaptığı bilinmez ve görünmez olup mahkûmların tüm davranışları sürekli değerlendirmeye ve gözetime açık bırakılır (Bauman, 2015: 25). Böylelikle Bentham’ın kusursuz bir gözetleme olanağı tanıdığını ileri süren Panoptikon’un bu dairesel formu gerçek manada içeride bulunan her bir kişinin gözetim altında tutulmasını sağlar. Yapının bir diğer özelliği ise, Bentham’a göre yalnızca hapishane olarak değil okul, fabrika, hastane gibi birçok amaca hizmet edebilecek farklı pek çok kuruma da uygulanabilir oluşudur. Bu

anlamda Panoptikon tasarımı “nezaret altında tutma, hapis, tecrit, zorla çalıştırma ve eğitim” (Bentham, 2019: 13) gibi amaçları da içermektedir. Gözetimin merkezi konumu sayesinde fabrikalarda işçileri idare etmek ve çalışmayı verimli kılmak; hastanelerde hastalığın gelişimi ve tedavinin izlenimine müdahil olmak; orduda düzenleyiciliği ve disiplini sağlamak; okullarda teneffüs ve ders çalışma saatleriyle uygulanabilecek denetim için kullanışlı olabileceğini ifade eder. Bentham, bu mimari yapıyla tüm kurumların erişebileceği kapsamlı bir denetim mekanizması ortaya koyar. Bentham’ın bir diğer önemli vurgusu da “Tanrı’nın heryerdeliğine” atıf yaparak kullandığı, Panoptikon’un merkezi konumunun yani gözetleyicinin belirgin bir biçimde her yerde bulunmasıdır. Bentham bu özelliği tanımlarken “omnipresence” yani Tanrı’nın heryerdeliğine işaret eden kelimeyi kullanır (Bentham, 2019: 25). Bentham Panoptikon’un özellikle de dairesel formuyla birlikte merkezi konumda yer alan gözetleyicinin “apaçık, bariz bir şekilde her yerde bulunması” halinin Tanrı’nın her yerde olduğu inancına benzer olarak “görünen her yerdedir” düşüncesini oluşturabileceğini ileri sürer. Mahkûmlar tarafından bakıldığında gözetleyen görünürde her yerde ve sürekli olarak gözetler konumundadır. Gözetleyen her yerde oluşu, gözetlenenin sürekli ve kesintisiz gözetim altında olmasını sağlar. Gözetleyicinin fiziksel anlamda orada bulunması ya da bulunmaması bu durumu değiştirmemektedir.

Panoptikon’un pek çok avantajı beraberinde getirdiğinden bahseden Bentham, maliyetinin düşük seviyede olması ve verimli gözetimin sağlanması açısından önemli gördüğü noktaları sıralar. Bunlardan ilki, gözetleyicinin sayısı, bir başka deyişle daha az sayıda gözetleyici ile gözetleme sorununun önüne geçilebilme imkânı tanınmasıdır. Bir diğer avantajı, düşük rütbeli gözetleyenlerinde tıpkı gözetlenenler gibi başgözetmen tarafından denetim altında olmasıdır. Başgözetmen yardımcı görevli veya gözetleyenlerin işi yapıp yapmadığını denetleyecektir. Böylelikle gözetleyeni gözetleyen, yani gözetmen ve başgözetmen arasında bir ilişki oluşur. Bentham’ın üzerinde durduğu bir diğer önemli noktada, hapishanelerde mahkûmların çalışabileceği işler üzerinedir. Mahkûmlar tarafından sağlanabilecek faydaları, kaçınılması gereken koşulları değerlendirir ve mahkûmları üretim sürecine dâhil eder. Çalışacakları işler bağlamında mahkûmları dört farklı sınıflandırmaya tabi tutan Bentham, onları iyi eller, kabiliyet sahibi eller, ümit vaat eden eller ve tembeller (Bentham, 2019: 35) olarak adlandırır. Panoptikon’un mahkûmları üretim sürecine

dâhil etmeyi ileri süren bu özelliğini, Bentham'ın faydaya dayalı insan anlayışı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Bentham'a göre, (2019: 62) "...gelecekte bu amaç için dikilecek herhangi bir bina gözetime uygun bir biçimde yapılmalıdır, ayrıca bu binalar sağlığa uygunluk amacına da hizmet etmelidir." Bentham ister hapisane için ister hastane için olsun inşa sürecinde yapının insani koşullara uygun bir şekilde uygulanması üzerinde ısrarla durmaktadır. Bina içerisinde su tedariki sağlanması, ısı ve havalandırma koşulları, ses yalıtımı ve kanalizasyon için öneriler sunmaktadır. Bunun yanı sıra Panoptikon'un baskıcı ve zorlayıcı tedbirlerin önüne geçeceği düşüncesi içerisindedir.

Bu tek ilkenin kademeli bir şekilde benimsenmesiyle ve çeşitli uygulamalar sayesinde, uygarlaşmış toplumun yüzüne yayılan yeni bir görünümü fark ettiğinizde ne söyleyeceksiniz? Ahlak kuralları reforme edildi –sağlık (politikası) iyileştirildi- endüstri güçlendirildi – eğitim yaygınlaştırıldı- halkın yükü hafifletildi- Ekonomi, eskisi gibi, sağlam temellere dayandırıldı- Sosyal Yardım Kurumunun Gordion düğümü kesilmedi, ama çözüldü- tüm bunlar basit Mimari bir düşünce ile gerçekleştirildi (Bentham, 2019: 75).

Bentham, tüm bunlara ek olarak Panoptikon'un bir "Kolomb yumurtası" olduğunu ileri sürer.² Basit bir mimari fikrin barındırdığı çeşitli uygulamaların, iktidarın denetim mekanizmalarından biri olan gözetimde önemli rol oynadığını düşünür. Bentham, gözetim projesinin mükemmel ve kusursuz olduğunu ifade ederken aynı zamanda bir başkası tarafından oluşturabilecek bir projenin Panoptikon'a yaklaşamayacağını, onun üzerinde bir yapının gerçekleşemeyeceğini vurgular (Bentham, 2019: 13). Bu anlamda Panoptikon, Bentham'ın da vurguladığı üzere bir Kolomb yumurtası örneğini oluşturur. Panoptikon'u bu denli önemli kılan ise mimari tasarımından ziyade Bentham'ın mimari yapıya yüklediği kapsamlı işlevi ve zihinsel tasarısıdır.

Jeremy Bentham'ın Panoptikon tasarımı farklı bağlamlar üzerinden ilişkilendirilmiş ve gözetim çalışmalarının tartışma konusunu oluşturmuştur. Panoptikon, "Rus malikanesinin mekânsal yapısının tek bir binada birleştirilmesidir;

---

² Yeni kıtanın keşfinin ardından bir kutlama sırasında Kristof Klomb'a yapılan övgülerden rahatsız olanlardan birkaç kişi "Bunu herkes yapabilir" diyerek Kolomb'a karşı çıkarlar. Bunun üzerine Kolomb, bir yumurta eline alır ve onlardan yumurtayı masanın üzerinde dik durmasını sağlayabilmelerini ister. Ancak orada kimse başaramaz ve en sonunda "Bu mümkün değil, yapılamaz" cevabını verirler. Kolomb ise "Tabi mümkündür, ben yapacağım ve 'bunu herkes yapar' diyeceksiniz" der. Kolomb yumurtayı eline alır, hafif bir vuruşla sivri ucunu içeri iterek kabuğun üzerinde dik bir şekilde durmasını sağlar. Bunun üzerine "herkes bunu yapar" bağırışları yükselir. Kolomb onlara şu cevabı verir: "Doğru, herkes bunu yapabilir, ama fark, sizin bunu yapabileceğiniz, fakat benim yapmış olmamdır." Herkes tarafından yapılabilecek bir olayın aslında bir kişi tarafından gerçekleştirilmesi neticesinde "Kolomb yumurtası" tabiri kullanılır.

bir aile evi, merkezde soylu ve etrafında köylü işgücü” (Werret: 2019: 99), “fakirlerin durumunu iyileştirme yolları arayan gerçekçi, kibar bir adamın tasarısı” (Semple, 1993: 314-315, Aktaran Werret, 2019: 87) veya “Ortodoks kilisesinde uygulanan iktidar sistemlerinin bir yansıması” (Werret, 2019: 100) olarak çeşitli açılardan yorumlanmıştır. “Panoptikon ve Ortodoks kilisesinde uygulanan iktidar sistemleri arasında paralellik” vurgusu yapan Werret (2019: 100), diğer Hristiyan kiliselerin aksine Rusya’daki Ortodoks kilisesinin mimari yapısının kubbe merkezli özelliğinin İsa’nın gözü imgesini yansıttığını ve bu imgeden hareketle tasarımın gerçekleştiğini söyler. Panoptikon tasarımının Rusya’da ortaya çıkmasını, Samuel Bentham’ın Rus ve Ortodoks kültürü hakkında belirli bir bilgi birikimine sahip olması ve öğrenmesi bağlamında değerlendirir. Panoptikon ve Ortodoks kilisesi arasında doğrudan bir ilişkinin olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Ancak Werret’in de sunmuş olduğu iki yapı arasındaki benzerlik Bentham’ın Panoptikon fikrini anlamamızda yardımcı olmaktadır. Werret’e göre (2019: 109), “Jeremy Bentham Panoptikon’u politikadaki “Kristof Kolomb’un yumurtası” olarak ortaya koymuşsa, bu Foucault’nun belirttiği gibi, yeni bir iktidar biçimini temsil etmesinden değil, eski iktidar biçimini bağlamsızlaştırmasından ileri gelmektedir.” Ona göre, Panoptikon buluşu yeni iktidar rejiminin biçimi değil, mutlakiyetçi bir rejimin yapısına uygun olarak tasarlanmıştı. Ayrıca Werret, Samuel’in “gözetim evi”nin uygulama alanını genişleterek evrensel nitelik kazandırmasının Jeremy Bentham’ın tek başarısı olduğunu belirtir.

Bir diğer tartışma ise, Bentham’ın Panoptikon mimarisinin onun felsefi görüşüyle arasındaki ilişkisi üzerinedir. Bentham, faydacılığın kurucusu ve en büyük temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Faydacılık, en doğru eylemin en yüksek faydayı sağladığı anlayışını benimseyen 19. yüzyılda İngiltere’de hâkim olan düşüncedir. Doğanın fizik yasalarıyla açıklanabilmesi gibi o da, insan davranışlarında iki temel güdü olan haz ve acıyı temel alarak bir “değerler cetveli” inşasının yapılabileceğini düşünür (Cevizci, 2014: 883). Bentham’a göre faydacılık, en yüksek sayıda insanın mutluluğunun sağlanmasıdır. Bu düşünceden hareketle Panoptikon, suçun ve kötülüğün tespit edilmesi, önlenmesi ve iyileştirilmesi çabasına dayanmaktadır. En nihayetinde Bentham’ın Panoptikon’unda “ne kadar yakından izleniyorsan, o kadar iyi davranırsın” fikri bulunmaktadır (Türe ve Türe, 2019: 100). Bentham Panoptikon ile birlikte gözetleme uygulamalarında en az sorunla en yüksek ıslahın

gerçekleştirilmesini amaçlar. Bu açıdan Panoptikon mimarisiyle Bentham'ın, “modern aklın toplumsal faydaya yaslanan ahlak felsefesine mimari bir katkı” (Yıldırım, 2019: 70) sağladığını söylemek mümkündür. Tüm bu farklı bağlamlar üzerinden değerlendirilen görüşler toplumsal düzeni sağlamaya yönelik oluşturulan araçlardan biri olan Panoptikon'nun mantığını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Panoptikon fikri, Foucault ile birlikte gözetim araştırmalarının merkezi haline gelirken, mimari bir proje biçimi olarak Avrupa'da pek ilgi görmemiştir. ABD'de Panoptikon yapısına benzer, plana uygun olarak iki hapisane kurulmuş, dairesel binalar kullanışsız bulunarak yeniden eski hapisane yapısına göre inşa edilmiştir.³ Bentham'ın kusursuz olarak nitelendirdiği Panoptikon'un mimari yapıya dönüştürülmesi esnasında bir hapisane mimarının “şimdiye kadar tasarlanmış iyi malzemelerle bir araya getirilen en kasvetli yapı” (Geiss, 1955: 170) değerlendirmesi yapılmıştır. Jeremy'nin yaşamı sırasında Panoptikon'un inşasının yapılamayışı İngiltere'deki politik anlaşmazlıklar ve finansal yetersizlik iken, Samuel'in yeterli kaynak, işgücü ve toprak bulmasına rağmen, Rusya'nın 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı savaş nedeniyle oradan ayrılması, Gözetimevi'ni inşa etmenin önündeki engeli olmuştur (Werret, 2019: 108).

Tüm bu tartışmalar çerçevesinde Bentham'ın Panoptikon'unu iki biçimde değerlendirmek mümkündür. İlki bir mimari biçim olarak Panoptikon, ikincisiyse zihinsel tasarı ürünü olarak Panoptikon. Bu bağlamda mimari biçimi her ne kadar beklentiyi karşılayamamış ve başarısızlıkla sonuçlanmışsa da zihnin tasarısı olan Panoptikon, Foucault'nun iktidar analizleriyle birlikte kendini önemli bir noktaya taşımaktadır. Günümüzde ise, “post-panoptikon” ve “dijital panoptikon” kavramlarıyla gözetim toplumu çalışmalarında yeniden tartışılmaktadır. Bentham'a göre, gözetlenen kişi sürekli gözetlendiğinin farkında olup hareket ve tutumlarını bu koşullara uygun olarak düzenler. Fakat gözetlenen kişinin gözetlendiğini bildiği halde karşı koyma, isyan çıkarma faaliyetlerinin oluşmasının önüne kesin bir biçimde geçilememektedir. Diğer taraftan bugün gözetlenenlerin gözetlendiklerinin farkında olduğu bir gözetim toplumunun içerisinde yer almaktayız. Bu noktada gözetlenen kişinin gözetlendiğinin bilincinde olması Bentham'a göre davranışlarda kontrole yol açarken, günümüzde “her an gözetim altındaymış hissi”nin denetimdeki önemli gücü

---

³ Bunlar 1826'da Pittsburgh'da açılan Western State hapisanesi ve 1925 de açılan Stateville hapisanesidir.

farklı bir noktaya evrilmektedir. Ayrıca Bentham'ın Panoptikon vurgusu mimari teknikler üzerine şekillenmektedir. Günümüzde panoptik gözetim tekniği, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimiyle birlikte mimari alandan dijital alana doğru bir geçişi mümkün kılar. Tüm bu sebeplerden dolayı Bentham'ın Panoptikon'u günümüzde her ne kadar geçerliliğini yitirmiş olsa da, dijital çağın bir uzantısı olarak "Dijital Panoptikon" kavramıyla kendini revize eder ve yeniden tartışmaların odağında yer alır.

Bentham'ın yazılarını Fransızcaya çeviren Dumont'ın "Panoptique" eserini Michel Foucault, klinik tıbbın tarihini incelerken keşfettiğini söyler. Hastane mimarisi üzerine yaptığı incelemelerde "bedenlerin, bireylerin, şeylerin, merkezi bir bakış altında tümüyle görünür olmalarının en sabit yönetici ilkelerden biri haline geldiğini" (Foucault, 2012: 86) fark eder. Daha sonrasında hapisanelerin yeniden düzenlenmesine yönelik tüm büyük projelerin de aynı temayı ele aldıklarını ve Bentham'ın Panoptikon'una başvurduklarını görür. Foucault'ya göre Bentham'ın Panoptikon'u, en temelde gözetleme sorunlarını çözmeye yönelik bir iktidar teknolojisi oluşturmaktadır (Foucault, 2012: 87).

Michel Foucault'nun 1975 yılında Fransa'da *Surveiller Et Punir* ismiyle yayınlanan Türkçeye *Hapishanenin Doğuşu* olarak çevrilen eseri gözetim araştırmalarının başvuru kaynağı niteliğindedir. Foucault, *Hapishanenin Doğuşu* adlı eserinde baskı uygulamalarında cezalandırmadan gözetlemeye geçişin dönüşümünü ele alır. Geçmişten günümüze iktidarın kendini kabul ettirmek, genişletmek ve devamlılığını sürdürmek amacıyla çeşitli baskı yöntemlerine başvurduğu bilinmektedir. Modern öncesi toplumlarda iktidarın baskı ve şiddeti bedene müdahale şeklinde gerçekleşmekteydi. Hükümdar tarafından kabul görülmeyen suçları işleyen mahkûmlar bedene uygulanan şiddet ile cezalandırılır veya öldürülürdü. Hükümdar gücünü genişletmek ve kanunlarını kabul ettirmek amacıyla cezalandırmaları kent meydanlarında halkın gözleri önünde gerçekleştirirdi. Cezanın seyirlik bir unsur biçiminde sunulması hükümdarın otoritesinin geniş alana yayılması olarak görülürdü. Bu anlamda Foucault herhangi bir hapisane yapısının ya da kapatan bir toplumun 17. yüzyıla kadar var olmadığını ileri sürer. Ortaçağ'da bulunan zindanların ise suçluların ya öldürüldüğü ya da serbest bırakıldığı mekânlar olduğunu ifade eder. Bedene yönelik cezanın seyirlik unsuru olmaktan çıkması ve kapatma kurumlarının oluşumu ise genel olarak 19. yüzyılın başında gerçekleşir.

Beden üzerine uygulanan baskı ve şiddetin ortadan kalkması beraberinde bir takım eleştirilere yol açar. Ceza sisteminde yaşanan değişime yöneltilen eleştirilerden biri mahkûmun diğer insanlardan daha fazla acı çekmesi gerektiği düşüncesidir. Bu sebeple ceza fiziki acıyla bir tutulmakta olup bedene ulaşmayan ceza kabul görülmez. Cezanın bir tören halinde sunulmasının ortadan kalkması yeni bir yasayı ve yönetimi gerekli kılar. Foucault'ya göre ceza sistemindeki değişimde beden üzerine uygulanan şiddet yerini bedenin tutuklanmasına, bir mekân içerisine kapatılmasına bırakır. Ona göre, beden üzerine uygulanan ceza ile bedenin kapatılması arasında fark bulunur. “Beden burada araç veya aracı durumundadır: onu kapatarak veya çalıştırarak bedene müdahale ediliyorsa, bunun nedeni bireyi hem bir hak, hem de bir mal varlığı olarak kabul edilen bir özgürlükten mahrum bırakmaktır” (Foucault, 1992: 12). Ceza sisteminde uygulama noktalarındaki bu değişikliği ve kaymayı ifade eden Foucault'ya göre, bedenin kapatılması ile birlikte yeni bir hakikat rejimi ortaya çıkmakta, “bilgi, teknikler, söylemler oluşmakta ve cezalandırma erkinin uygulanmasıyla iç içe geçmektedirler” (Foucault, 1992: 27).

Modern toplumu “disipline edici toplum” olarak adlandıran Foucault'ya göre, 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başında disipline edici toplumun ortaya çıkmasında özellikle Avrupa'da bulunan hukuk ve ceza sistemlerindeki reformlar önemli rol oynar. Fakat bu dönüşümler her ülkede farklı biçim, içerik ve görünüş barındırır. Ayrıca Foucault, kapitalizmin gerekçeleri ile ilişkili olarak hapisanenin ortaya çıkışının temelinde ekonomik ve siyasal faaliyetlerin olduğu vurgusunu yapar:

Kapitalizm, başlangıçta yeni sorunlarla, özellikle el emeği, işsizlik sorunlarıyla karşı karşıya geldiğinde ve on yedinci yüzyıl toplumları Fransa'da, Almanya'da, hatta İngiltere'de büyük isyanlarla tanıştıklarında, sadece bu dönemde kapatmaya başvuruldu. Niçin? Çünkü, eski isyanları bastırma yöntemi artık elverişli gözüküyordu. O zamana kadar, normal olarak, insanları katleden ve aynı zamanda mülkleri ortadan kaldıran bir ordu gönderiliyordu, öyle ki bu tür işgaller mülk sahiplerini olduğu kadar küçük insanları da etkiliyordu. Mutlak bir katliamdı bu, ordu her şeyi yok ederek haftalar veya aylar boyu ülkede kalıyordu, yerle bir ediyordu, büyük toprak sahipleri vergi tahsil edemiyordu, bu, genel bir ekonomik felaketti. Farklı bir sonuç elde etmek için hapisane o zaman bulundu, şöyle ki hapisaneler nüfusun bir bölümünü tehlikeli bularak elemeye imkan tanıyordu; ancak bu eleme, isyancı bölgeler işgal edildiğinde olduğu gibi feci ekonomik sonuçlara yol açmıyordu. Bu bir anlamda, bir korunma (Foucault, 2011: 104-105).

Kapatılmanın ve bunun yanı sıra modern kurumların nasıl ortaya çıktığını sorgulayan Foucault, 17. yüzyılda kapitalizmin başlangıcında yeni sorunlarla karşılaşan devletlerin kapatma yöntemine başvurduklarını keşfeder. Kapitalizmin

taleplerine yanıt veremeyenler olarak toplumda delilerin kabul görmemeye başladığını ve böylelikle kapatılmaya gidildiğini ifade eder. Özellikle Fransa ve İngiltere’de deliler için kapatılma girişimlerinin olduğunu ancak sadece delilerin kapatılmaya tabi olmadığını ayrıca “işsizler, sakatlar, yaşlılar, çalışamayacak durumda olan herkes”in (Foucault, 2011: 79) kapatılmaya maruz kaldığını belirtir. “Büyük Kapatılma”nın⁴ ardından bir salıverme sürecinin gerçekleştiğini belirten Foucault’ya göre bunun asıl sebebinin, 19. yüzyılın başında “sanayi gelişme hızının artması ve kapitalizmin temel ilkesi olarak proleter işsizler sürüsünün yedek işgücü ordusu” (Foucault, 2011: 83) olarak görülmesinden kaynaklandığını düşünür. Çalışabilecek durumda olanlar kurumdan çıkartılırken, çalışamayacak durumda olanlar, yani deliler ayıklanarak ikinci bir kapatılma işlemi gerçekleşir. Bu süreçle birlikte kurumların yalnızca “kapatma” işlevinden ziyade artık “tedavi organizması” görevini üstlendiğini belirtir. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında kapatılanlar içinde “akıl hastaları tımarhaneye, gençler ıslahevlerine, suçlular hapisaneye” şeklinde ayrıma gidilerek önemli bir değişim gerçekleşir. Bu anlamda Foucault’ya göre kapatılmanın iki önemli işlevi bulunmaktadır. İlki ekonomik kriz sırasında işsizlerin ve aylak kesimin isyanlarına karşı önlem almak, ikincisi ise kapatılanların ucuz işgücü oluşmasını sağlamak ve onları denetlemektir (Foucault, 2006: 117).

Foucault, 18. yüzyılda ceza tekniklerindeki değişimde yeni olanın ne olduğunu bulmakla ilgilenir. Ona göre beden, geçmişte de baskılayıcı ve kısıtlayıcı tekniklerin kapsamı içindedir. Bu bağlamda bedeni disiplin altına almanın nasıl ortaya çıktığını anlamaya çalışır. Bu iktidar tekniklerinde pek çok yeni şey keşfeder. Öncelikli olarak bedene yönelik cezanın ardında iktidar ekonomisinin yer aldığını belirtir. Ona göre, cezalandırma sistemlerindeki değişimin kökeninde ekonomik ve siyasal maliyetin düşürülmesi yatmaktadır. 18. yüzyılda yaşanan cezalandırma ıslahatının nedenini iktidarın yeni bir ekonomi ve teknolojisini oluşturmak olduğunu düşünür. Bu bağlamda Foucault, cezalandırmanın hükümdarın şiddeti ve intikamından toplumun savunulmasına kaydırıldığını ifade eder (Foucault, 1992: 100-111).

Yeni iktidar biçimini kapitalizmle ilişkilendiren Foucault, 19. yüzyılın başında sağladığı disiplin ilkesiyle okul, hastane, fabrika ve hapisane gibi kurumların

---

⁴ Paris’te 1656 yılında Genel Hastane isimli bir kurumun kurulmasının ardından nüfusun büyük bir bölümü burada gözetim altına alınmıştı. Hiçbir ayırım gözetmeksizin aynı yere kapatılan “deliler, işsizler, suçlular, hastalar, fakirler, sakatlar ve çalışamayacak durumda olanlar” denetim altına alınır. Bu olayı Foucault Büyük Kapatılma olarak adlandırır (Foucault, 2006: 85-133).

iktidarın toplumsal biçiminin birer parçası olarak görür. Bu anlamda yeni iktidar sistemi bireylerin hayatlarına doğrudan etki eden ve üretim aygıtlarıyla ilişkilendiren bir yapıya sahiptir. Foucault, bu yüzyılda var olan kurumların ve kapatılmanın disiplin iktidarından kaynaklandığını ileri sürer.

İnsanın vücudunu, varlığını ve zamanını işgücüne dönüştürmesi ve onu kapitalizmin işletmek istediği üretim aygıtının hizmetine sokması için bütün bir zorlama aygıtı gerekli oldu; ve bana öyle geliyor ki, insanı kreş ve okuldan alıp kışladan geçirerek, hapisane veya akıl hastanesiyle tehdit ederek –“ya fabrikaya gidersin, ya da hapisaneye veya tımarhaneye düşersin!” - sonunda düşkünler evine götüren bütün bu zorlamalar aynı iktidar sisteminden kaynaklanıyor (Foucault, 2011: 126-127).

Foucault, tüm bu toplumsal değişimin ana noktasını panoptizmin keşfi olarak görür. Bu açıdan Panoptizm, “Panoptikonun gözetleme özelliğiyle, bir bütün olarak, toplumsal yaşamı kuşatma ilkesidir” (Yıldırım, 2019: 73). Hapishanenin ortaya çıkışı ve gözetim yapılarının oluşmasını “panoptizm” ile değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürer. Panoptikon sistemiyle birlikte hukuki soruşturma yerini gözetleme ve incelemeye bırakır. Foucault, en nihayetinde Bentham’ın Panoptikon yapısında “iktidarın uygulanma biçimlerinin bir tanımını” (Foucault, 2011: 135) gördüğünü belirtir. Foucault’ya göre Panoptikon fikri her ne kadar modern bir olgu gibi görünse de aynı zamanda bu fikir son derece arkaik özelliklere sahiptir. “Bu anlamda, panoptiğin en eski hükümlerinin en eski rüyası olduğu söylenebilir: Uyruklarımın hiçbirini gözden kaçırmam ve uyruklarımın hiçbirinin hiçbir hareketi benim bilgim dışında olmasın. Panoptiğin merkez noktası da bir anlamda mükemmel bir hükümleridir” (Foucault, 2013: 60). Foucault’ya göre Panoptikon aynı zamanda “burjuvazinin düşü”dür. Bentham, Panoptikon imgesinin yalnızca mimari yapı olarak düşünülmemeyeceğini, “şimdiye kadar benzeri görülmemiş, aklın akıldan üstünlüğünü gösteren yeni bir biçim ve benzer şekilde buna sahip olmayı seçen kişilerce suiistimal edilmesine karşı garanti altına alınmış eşsiz bir biçim” (Bentham, 2019: 9) olarak değerlendirir. Foucault da Bentham’ın düşüncesine paralel olarak Panoptikon’u düşsel bir sistem veya saf bir mimari yapının ötesinde “siyasal bir teknoloji biçimi” (Foucault,1992: 258) olarak görür. Foucault’ya göre panoptizm, özellikle Fransız toplumunun karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Panoptizmin gözetleme, denetim ve ıslah olmak üzere üç işlevinden bahseder. Ona göre panoptizmin bu üç işlevi “gözetim, denetim ve ıslah”, en temelde mevcut iktidar ilişkilerinin bir boyutunu temsil etmektedir. Gözetim, denetim ve ıslahın sağlanması

bireyler üzerinde uygulanan iktidar biçimini oluşturur (Foucault, 2011: 237). Foucault'ya göre bu yeni iktidar disiplinci iktidardır. Ceza yasalarındaki değişimi inceleyen Foucault, cezalandırmanın mekânı olan hücrelerde ana işlevin kapatma, ışıktan yoksun bırakma ve saklama olduğunu belirtir. Oysa Panoptikon'da bu işlev tersine döner ve “görünürlülüğü bir tuzak haline getiren” aydınlığın gücü devreye girer (Foucault, 1992: 251). Hücrenin sahip olduğu karanlık artık Panoptikon'un ışığı ve gözetleyenin bakışından daha fazla koruyucudur (Foucault, 2012: 86). Bu bağlamda Panoptikon görülmeden gözetim altında tutmaya olanak verdiği gibi bilginin nesnesini de oluşturmaktadır. Panoptikon'u “iktidarın laboratuvarı” olarak adlandıran Foucault, bu düzeneğin iktidarı otomatikleştirdiğini ve bireysellikten çıkardığını ileri sürer. Bütünlük ilkesi içermesinden dolayı tek başına ‘Panoptikon’ kelimesinin bile önem taşıdığını ifade eder. Ayrıca Foucault feodal toplumda panoptizme benzer bir yapının var olmadığını ileri sürer. Denetim ve cezalandırmanın her toplumda olduğu gibi feodal toplumlarda da görüldüğünü fakat işlevleri ve tarzları bakımından birbirinden farklı özellikler taşıdığını belirtir.

Gözetleme ve cezalandırma sistemine dâhil olduğumuzu belirten Foucault, yaşadığı dönemi “toplumsal denetim çağı” olarak adlandırır. Bu açıdan Bentham'ı gözetleme toplumu içerisinde Kant veya Hegel'den daha önemli bulduğunu söyler. Bentham'ın içinde bulunduğu iktidar biçimini en açık ve keskin bir biçimde betimlediği Panoptikon modeli, Foucault'ya göre toplumun ve iktidarın gerçekleşmiş bir ütopyasını oluşturur (Foucault, 2011: 224). O, panoptizm adını alan bu iktidar türünün hâkim olduğu bir toplumda yaşadığını ifade eder. Panoptikon'un bu denli Foucault ile birlikte anılmasında modern iktidarın denetim ve dönüşümün analizleri etkili rol oynamaktadır. Bütün bunların yanı sıra Foucault, Bentham'ın öne sürdüğü Panoptikon'un görünürlük ilkesinin 18. yüzyıldan sonra tüm iktidar teknolojisine hükmedemeyeceğini, modern dönemde ortaya konan iktidar tekniklerinin çok sayıda ve çeşitli olduğunu düşünür.

Panoptikon metaforunun gözetim çalışmalarının odak noktasında yer almasıyla birlikte giderek artan bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler Panoptikon merkezli çalışmaların alanının genişlemesine yol açmaktadır. Günümüzde gözetim araçlarından biri olan Panoptikon, modernlik ve postmodernlik tartışmalarından nasibini alarak yerini yeni kavramlara bırakır. Gözetim araçlarının dijitalleşmesini Mark Poster (1990) “süperpanoptikon”, Roy Boyne (2000) “post-panoptikon”,

Zygmunt Bauman ve David Lyon (2012) “akışkan gözetim”, Thomas Mathiesen “sinoptikon”, Jeffrey Rosen “omniptikon” ve Byung-Chul Han “dijital panoptikon” kavramıyla tanımlar. Bu kavramlar arasında büyük farklılıklardan ziyade aralarındaki küçük detaylar dikkat çeker. Değişimin hızla gerçekleşmesi bir kavramın artık o toplumsal gerçekliği karşılayamaması üzerine, yeni oluşumu açıklayabilen ve tanımlayan kavramlar üretilir. Bu bağlamda Poster, “Panoptikon’un dijital alana taşınan güncel bir versiyonu” olarak tanımladığı Süperpanoptikon’da bedenlerin dolayısıyla her bir hareketimizin veritabanlarına kaydedildiğinden bahseder. Ona göre, kredi kartı kullanımları ve satın alma işlemiyle birlikte giderek artan veri, Süperpanoptikon’a yol açar. Bu anlamda “Süperpanoptikon’un Panoptikon’dan tek farkı, depoya veri sağlayan gözetim altındakilerin, gözetimin birincil -ve gönüllü- unsuru olmalarıdır” (Bauman, 2016a: 60). Teknolojinin gelişimi özellikle televizyonun yaygınlaşması ile birlikte “çoğunluğun azınlığı seyrettiği” bir durumla karşı karşıya kalan toplumu Mathiesen “Sinoptikon” kavramı ile açıklar. Sinoptikon’da “bedenlerin, insanların oturdukları yerde, yerellikten kopartılmayarak, siber mekâna çekilerek, başkalarının hayatını gözetlediği bir gözetim süreci” (Toktaş vd., 2012: 33) mevcuttur. Burada Panoptikon’dan farklı olarak çoğunluğun azınlığı izlediği, onlarla uyumlu hale geldiği ve azınlık tarafından etki altına alınması söz konusudur. Özellikle televizyonun da etkisiyle gözetimdeki düzen ve disiplin azlar tarafından sağlanmaktadır. İnternetin hayatımızda yer edinmesiyle birlikte Rosen “herkesin herkesi her an ve her yerde” izlediği anlamını taşıyan “Omniptikon” kavramını ileri sürer (Sprague, 2007: 2).

Panoptikon sonrası hayata dair çözümlenelerde bulunan Bauman ise, Panoptikon’u “özgürlük ile tutsaklık, özerk ile güdümlü eylem arasındaki karşıtlığa dair bir kavrayış” (Bauman, 2015: 20) şeklinde yorumlar. Panoptikon’da ana düşünce “davranışların her an izleniyor” olduğu hissi ile mahkûmlar üzerinde ıslahı sağlayabilmektir. Bentham’ın Panoptikon’unu “disipline sokulmuş emek gücü fabrikaları” veya “çalışma kampı” (Bauman, 2016a: 124) olarak adlandıran Bauman, Panoptikon’un “ıslah etme” işlevini endüstriyle birlikte artan sıkı ve sürekli çalışmanın bir pratiği biçiminde değerlendirir. Bauman’a göre (2015: 32) “Panoptikon mevcut toplumun betimleyici bir modeli olarak okunabilir; döner bir binayla sınırlandırılmış minyatür bir model ama en önemlisi “mükemmel” toplumun düzeltilmiş, geliştirilmiş, idealize edilmiş bir modeli”dir. Tarihsel süreç içerisinde

modern devlet yeteri derecede güçlerini ulaştırabileceği mekânlar üzerinde onları sıfırdan inşa etmek yerine panoptik hedefleri göz ardı etmeksizin mekânın yeniden fiziksel olarak şekillendirilmesi amaçlamış, yani Bauman'ın deyişle “mekânın devlet yönetimi için kolay okunur bir haritasını” (2016a: 43) çıkarma planı devreye girmiştir. Panoptik modelin çöktüğünü ifade eden Bauman'a göre, “gözlemlemeyi, saat saat izlemeyi ve hükmedilenlerin davranışlarını düzeltmeyi ana stratejisi olarak kullanan panoptikon modeli hâkimiyet, hızla parçalanmakta ve hükmedilenlerin kendilerini gözlemlemesi, kendilerini izlemesi şekline dönüşmektedir” (Bauman, 2016b: 134). Bauman, Foucault'nun Panoptikon çözümlenmeleri ile günümüz veritabanları arasında benzerliğin yüzeysel kaldığını ifade eder. Ana amacının disipline etmek ve davranışları belirli bir kalıba sokmak olan Panoptikon, farklı olanın karşısında durmaktadır. Veritabanı ise, güvenilir kişileri kaydına alır, bu bağlamda bir ayıklama ve dışlama aracı olarak nitelendirir. Bauman'a göre, “Panoptikon'nun aksine veritabanı, insanları yerlerine çivileyen bir pranga değil, hareketlilik sağlayan bir araçtır” (Bauman, 2016a: 61). Bauman Panoptikon'un uygulamada her ne kadar küresel bir niteliğe sahip olsa da özünde yerel bir oluşum olduğunu ileri sürer. Ona göre burada seçilmiş yereller içlerindeki öteki yerelleri gönüllü olmaksızın, zorla seyrederek. Her ne kadar farklı kavramlar ile toplumsal gözetimin yeni araçları tanımlanıyor olsa da aynı anda hem Panoptikon tasarısına bağlı hem de ondan ayrılan özellikler söz konusudur. Tüm bu kavramlardan hareketle denilebilir ki modern dönemin gözetim araçları baskılayıcı ve zorlayıcı tekniklerden oluşurken, postmodern dönemin gözetim faaliyetleri bilgi ve iletişim teknolojileriyle birlikte değişerek bireylerin gönüllü gözetimine dönüşür. Modern dönemin gözetim aracı olan Panoptikon'un yerelliği, postmodernizm ile birlikte kendini küresel düzeyde gözetimi sağlayan sinoptikon ve omniptikon gibi gözetim araçlarına bırakmaktadır (Bitirim, 2017: 62).

Küreselleşme ve dijitalleşme ile oluşan yeni toplumsal gerçeklikler bir başka “optikon” kavramını daha gündeme getirmektedir. Esasında, Foucault'nun Panoptikon ile birlikte geliştirdiği gözetim çözümlenmesine bir eleştiri olarak ortaya atılan bu kavramlar gözetim pratiklerinin değiştiğine işaret etmektedir. Tüm bu “optikon” kavramlarının ortak paydada birleştiği konum gözetimin biçim değiştirerek dijital hale gelmesidir. Buna ek olarak, Bentham'ın Panoptikon fikrinin ve Foucault'nun disiplin iktidarı analizlerinde toplumsal gözetimin bir aracı olan

Panoptikon çözümlerinin geçersiz olduğunu düşünenlerden biri de Byung-Chul Han'dır. Dijital toplumları anlamaya yönelik analiz ve eleştirileriyle öne çıkan Han, günümüzün toplumsal gözetim aracını "dijital panoptikon" olarak adlandırır ve Bentham'ın Panoptikon'undan daha etkili olduğunu ileri sürer.

1.3. Dijital Panoptikon ya da Big Data

Dijital Panoptikon'u tanımlayabilmek ve gelişim sürecini anlayabilmek için öncelikli olarak sosyal teorideki postmodern olgusunu kavramak gerekir. Postmodernliğin oluşumu, iki büyük dünya savaşının ardından modernizmin sorgulanması ve eleştirilmesiyle başlar. Bu anlamda postmodern teori, modern dönemin eleştirisi üzerine kurulur. Postmodernizm kavramı, ilk olarak 1950'lerde edebiyat eleştirilerinde modernist hareketin yıkıma uğramasına ilişkin olarak kullanılır. Modernizmin tükenişi şeklinde yorumlanan özellikle de medyada, mimari ve sanatta postmodernizme yer verilmesi, genel ilginin üzerinde toplanmasına yol açarken aynı zamanda postmodernizmi karmaşık bir hale getirir. Kavramın önce mimariyi sonra dans, tiyatro, resim, film ve müziği kapsayarak yaygın bir geçerlilik kazanması 1970'li yıllara denk gelir (Küçük, 2011: 233). Postmodernizm en nihayetinde modernizmin hem reddi hem de eleştirisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Postmodern teorisyenler, günümüzün medya toplumunda ortaya çıkan değişim ve dönüşüm süreçlerinin yansımalarını "postmodern kültür" olarak adlandırmakta ve bu dönemin yeni kavram ve teoriler gerektirdiğini ileri sürmektedirler. Zaman ve mekânın değişimi, kültürel parçalanmanın giderek artması, yeni günlük hayatın ve kültür tarzlarının oluşumu gibi koşullar postmodern teoriyi gerekli kılar.

Temellerini akıl ve gerçeklikten alan modernizmin reddi üzerine söylem üreten postmodernizm, hakikatin farklı yüzlerini sorgulamakla ilgilenir. Modernliğin anlatılarında tek ve sabit bir hakikat bulunurken, postmodern teori bizlere çokluklar kümesi içerisinde pek çok sayıda ideolojiler sunmaktadır. Postmodernizm, en nihayetinde postmodern kuramcılarının anlatılarına göre şekillenmektedir. 1960'lı yıllardan itibaren toplumda köklü değişimler yaşandığını gözlemleyen bazı postmodern kuramcılar, endüstri toplumundan farklı bir toplumla karşı karşıya olduklarını belirtmişlerdir. Bu açıdan her düşünür içinde yaşadığı toplumu farklı kavramlar üzerinden tanımlamaya gitmiştir. Bunlardan biri de "sanayi sonrası toplum" kavramını öne süren Daniel Bell'dir. Sanayi sonrası toplum teorisiyle tanınan Amerikalı sosyolog Daniel Bell'i diğer çağdaşlarından ayıran en önemli

özellik belki de yaşadığı toplumdan ziyade, gelecek toplumu yani sanayi sonrası toplumu ele alıp öngörülerde bulunmasıdır. Ona göre, sanayi sonrası toplumda fabrikaların yerini bilgi almaktadır. Sanayi sonrası toplum kuramı daha sonraları Peter Drucker ve Alvin Toffler ile yaygınlık kazanır (Kumar, 2004: 14). Yine yaşadığı çağı Yoneji Masuda “enformasyon toplumu”, Peter F. Drucker “bilgi toplumu”, Manuel Castells “ağ toplumu”, Jean Baudrillard “tüketim toplumu” olarak tanımlar. 2000’li yıllara gelindiğinde ise “sanal toplum”, “dijital ekonomi”, “enformasyon ekonomisi” gibi yeni dönemi tanımlayan kavramların kullanımı başlar (Bozkurt, 2000: 21). Mevcut yeni toplumu tanımlamakta “endüstri toplumu” kavramı yetersiz kalsa da, diğer öne çıkan toplum kavramları arasında büyük ölçütte farklılıklar bulunmamaktadır. Endüstri sonrası toplumlarda “bilgi” önemini korurken, günümüzde enformasyon teknolojilerinin gelişimiyle birlikte bilginin dijital dönüşümü söz konusudur.

“Bilgi toplumları” kavramı, ilk olarak 1960’lı yılların başlarında Japonya’da ortaya çıktığı bilinmektedir. Bilgisayar ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler yeni toplum tipini, beraberinde ise “bilgi toplumu” kavramını ortaya çıkarır. Kavramın yaygın kullanımıyla birlikte pek çok düşünür farklı yönlerine vurgu yaparak bu toplumu tanımlar. Bell bu toplumu “kendisini bilginin etrafında toplumsal kontrol ile yeniliklerin ve değişimin yönetilmesi açısından örgütleyen toplum şekli” olarak görürken, Masuda “bilginin dönüştürülmesinin ve geliştirilmesinin ötesinde, sahipliğinin (maddi zenginliğin değil) asıl güç kaynağı olduğu ve insani entelektüel yaratıcılığın arttığı toplum” (Yazıcı ve Karlı, 2016: 15) olarak ele alır. Bilgi toplumları için bilgi, en önemli amaç unsuruyken; bilgi ve iletişim teknolojileri aracı rol üstlenmektedir (Yazıcı ve Karlı, 2016: 19). “Ağ toplumu” kavramıyla öne çıkan Castells ise, yaşadığı dönemi “Enformasyon Çağı” olarak adlandırır. Ona göre elektronik temelli enformasyon teknolojileri 1970’lerden itibaren yaygınlık kazanır. Bu anlamda büyük teknolojik gelişmelerin özellikle 2. Dünya Savaşı ve sonrasında gerçekleştiğini ileri sürer (Castells, 2008: 50-51). Birbiriyle ilişkili üç temel teknolojik gelişme olan “mikro elektronik, bilgisayar ve telekomünikasyonun” enformasyon toplumunu oluşturduğunu düşünür. Bilgiyi işleme gücünün her alanda yayılmasını kolaylaştıran mikro elektronik, böylelikle gündelik hayatta kullanılan tüm makinelere kadar erişir. Bu açıdan Castells mikro elektriği “devrim içinde devrim” (Castells, 2008: 55) olarak niteler ve tüm değişimlerin başında yer aldığını

belirtir. Yalnızca teknolojik sistemlerin değil aynı zamanda toplumsal iletişimin de değiştiğini ileri sürenlerden biri de Krishan Kumar'dır. Kumar, enformasyon toplumu kavramının Batı düşüncesinin liberal ve ilerlemeci geleneğiyle uyumlu olduğunu düşünür. Kumar'a göre (2004: 21) askeri, sanayi, bilimsel yapılanmaların ortaya çıkışı enformasyon toplumunun merkezinde yer alan temelleri oluşturur. Kumar, enformasyonu bir ideoloji olarak ele alır ve onu "iktidarın yeni köşe taşı" (Kumar, 2004: 27) şeklinde tanımlar. Bu anlamda enformasyonun bilgisayarın gelişimi ile yakından ilişkili olduğunu düşünür. Ayrıca bilgisayar teknolojilerinin "balistik hesaplamalar ve atomik patlama analizleri" (Kumar, 2004: 20) için icat edildiğini ifade eder.

Bilgiyi oluşturma ve işleme aracı olan enformasyon tek başına bir bilgi değildir. Bu anlamda bilgi ve enformasyon kavramları arasında farklara dikkat çekmek gerekir. Enformasyon, alınıp satılabilen ve devredilebilen bilginin işlenmiş halini temsil eder. Enformasyonun her zaman bir karşılığı söz konusudur. Bilgi gibi saf bir formda bulunmaz. Bir enformasyonun bilgi olduğunu tanımlayan şey ise "statü, güç ilişkileri, otorite, egemenlik, kültürel değerler, bağlam" gibi dış etmenlerdir (Arslantunalı, 2019: 129). Bilgi ve enformasyon kavramları arasında ayırım yapan Bell'e göre enformasyon, istatistikler, raporlar, mahkeme kararları, haberler gibi çeşitli materyaller içerir (Dolgun, 2005: 107). Enformasyon toplumu kavramı teknolojik yeniliklerden beslenirken, bilgi toplumları toplumsal ve siyasal içerikleri bakımından daha kapsamlıdır. Endüstri sonrası toplumların analizini yapan bir diğer isim de Jan Van Dijk'tir. 21. yüzyılı "ağlar çağı" olarak adlandıran ve ağların bir tarihçesini oluşturan Van Dijk, sosyal ağların insanlık tarihi kadar eski olduğunu belirtir. Dünya çapında tarihsel açıdan beş ağın bulunduğunu ileri sürer ve son ağ "küresel ağ" olarak adlandırır. Küresel ağ, daha çok kitle iletişim araçlarının kullanıldığı ve giderek yaygınlaştığı dönemi ifade eder. İlimli bir ağ teorisi yaklaşımını benimseyen Van Dijk, insan, grup ve toplumlardan oluşan ilişkilere odaklanırken aynı zamanda "ağlarda birbiriyle ilişkili olan birimlerin karakteristik özelliklerine" değinmektedir (Van Dijk, 2016: 36). Ona göre, enformasyon toplumunda "toplumlardaki faaliyet ve süreçlerin değişen özüne" vurgu yapılırken, ağ toplumu kavramında "toplumların değişen örgütlenme biçimleri ve (alt)yapılarına" odaklanılır (Van Dijk, 2016: 41). Kısacası ağ toplumu kavramı, modern toplum biçimine ve örgütlenme tarzlarını anlamakla ilgilenir.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iletişim araçlarının yaygınlaşması, bilgisayarın icadı ve internetin gelişimi bilginin formunun değişmesine yol açarken, iletişim biçimlerinde sarsıcı bir etki oluşturduğu görülür. Günümüzde telefon ve bilgisayar adeta insanın yeni bir uzvu haline gelirken mesaj, bildirim ve e-mailler yaşamımızı kuşatmaya devam etmektedir. İletişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak 1990’lardan itibaren ev telefonları, kamusal alanın bir parçası olan sokakta mahrem alanı oluşturan telefon kulübeleri ve günümüzde mahrem eşyamız olan cep telefonlarımızın içindeki bilgilerin kamusal hale gelmesi (Kocabay-Şener, 2019: 112) gözetlemenin iletişim araçlarındaki tarihsel dönüşümünü gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda bilgi teknolojileri ve sosyal değişme arasındaki karşılıklı ilişkiyi iki noktada değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilki, bilişim teknolojilerindeki değişim ve hıza paralel olarak sosyal yapı da aynı hızda değiştirmektedir. İkincisi ise, sosyal yapıdaki değişimin hızı bireysel ve toplumsal hayatın hızla parçalanmasına neden olmaktadır (Kocacık, 2003: 8). Günümüzde bilgi, üretim araçlarına ve hammaddeye dönüşerek enformasyon teknolojilerini oluşturmaktadır. Enformasyon teknolojisi, gözetimin kolaylıkla gündelik hayatın içine yayılmasını sağlarken aynı zamanda da küresel ölçekte bir gözetimi mümkün kılar. Gözetim faaliyetleri en nihayetinde enformasyonun kullanımı ve denetimiyle tanımlanır hale gelir. Teknoloji devrimi, toplumu yeniden şekillendirirken enformasyon teknolojisi zaman ve mekân dönüşümünü de beraberinde getirir. Zaman ve mekânın dönüşümü, 1990’lardan itibaren tanıştığımız internetin kısa bir süre içerisinde hayatımızın hemen her alanına yayılmasıyla gerçekleşir. Web 2.0 teknolojisiyle internetin kullanım alanı yaygınlaşırken, tarihte ilk kez kişilerin fiziksel bir mekana ihtiyaç duymadan 24 saat kesintisiz iletişim kurmalarını sağlar. (Sayımer, 2014: 102). Teknolojinin ileri seviyede geliştirilmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni oluşumlar dünyayı anlama ve yorumlama tarzlarımızın da değişmesine yol açar. “Bilgi toplumu”, “enformasyon toplumu”, “ağ toplumu” gibi kavramlar yaşadığımız çağın farklı yansımalarını bizlere göstermektedir. Teknolojide yaşanan gelişmeler gözetim faaliyetlerini de etkisi altına almakta, yoğun bir şekilde enformasyona maruz kalınması ise gözetim biçiminin değiştiğine işaret etmektedir. Gözetimin enformasyon ile doğrudan ilişkisi ise “enformatik gözetim” kavramını gündeme getirir. Enformatik gözetimin ilk temelleri ulus devlet aracılığıyla telefonların dinlenmesi şeklinde kendini göstermektedir. Asıl gelişimini ise

telekomünikasyon, bilgisayar ve uydu teknolojileriyle gerçekleştirir (Dolgun, 2005: 117). Tüm bu gelişmeler çerçevesinde gözetimin bir aracı olan Panoptikon'un günümüzde geçersizliğine vurgu yapılarak yeni tartışmalar ortaya çıkmaktadır.

Latince 'olgu' anlamında 'bilinen' manasına gelen "veri (data)", günümüzde kaydedilmesine, analiz edilmesine ve yeniden düzenlenmesine izin verilen anlamına gelir. Big Data kavramı ilk kez 1997 yılında Michael Cox ve David Ellsworth'un "Application Controlled Demand Paging for Out-of-core Visualization" isimli makalesinde geçmektedir (Aktan, 2018: 3). "Big Data" ya da "Büyük Veri", bilginin hacminin genişlemesi ve bilgisayar belleklerinin bu bilgiyi kaldıramamaları üzerine işlenmesi zor ve imkânsız hale gelen verilerin büyüklüğünü, hızını ve karmaşıklığını ifade etmek için kullanılır.⁵ Big Data, insanlığın geçmişten bugüne dünyayı anlama, ölçme, kaydetme ve analiz etmeye dair arayışının bir devamı olarak görülebilir (Mayer-Schönberger ve Cukier, 2013: 85). Büyük veriler genellikle web sitelerinden, Facebook, Twitter gibi sosyal ağlardan, video, fotoğraf ve ses paylaşımlarından ve bloglardan oluşur. Bunun yanı sıra veriler, akıllı cep telefonları, GPS cihazları, kimlik ve kredi kartları gibi çeşitli araçları da kapsamaktadır. Büyük verinin araçlarının bu denli yaygınlığı ve sıklığı onun karmaşıklığının da bir nedenidir. Bu anlamda büyük veri kavramını tanımlamak oldukça güçtür. Stephens-Davidowitz, büyük verinin kendi içinde barındırdığı muğlaklıktan dolayı tam bir tanımını yapmaktan kaçınır. Stephens-Davidowitz'da belirttiği gibi 18.463 gözlem verisinin 18.462 veriye oranla bu büyük veridir önermesinin bir geçerliliği yoktur. Son tahlilde bir tanımlı yapılabilecek olsa "büyük veri, yeni içgörüler çıkarmak ya da yeni değer biçimleri yaratmak amacıyla, piyasaları, organizasyonları, vatandaşlar ile hükümetler arasındaki ilişkileri ve daha fazlasını değiştiren biçimlerde, insanın daha küçük ölçekte yapılamayacak ama büyük bir ölçekte yapılabildiği şeyleri ifade eder" (Mayer-Schönberger ve Cukier, 2013: 14). Tüm bunların devamında büyük veri, dünyayı araştırma tarzımızı da dönüştürmektedir. İnternette ne kadar bilginin yer aldığına dair Stephens-Davidowitz (2018: 21), 21. yüzyılın başlarında ortalama bir günde insanların 2.5 trilyon bayt veri yarattığını söyler. Bu bağlamda "Big Data" devrimi hayatımızı ve dünyayla etkileşim kurma biçimlerimizi önemli ölçüde etkilemektedir. Devrim olarak nitelendirilmesi veriyi hesaplayan makinelerden

---

⁵ Kelime manasıyla "büyük veri" anlamına gelen Big Data kavramını, Byung-Chul Han'ın kavrama yüklediği anlamdan ve olası karışıklığı önlemek amacıyla ilerleyen kısımlarda "Big Data" kelimesi kullanılmıştır.

ziyade verinin büyük ölçüde kendisi ve onu kullanma biçimlerinden kaynaklıdır (Mayer-Schönberger ve Cukier, 2013: 15). Big Data'nın önemi, büyüklüğünde veya sınırsız sayıda veriye ulaşabilme kapasitesinden kaynaklanmaz. Önemi, şirketlerin, devletlerin ya da veriyi elinde bulunduranların onları nasıl kullandıklarında yatar.

Teknolojinin gelişimi ve giderek artan enformasyon iktidarın yeni denetim mekanizması olarak adlandırılan “dijital panoptikon” kavramını gündeme getirmektedir. Günümüzde neoliberalizm ile birlikte süregelen yeni iktidar tekniklerinin topluma etkilerinden bahseden Byung-Chul Han, disiplin altına almaya çalışan Panoptikon'dan çok daha güçlü bir gözetim tekniğiyle karşı karşıya olduğumuzu belirtir. Han, “dijital panoptikon” olarak adlandırdığı bu yapıyı Bentham'ın Panoptikon tasarımının bilişim teknolojilerinin gelişimiyle birlikte elektronik tezahürü olarak ele alır. Han'a göre (Han, 2019a: 45-46; 2021: 40-41), dijital panoptikon ne George Orwell'in 1984 romanındaki gözetim devletine ne de Bentham'ın Panoptikon'una benzer. Özgürlük kavramının tamamen ortadan kalktığı 1984 romanının aksine dijital panoptikon bireylere özgürlüğü sunmaktadır. Big Brother ve Panoptikon'un ana unsurları olan kısıtlama ve zorlamaların yerini dijital panoptikonda “sınırsız özgürlük” alır. Bentham'ın Panoptikon'unda disiplini sağlayabilmek amacıyla iletişim engellenir ve sürekli gözetim sağlanırken dijital panoptikonda iletişimin önemli bir rolü bulunmaktadır. “Sınırsız özgürlük” bu noktada dijital panoptikonun anahtarını oluşturur. Özellikle günümüzde sosyal medya dijital panoptikonun önemli bir aracını temsil etmektedir. Dijital panoptikonun bireylere sağlamış olduğu sınırsız özgürlük aynı oranda kontrol ve gözetlemenin imkânını da içerisinde barındırır. Bentham'ın Panoptikon'unda iletişim yasaklı haldeyken dijital panoptikon iletişimi yoğun bir şekilde kullanıcılarına sunar (Han, 2021a: 39). Bu sayede iletişim dijital panoptikonun hareket ağını oluşturur. Big Brother'in görevi her an gözetlemek ve denetim altında tutmak iken, dijital Big Brother kendi görevini bireylere devretmektedir. Artık gözetim zorla değil “içten gelen bir ihtiyaç” olarak gönüllü özneler tarafından gerçekleştirilir. Han, 1984 romanındaki baskıcı gözetimin sembolü olan Big Brother'e atıf yaparak kullandığı Big Data'yı “toplumsal iletişimin dinamiklerine ilişkin kapsamlı bilgi edinmeye olanak sağlayan çok etkili bir psikopolitik araç” (Han, 2019a: 21) olarak nitelendirir. Ona göre Big Data aynı zamanda bir iktidar bilgisini oluşturmaktadır. İktidar bu bilgiyi varlığını devam ettirebilmek ve gücünü koruyabilmek adına

kullanabilmektedir. Han, günümüzde yaşanan tüm dijitalleşmeyle ilgili gelişmeleri şu sözlerle değerlendirir: “Günümüzün dijital rejiminde egemenlik cümlesi bir kez daha revize edilmeli: Ağdaki verilerin sahibi kimse, egemen olan odur” (Han, 2021a: 31).

Yazının icadı gerçekliği kayıt altına almayı mümkün kılarken, ölçme ve kaydetme araçlarıyla birlikte aslında verinin ilk temelleri oluşturulur. Bilişim teknolojilerindeki gelişmeler ise bilgiye ulaşım hızını beraberinde artırır. Dijital ağda bilginin aktarımının öncüsü olan Google, 2004 yılında mümkün olduğunca her kitabın sayfasını kopyalayarak dünyadaki herkesin internet aracılığıyla ücretsiz olarak kitapları araması ve erişmesine olanak tanır. Bu anlamda Google ilk olarak metni sayısal hale getirir ve taranan sayfalar Google’un sunucularında depolanan yüksek çözünürlüklü dijital bir resim içerisinde kaydedilir (Mayer-Schönberger ve Cukier, 2013: 90). Listeleme, istatistik ve belgeler artık geçtiğimiz on yılda kalmaktadır. Onun yerini ardımızda bıraktığımız her dijital izin süresiz ve sınırsız kayıt altına alındığı, dijitalleşmeyle birlikte bir güç haline gelen “Big Data” almaktadır. Yazı, video, resim ve sesin dijitale aktarımı Big Data’yı daha verimli hale getirmektedir. Tüm bu somut belgelerin aktarımı sonucunda verileştirme işlemi sınırını daha da genişleterek kişisel olana, yani ilişkilere, deneyimlere ve duygu, düşünce, ruh durumlarına yöneltir. Bu bağlamda “verileştirme, sadece tutumların ve duyguların değil aynı zamanda insan davranışlarının da analiz edilebilir bir biçime sokulması” (Mayer-Schönberger ve Cukier, 2013: 100) anlamına gelir. Artık insana dair bilgiyi içeren veriyi elde etmek her zamankinden daha kolay ve daha az elverişsiz hale gelmektedir. İnsanların bilgilerinden oluşan veri, yapılandırılmış veri ve yapılandırılmamış veri olmak üzere iki türe ayrılmaktadır. Yapılandırılmış veri, belirli bir düzene göre sınıflandırılan ve analiz edilmesi kolay veri tipidir. Örneğin kişisel bilgiler, fatura ödemeleri, sınav sonuçları, e-devlet verileri, özgeçmiş bilgileri yapılandırılmış verilerdir. Yapılandırılmamış veriler ise, herhangi bir düzene, sisteme veya kurala göre sınıflandırılmayan, metin, resim, video, ses, sosyal medyada paylaşılan bilgiler gibi şeylerden oluşur. Yapılandırılmış veriye göre analizinin daha zor olduğu bu veri tipi çoğunluğu içermektedir. Ayrıca yapılandırılmamış veriler birey, devlet ve şirketler için çeşitli ve derinlikli bilgiler sunar (URL 4).

Dijital ortamda verinin üretimi, internetin hayatımıza girmesiyle birlikte başlar. İnsanlar tarafından oluşturulan veriler, makine ve bilgisayarlar tarafından üretilir.

Verilerin hızla büyümesi ve depolamadaki yetersizlik, verilerin işlenmesine olanak sağlayacak yeni teknolojilerin gelişimine ihtiyaç duyar. Bu anlamda büyük verileri analiz etmek için geliştirilen Apache Hadoop teknolojisi depolama sorununu ortadan kaldırmaktadır. Büyük verilere dair kesin bir tanımlamada bulunmanın güçlüğü tam da teknolojik gelişmelerin hızından kaynaklıdır. Çünkü Big Data gün geçtikçe tanımını karşılayamamakta ve değişebilmektedir. Big Data'yı tanımlamasına yardımcı olmak adına ilk kez 2001 yılında "3V" (variety, velocity, volume) kavramları kullanılmaktaydı (Doğan ve Arslantekin, 2016: 23, Özcan, 2021: 16). Ancak günümüzde Big Data'nın temel özelliğini 5V kavramı, yani, "Variety (Çeşitlilik), Velocity (Hız), Volume (Hacim), Veracity (Doğruluk) ve Value (Değerlilik)" bileşenleri oluşturur. Big Data'yı anlamamıza yardımcı olan bu özellikler kısaca şu şekildedir (Ishwarappa and Anuradha, 2015: 320-321):

- Variety (Çeşitlilik): Veriler, veritabanlarındaki yapılandırılmış sayısal verilerden yapılandırılmamış metin belgeleri, e-postalar, videolar, sesler, hisse senedi verileri ve finansal işlemlere kadar her tür biçimde gelmektedir.
- Velocity (Hız): Nesnelerin internetindeki büyümeyle birlikte, veriler işletmelere benzeri görülmemiş bir hızda akar ve zamanında ele alınmalıdır.
- Volume (Hacim): Kuruluşlar, ticari işlemler, akıllı cihazlar, endüstriyel ekipman, videolar, sosyal medya ve daha fazlası dahil olmak üzere çeşitli kaynaklardan veri toplar. Bu kaynaklar sosyal medya, iş süreçleri, ağlar veya insan etkileşimleri olabilir.
- Veracity (Doğruluk): Yüksek hacim, hız ve çeşitli verilerle uğraşırken, tüm verilerin %100 doğru olması mümkün değildir, kirli veriler olacaktır. Yakalanan verilerin kalitesi büyük ölçüde değişebilir. Analizin daha doğru olması, kaynak verilerin doğruluğuna bağlıdır.
- Value (Değerlilik): Büyük veriye erişimde onu değere dönüştüremediğimiz sürece bir işe yaramaz.

Dijital panoptikonun Bentham'ın Panoptikon'undan daha verimli kılmasını sağlayan Big Data, her şeyin kayıt altına alınmasını mümkün kılar. Panoptikon'da yalnızca mahkûmlara uygulanan cezaların kaydı bulunmaktadır. Oysa dijital panoptikonda düşünce, arzu, istek ve daha da ötesi gizlediğimiz tüm bilgiler dijital

hafızasında kaydedilir. Han'ın ifadesiyle (2019a: 69) günümüzde birey, artık demir parmaklıklar olmadan da “dijital toplu hafızada mahkum”dur. Big Data'nın hiçbir şeyi unutmaması ise onun verimliliğini artırır. Çünkü gereksiz görülen bir bilgi dahi Big Data'da doğru kullanıldığı zaman ona fayda sağlayabilir. Bugün her birey kendi Truman Show'unun⁶ başrol aktörü olup yalnızca kendi çevresine değil tüm dünyaya hayatını sunmaktadır. Tek fark vardır ki bunu bilinçli ve gönüllü olarak yapmaktadır. Big Data'nın bir diğer önemli özelliği ise kullandıkça tükenmiyor oluşudur. Veri, aynı amaç için pek çok kez kullanılma imkânına sahip olup, daha da önemlisi birden fazla amaç için kontrol de edilebilmektedir (Mayer-Schönberger ve Cukier, 2013: 108). Big Data'ya ilişkin bir diğer özellik de en temelde geriye dönük olarak işleridir. Bu noktada verinin güvenirliliğinin tek ölçütünü büyüklüğü oluşturur. Burada iki sorun mevcuttur. İlki veritabanı ne kadar büyük olursa olsun insanların bütün hal ve ihtimallerinin içermesinin mümkün olmayacağıdır. İkincisi ise her veritabanının “şimdiyle sonlu” olmasıdır. Veri, yaşanmış olanla kısıtlı olup “geleceğe ancak geçmiş örüntülerden çıkardığı bazı ihtimal hesaplarıyla uzanabilir.” Dolayısıyla veri “kolektif varoluşun tarihini” kapsamaktan uzaktır (Ertürk, 2019: 168).

Bentham'a göre Panoptikon bir Kolomb yumurtasıydı. Amacına uygun bir sistemdi ve bunun üzerine geçebilecek bir yapının var olamayacağını düşünüyordu. Han, Big Data'nın Bentham'ın Panoptikon'undan daha etkin bir Kolomb yumurtası olabilme ihtimali üzerinde durmaktadır. Ona göre, ABD seçimlerinde seçmen profillerinden hareketle Big Data ve Data-Mining'in⁷ rolü Kolomb'un yumurtası olduğunu göstermiştir (Han, 2019a: 69). ABD seçimlerine ilişkin “Cambridge Analytica Skandalı” olarak tarihe geçen bu olay, kullanıcılarının Facebook'a sundukları kişisel verilerinin yine kullanıcılarının bilgisi ve izni dışında Cambridge Analytica isimli araştırma şirketine sızdırılması ve bu verilerden hareketle seçim dönemlerinde çeşitli siyasilerin bölgesel hatta şehir bazlı internet reklamları yayınlatması ve politik söylem geliştirmesine imkân tanınmasını (Aksoy ve

⁶ 1998 yapımı bilimkurgu filmidir. Filmin ana karakteri olan Truman Burbank'in 24 saat boyunca canlı yayın olarak televizyonlarda oynatılan hayatını anlatmaktadır. Truman'ın gerçek sandığı hayatı devasa bir film stüdyosunda geçmekte, hayatının bir dizi sahnesi gibi aktığından habersiz yaşamını sürdürmektedir.

⁷ Veritabanlarında bilgi keşfi olarak da adlandırılan Data-Mining yani veri madenciliği, sonuçları tahmin etmek için büyük veri kümeleri içindeki anormallikleri, kalıpları ve korelasyonları bulma sürecine işaret eder. Bu bilgiler aracılığıyla gelirleri artırma, maliyetleri azaltma, müşteri ilişkilerini geliştirme, riskleri azaltma ve diğer her şey arasındaki ilişkileri keşfetme gibi pek çok alanda kullanılmaktadır (URL 5).

Türkölmez, 2020: 48) sağlayarak veri güvenliğinin sorgulanmasına yol açmıştır. Tüm bu gelişmelerin ardından Facebook'ta kullanıcı sayısında bir düşüşün yaşanmadığı gözlemlenmiş, bunun sebebini “kullanıcıların konvansiyonel haberleşme ve bilgiye erişim araçlarından kaçışının durdurulamaması ve sosyal medya kullanımına dair bir bilgi ve yorumlama eksikliğinden kaynaklandığı” (Aksoy ve Türkölmez, 2020: 54) şeklinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Big Data'ya ilişkin yalnızca geçmişe dönük analizler yapmanın dışında, geçmiş veya bugünün bilgisi üzerinden hesaplamalar yaparak geleceğe yönelik tahminlerde bulunmanın ve de kararlar almanın önünü açtığını söyleyebiliriz. Son zamanlarda yaşanan WhatsApp ve YemekSepeti uygulamalarının kişisel verilerin şirketlere paylaşıldığı veya paylaşılacağı konusuyla gündeme gelmektedir. Bu durum bizlere veri mahremiyeti sorununun giderek daha da artacağı endişesini yaratmaktadır. Teknolojinin bizlere sunduğu sınırsız faydaların yanı sıra tehlikeli bir düşman haline gelebileceğinin altını çizen Postman, bilgisayar teknolojisinin gelişmesiyle birlikte insanların rahatlıkla izlenilebilir ve kontrol edilebilir olduğunu, “sayılarla ifade edilen nesnelere” haline geldiklerini, “reklam şirketlerinin ve politik oluşumların kolay hedefleri” olduklarını vurgular (Postman, 2009: 8). Bu durumdakileri kaybedenler olarak adlandırır. Postman, yaşamımızda süregiden “tuhaf ve tehlikeli” şeylerin çok azının farkında olduğumuzu, çünkü bu yaşadıklarımızın bir isminin olmadığını düşünür. Dünyamızda tüm bu olup biten şeylere Postman “teknopoli” olarak nitelendirir (Postman, 2009: 18). Teknopoli, en temelde kültürel hayat formlarının teknik ve teknolojinin egemenliğine boyun eğmesidir. Teknopoli olmuş tek kültürün ABD olduğunu ileri süren Postman'a göre;

Teknopoli tanımı yapmanın bir yolu da Teknopoli'in enformasyona karşı bağımsızlık sisteminin çalışmadığını söylemektir. Teknopoli bir tür kültürel AIDS'dir (Anti-Information Deficiency Syndrome [Anti-Enformasyon Noksanlığı Sendromu]). Bu yüzden söylediklerinize, hiçbir itiraza meydan bırakmayacak şekilde “Yapılan araştırmaya göre...” veya “Bilim adamlarının dediğine göre...” diye başlayabilirsiniz. Daha da önemlisi, bu yüzden Teknopoli'de, aşkın bir amaca, anlama ve kültürel kaynaşmışlığa yer yoktur. Enformasyon, gidecek yeri, uygulandığı bir teori, oturduğu bir şablon, hizmet ettiği yüce bir ideal yoksa tehlikeli bir şeydir (Postman, 2009: 62).

WhatsApp, Instagram ve Facebook gibi sosyal uygulamalar bugün küresel ölçekte herkesin hayatında yer edinmiş vaziyettedir. Bu uygulamalar yalnızca haberleşme ve sosyalleşme araçlarını oluşturmamakta aynı zamanda yeni deneyim ve gerçeklik alanları inşa etmektedir. Kuşaklar arasındaki farklılığın anlamını yitirdiği

ve bir “Dikizleme Kültürü”nün parçası olduğumuzu ileri süren Niedzviecki’ye göre (2010: 10), 2008 yılı itibariyle “dikizleme kültürü” çağına giriş yapmaktaydık. Gündelik dilde “stalklama” olarak bildiğimiz, oldukça yaygın bir eylem olan ve Niedzviecki’nin “dikizleme” olarak adlandırdığı bu kavram, Web 2.0’ın gelişimiyle, gerçek dünyanın dijital alana taşınması ile birlikte anlam kazanır. Web 2.0’ın ortaya çıkışıyla kullanıcılara sosyal ağa katılmaları sağlanmış ve onları dijital alanda aktif kılmıştır. Sosyal medya “ne düşünüyorsun”, “ne yapıyorsun”, “nasıl hissediyorsun” gibi sorularla kullanıcıların hayatlarını, kişisel bilgilerini “paylaş”maları yoluyla ulaşmayı hedeflemiştir. Bugün sosyal medyanın temelini tüm bu gönüllü olarak “paylaşılan” bilgiler oluşturmaktadır. Kişisel verilere ilişkin Google, Facebook gibi şirketlerin sözleşmelerine bakıldığında her ne kadar sorumluluğun kendilerinde olduğunu belirtse de bu sorumluluğu aslında kullanıcılara yüklerler. Bu da karşımıza “onaylıyorum” sekmesiyle çıkmaktadır. Günümüzde artan kişisel veri ihlali krizi, kişisel bilgilerimizi hiçbir kaygı duymadan kamusal ortamda neden paylaşım yaptığımız üzerine sorgulanmasına yol açar. Bu bağlamda “veriye dair bilginin yetersiz düzeyde bulunması” kişisel veri ihlali krizinin ilk nedeni arasında yer alır. Pek çok insan verinin maddi karşılığı olduğunu/olabileceğini bilmemektedir. Bilgisayar, telefon gibi iletişim araçların artık daha kolay ulaşımı bu sorunu devam ettirmektedir. Bir diğeri verinin nasıl korunacağına dair henüz bir yasal düzenlemenin bulunmamasıdır. Bununla birlikte pek çok insan hangi verinin değerli olduğunu bilmemekte ve kişisel bilgilerini paylaşmaya devam etmektedir. 4 Ocak 2021’de yaşanan WhatsApp krizi bu duruma bir örnektir. 4 Ocak günü yeni kullanım koşulları ve gizlilik ilkelerini yayımlayan WhatsApp, kullanıcılarının bu sözleşmeyi kabul etmesi halinde Facebook ile verilerin paylaşılabilceğini belirtti. Bu sorun ülkemizde ciddi bir tartışma gündemini oluşturdu. WhatsApp’dan diğer mesajlaşma uygulamalarına geçiş “dijital kavimler göçü” olarak adlandırıldı. Tüm bu krize rağmen sorunu görmezden gelen ve ilgisiz bulan büyük bir kesim de mevcuttu. Son olarak kişisel verileri kolay bir şekilde sosyal ağlarda paylaşmanın bir diğer sebebi, kişinin onaylanma ihtiyacının karşılanması olarak da görülmektedir (Kocabay-Şener, 2019: 124, Özdemir, 2020: 99). Bu noktada kişinin beğeni ve yorumların sayısıyla onaylanma ihtiyacını karşıladığı düşünülmektedir. Yine bu durumla ilişkili olarak günümüzde kitaplarıyla dikkat çeken tarihçi Yuval Noah Harari’ye göre modern öncesi çağlarda geniş toprak parçaları için savaşan insanlığın, modernlikte makine ve

fabrikaların kontrolüne dönüştüğü, gelecekte ise bu savaşın ana unsurun “veri” olacağını dile getirir. Günümüzde insanların kişisel bilgilerini fütursuzca yaymasını, ne yaptığının farkında olmadan topraklarını ıvır zıvır karşılığında Avrupalı emperyalistlere satan Afrika ve Kuzey Amerika yerlilerinin durumuna benzetmektedir (Harari, 2018: 85).

Big Data’yı büyük bir ticaret olarak gören Han, günümüzde Big Brother ve Big Deal’in⁸ ittifak halinde olduğunu ifade eder. Böylelikle veri, gözetleme devleti ve kapitalist pazarı bir araya getirir (Han, 2019a: 72). Big Data’nın öncüleri diyebileceğimiz Google, Amazon, Facebook gibi şirketler bilginin küresel çapta toplayıcılarıdır. Geçmişten günümüze bilginin büyük ölçekte ilk toplayıcıları devletler olmuştur. Devletler tarihin her döneminde bütünlüğünü korumak ve olası karışıklığı önlemek amacıyla bilgiye ihtiyaç duymuşlardır. Bu bilgilere erişim jurnaller, ajanlar ve çeşitli gizli dinleme cihazlarıyla gerçekleşmiştir. Günümüzde ise bilgilerin kaynağını oluşturan ve bu işlevi gerçekleştiren Big Data’dır. Bilgiye yani veriye sahip olanlar onu kendileri için kullanabilirler ya da şirketlere, kurumlara ve devletlere paylaşabilirler. Ancak her veri salt halde bilgi demek değildir, onu daha değerli hale getiren işlenebilir olmasıdır. Verinin değeri ise, bilginin sahipliğinden ziyade yeniden ve sürekli olarak kullanılabilir olmasından kaynaklıdır. Toplumsal süreçleri istatistik üzerinden ele alan dijital veri, “seçmen davranışlarından tüketim alışkanlıklarına, ticaret rakamlarından kültürel eğilimlere” pek çok konuyu değerlendirir. Bu yalnızca niceliksel bir örüntüyü içermez. Bunun yanı sıra niteliksel özellikleri de nicel dille ifade eder (Ertürk, 2019: 167). Big Data hayat tarzımızı, çalışma stillerimizi ve düşünme şeklimizi yeniden şekillendirmektedir. Bugün düşünce ve teknoloji gibi birbirini geliştiren iki önemli yapının tek sarmalda birleştiğini ve bütün hale geldiğini görmekteyiz. Big Data ise burada hem kaynak hem de araç rolünü üstlenmektedir (Mayer-Schönberger ve Cukier, 2013: 204). Özellikle siyaset ve pazarlama alanında büyük kitlelerden ziyade küçük gruplara ya da olabildiğince tek tek bireylere hitap eden “micro-targetting” ya da mikro-hedefleme, seçmenleri veya kullanıcıları etkilemeyi amaçlayan bir yazılım olarak karşımıza çıkar. Han, mikro-hedeflemeyi “veri güdümlü bir psikopolitika” (2019a: 70) olarak değerlendirir. Algoritmalar sayesinde kullanıcıların davranışı hakkında tahminde bulunan ve onların kontrolünü sağlamak amacıyla istenilen şekilde

---

⁸ Büyük İş/Ticaret/İttifak anlamını taşımaktadır.

etkilemeyi mümkün kılar. Hayatımızın tümüyle dijital ağda yansması verilerin gücünü artırırken, aynı zamanda veriler aracılığıyla kişiselleştirilen mikro hedeflemenin uygulanması sağlanır. Mikro-hedeflemede mevcut bütçenin daha etkili kullanımı ile hedef kitlenin bir şekilde iknası söz konusudur. Temel olarak 3 aşamadan oluşan mikro hedeflemede ilk aşama kullanıcıların bilgilerine sahip olmaktır. Bu demografik, kişisel ve davranışsal bilgileri içerir. İkinci aşamada her grup için farklı içerik üretilirken son aşamada bu içeriğin mikro hedefleme yöntemiyle iletişimi yapılmaktadır (Özdemir, 2020: 92).

Gözetimin dijital hale gelmesi kitleleri etkilemenin bir aracı olan reklamların da değişiminde etkilidir. Bu bağlamda mikro-hedefleme kişiselleştirilmiş reklam alanında sıklıkla kullanılmaktadır. Kişiselleştirilmiş reklamcılık bilgisayar yazılımı ve öneri motorları ile oluşturulan otomatik bir süreci işaret eder ve burada mevcut ya da potansiyel tüketicinin ihtiyaçları hedeflenir (Okkay, 2020: 5365-5366). Kişiselleştirilmiş reklamcılık, bireysel tercih hakkında toplanılan veriler ile bu verileri işlemek ve bireye hangi mesajların gösterileceğini belirlemek için geliştirilen algoritmalar ile daha fazla optimizasyon sağlamak için katılım sonuçlarının ölçümünü gerekli kılar. Bu açıdan profil verileri, CRM verileri⁹, çevresel veriler, gerçek zamanlı olaylar, sosyal medya verileri, site/çerez verileri, arama verisi ve içeriksel veriler kişiselleştirilmiş veriler sunmak için kullanılan verilerdir (Nesamoney, 2015: 47-48). Kapitalist gözetimin önemli bir aracını oluşturan veriler aynı zamanda “davranışsal gözetimin” önemli bir unsurunu oluşturur. Davranışsal gözetime, kullanıcı davranışını tahmin etmek için başvurulur. Ürün geliştirmeye bağlı olarak gelişen bu yöntem doğru reklamı göstermeye olanak tanır (Okkay, 2020: 5368-5369).

Hemen hemen herkesin tanık olduğu ve nedenini çoğu zaman anlayamadığımız, “acaba dinleniliyor muyum?” tedirginliği yaşatan, bazen ürküten ama çoğunlukla işimize yarayan internet reklamları yaşamlarımızı adeta kuşatmaktadır. Bunlara “bizimle konuşan reklamlar” da diyebiliriz. Aile arasında, arkadaş grubuyla ya da kendi kendimize bir ürün ya da konu hakkında konuşurken bir süre sonra konuştuğumuz ürün internette karşımıza çıkar. Bu durum esasında

---

⁹ CRM verileri, markaların genellikle müşteri ilişkileri yönetimi yazılım sistemlerinde veya onlarla doğrudan etkileşime girdiğinizde veritabanlarında kaydettiği ve depoladığı verileri ifade eder; örneğin, bir ürünü satın almak veya kaydettirmek gibi.

günümüz dijital panoptikonun merkez kulesi olan Big Data'nın işlevinden kaynaklanır. Konuştuğumuz cümle ve kelimelerin belirli bir kısmı filtrelerden geçmekte ve internet üzerinde yapılan aramalar, mesajlar, uygulama izinleri (mikrofon, fotoğraf, kişiler, belge izinleri) yani bütün kişisel veriler reklamcılık da kullanılan anahtar kelimeler ile karşılaştırılarak ürünü reklam olarak karşımıza çıkartmaktadır. Satılıp alınabilen bilgiye dönüşen bu veriler anahtar kelime aramaları, beğeniler, takip edilenler ve edilmeyenler, tıklatılan sayfalar üzerinden geliştirilen algoritmalar sayesinde gerçekleşmektedir. Google'da bir süre çalışmış olan Tristan Harris bir panelde karşımıza çıkan internet reklamları hakkında şu şekilde açıklama yapar (URL 6):

Facebook'un reklam başkanının da söylediği gibi, telefonlardaki mikrofonların dinlenmediğini biliyorum. İyi ama, nasıl oluyor da sizin yaptığınız bir sohbetten reklam çıkarabiliyorlar o zaman? Bunun nedeni, Google ve Facebook gibi şirketlerin serverlarında her birimizin sanal benliğinin depolanması. Hakkınızda bir şeyler öğrenebilmek ve sizi doğru reklamlarla karşılaştırabilmek için kulağımı telefonunuza dayayıp dinlememize gerek yok. Elimde bana o mikrofonun verebileceğinden daha fazlası var. Beğenileriniz, paylaşımlarınız, girdiğiniz web siteleri ve geri kalan her şey... Yapılan tek şey, bu 'sanal benliğiniz' ile sanal diyalogların simülasyonunun yapılması. Yapacağınız konuşmayı, bu tür şirketler sizden çok daha önce tahmin ediyor.

Google ise internette belirli bir reklam görmemizin nedenini, Google hesabında kaydedilen kişisel bilgiler ve diğer tüm arama etkinlikleri ile kişiye daha yararlı olacak şekilde reklamların kişiselleştirilmesi şeklinde açıklar. Bu noktada Google internet ağında reklamların engellenemeyeceğini ancak kişiler tarafından istenmeyen reklamların geri dönüt ile kaldırılabilceğini vurgular (URL 7).

Değişken bir yapıya sahip olan dijital teknoloji hayatımızda “kolaylaştırıcı, kütüphane, arkadaş, baştan çıkarıcı, konfor, hapisane” (Chatfield, 2013: 14-15) gibi farklı pek çok rolü bulunmaktadır. Chatfield'e göre bugünün insanı kablolu hayata bağımlı olarak yaşamakta ve daha komplike bir hayat sürdürmektedir.

Çağımızın en çarpıcı sözcüklerden birini ele alalım: “çoklu görev”. Bu kavramın içinde çok sayıda modern yaşamın temelinde yatan bir varsayımlar dizisi saklı: Teknolojinin en büyük lütuflarından birinin, aynı anda birden çok türde görevi yerine getirme yetisi olduğu ve bu sayede, süregiden çok sayıda etkinlik ile aynı anda uğraştığımızda formumuzun zirvesine ulaşip en verimli olduğumuz varsayımı (Chatfield, 2013: 48-50).

“Çoklu görev” günümüz insanını anlamaya yardımcı olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Evimizden okula otobüs ile giderken müzik dinleyip aynı anda Facebook'ta arkadaşlarımızın paylaşımlarını “like”layabiliyoruz. Gelen e-

mailleri kontrol edebiliyor, Twitter’da gündeme taşınan bir olay hakkında düşüncelerimizi belirli sayıdaki karaktere sığdırıyor ya da Spotify’dan dinlediğimiz müziği Instagram’da bir “mood” biçiminde paylaşma açabiliyoruz. Bununla da yetinmeyip yakın arkadaşımıza WhatsApp üzerinden bilgi mesajı gönderebiliyoruz. Tüm bu sıraladığım olayları aslında günde defalarca kez gerçekleştirmekteyiz. Hem de aynı anda ve saniyeler içerisinde. Tüm bu süreç aslında bizlere gündelik dijital hayatın kaosunu ve harmonisini yansıtmaktadır. Aynı anda birden çok şeyi yapan insan uyum ve kaosun içerisinde “parçalanmış” haldedir. Bu parçalanma bedeni bölmenin yanı sıra zihinsel faaliyetlerini de bölmekte ve karmaşıklştırmaktadır. Hem bulunduğu ortamda varlık göstermekte hem de dijital ortamda dijitalin diliyle “çevrimiçi” olmaktadır. Her iki ortamın da dilleri, bağlamı, ilişkileri farklılık göstermektedir. Dijital en nihayetinde yeni kavramları üretmekte ve yeni gerçeklikler inşa etmektedir. Dijital teknoloji güven ile güvensizliğin, doğru ile yalanın, gerçek ile sahtenin birbirine karıştığı bir ortam oluşturur. Dijital ağ bizlere mekânsızlık değil aksine yeni bir mekân yaratmaktadır. Günümüzde her insan bir “veri bulutunda” yaşamaktadır. Bu henüz tam olarak tanımlayamadığımız dijital bir mekândır. Sanalın ve dijitalin mekânı inşa edilmektedir. Mekânsızlık denilen kavram mekânın olmaması, uzay-alansal düzlemde bir mekan karşılayamaması durumuna işaret eder. Oysa dijital çağ yeni mekân alanı/alanları açmaktadır. Tüm “dijital, mekânsızlık yaratır” düşünceleri esasında yanıltıcıdır. Bu bağlamda günümüzde dijital ağ ve mekân ilişkisi üzerinde durulması gereken önemli bir sorunu oluşturur.

Sağır ve Aktaş’a göre (2019), günümüzde dijital çağ ile birlikte özellikle de sosyal medyada yeni bir öznenin, “simulakr özne”nin inşası söz konusudur. Baudrillard’ın “Simülasyon Kuramı”ndan hareketle kullanılan simulark özne kavramı, burada sosyal ağ kullanıcılarını tanımlamaktadır. Web 2.0 sürümünün gelişimi tek yönlü iletişimi geride bırakarak çift taraflı iletişimin önünü açmış, bu durum ise simulakr öznenin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Sağır ve Aktaş’a göre, “zaman mekân algısının sürekli değiştiği bir dünyada uygulamalara gelen güncellemelerle her an yeni bir kimlik inşa etmek mümkündür. Simulakr özne bu kimliğin kendisidir” (Sağır ve Aktaş, 2019: 4). Simulakr özneye dönüşüm esasında sosyal ağlarda sürekli çevrimiçi olma ve gündelik hayatını her detayı ile gönüllü olarak paylaşma, yani gerçek yaşam ile sanal yaşamın birbirine geçtiği ve uyumlu hale geldiği durumda gerçekleşmektedir (Sağır ve Aktaş, 2019: 11-12). Sağır ve

Aktaş'ın sosyal ağ kullanıcılarını tanımladıkları “simulakr özne” ya da dijital çağın sanal öznesi yeni bir zaman ve mekan algısı üretmektedir. Yani “zamanı ve mekânı muğlak bir hale getirmenin” (Sağır ve Aktaş, 2019: 18) aksine post-mekân, dijital mekân gibi kavramlar üretir. Zaman ve mekânın muğlaklığı, mekânsızlık ve zamansızlık üretmez. Bugün mekânın ve de zamanın yeniden bir tanımının yapılması gerekmektedir. Çünkü dijital çağ zaman ve mekân algısını farklı gerçeklikler üzerinden tanımlamaktadır. Zaman, gündelik hayatta olduğu gibi dijital mekânda da hareket halindedir. Bugünün toplumsal gerçekliğini okumak, anlamak ve yorumlamak oldukça zor ve karmaşık görünse de içinde bulunduğumuz tüm şeyler sonuçta insanın bir ürünü ve icadıdır. Gerçeklik algısı kaybedilmekte değil aksine tüm gerçeklik, sistem ve ideolojilerin ters yüz edildiği bir post-gerçekliğin inşası söz konusudur. Bugün gerçeklik sil baştan oluşturulmaktadır. Bu yüzden tüm -sızlık ekleri ya da kaybedilme kelimeleri aslında yerine yeni düzen ve yapıların geçtiğinin bir göstergesidir. Bugün için tanımlanan mekânsızlık kavramı aslında bildiğimiz mekânın ötesinde yeni bir mekânı gözler önüne sermektedir. İçinde bulunduğumuz yüzyılı çeşitli gerçeklikler barındırması ve tam manasıyla belirlenememesi sebebiyle belirsizlik çağı olarak tanımlamaktayız. Bu tanımlama oluşturulmuştur çünkü belki de hiçbir çağ bu kadar belirsizliklerle kuşatılmamıştır. Bu sebeple yapılması gereken belirsizlikler ve yenilikler için yeni bir düzlem inşa edilmesi ve tanımlanması olacaktır. Bugünü anlamak için yeni bir paradigma belki de dijitalin paradigmasının geliştirilmesi gerekir. Toplumsal gerçeklikteki tüm bu değişimler, sosyal ilişkileri etkilediği kadar gerçekte fizik ve teknik ile de yakından bağlantılıdır. Günümüzü anlayabilmek ve yorumlayabilmek için yalnızca sosyal bilimlerde yaşanan değişimleri anlamak ve okumak artık yeterli olmamaktadır. Bugün sosyal bilimler fen bilimleri ile oldukça ilişkilidir. Fizik ve bilim/teknik alanında yaşanan değişimler sosyolojiyi önemli ölçüde etkilemektedir. Kaldı ki geçmişten bugüne alet ve araçların icat edilişi bizlere yeni sosyolojilerin kapısını aralamıştır. Bunu unutmamak ve bu yolda bir kuram geliştirmek bugünü anlamada önemli bir sorun olarak karşımızda apaçık durmaktadır. Nasıl ki sosyoloji; tarihi, antropolojiyi, felsefeyi, siyaset bilimini, psikolojiyi gerekli kılıyor ve ondan besleniyorsa bugün sosyoloji bilimi aynı zamanda fizikten, teknik ve teknolojiyen, matematikten, kimya ve biyolojiden beslenmektedir. Burada bahsettiğim ilk dönem sosyologların ele aldığı fen bilimlerinden hareketle kurulan yasaların sosyolojiye de uyarlanabileceği anlayışı

kesinlikle değildir. Bahsetmek istediğim şey günümüzde bilimlerin özellikle de sosyolojinin diğer bilimlerle kuvvetli ilişkisinin olduğudur. Bilimsel ilerleme ve teknolojik gelişmeler bugün sosyolojinin fen bilimleri ile yakın ilişki kurduğunu göstermektedir.

Her çağ beraberinde o çağa özgü olan veya o çağı niteleyen kavramlar üretmektedir. Dijital çağın literatüre kazandırdığı kavramlardan biri de “veri dışatımı” olmuştur. Veri dışatımı, insanların dijital evrende bıraktıkları izleri tanımlar. Bu izler insanların eylem, düşünce ve durumlarından hareketle oluşur. Bugün herkes sadece Instagram, Twitter, Facebook gibi sosyal ağlarda değil aynı zamanda en basit bilgiyi öğrenmek amacıyla başvuru alan Google ya da Youtube gibi ağlarda da dijital izler bırakır. Bu izlerin çoğalması dijital evrenin gittikçe genişlemesine neden olur. Bu evrenin genişliğini anlayabilmek ise oldukça güçtür:

Bu veri miktarının ne anlama geldiğini düşünmenin kolay bir yolu yok. Eğer hepsi kitaplara basılmış olsaydı, Amerika birleşik devletlerinin tüm yüzeyini 52 katman kalınlığında kaplardı... MÖ üçüncü yüzyılda, büyük İskenderiye Kütüphanesi dünyadaki bütün bilgi birikiminin toplamını temsil ediyordu, çünkü mısırlı Batlamyus yazılı her kitabın bir kopyasını saklamaya gayret ediyordu. Şimdi dünyayı ezip geçen dijital akın, yeryüzündeki her canlı insana İskenderiye Kütüphanesinde depolandığı tahmin edilen bilginin 320 katından fazlasını vermeye karşılık geliyor (Mayer-Schönberger ve Cukier, 2013: 17).

Stephens-Davidowitz, dünyanın gerçekte nasıl işlediğini bulmak için veri analizine başvurur ve veri analizinin henüz akademisyenler tarafından ele alınmadığını, göz ardı edildiğini düşünür. İnsanların anketler ve istatistik aracılığıyla söyledikleri çağ artık geçen yüzyılda kalmıştır. Veriler üzerinden insanların ne yaptıklarına bakılmalıdır. Çünkü veri hakikati göstermektedir. Veriler yalnızca takip ettiğimiz, ilgilendiğimiz ya da tıkladığımız bağlantılardan ibaret değildir. Bunların dışarısında kalan, ilgilenmediğimiz ve takip etmemeyi seçtiğimiz her şey de veriyi oluşturur. Ayrıca veri dışatımı gün geçtikçe şirketler için rekabet kaynağı haline gelmektedir. Mayer-Schönberger ve Cukier veri dışatımını şu şekilde açıklar (2013: 120):

İnternet için, kullanıcıların çevrimiçi etkileşimlerini tarif eder: Nereye tıkladıkları, bir sayfaya ne kadar süre baktıkları, fare imlecinin nerede beklediği, ne yazdıkları ve dahası. Birçok şirket, sistemlerini, var olan bir hizmeti iyileştirmek ya da yeni hizmetler geliştirmek amacıyla, veri dışatımını kontrol altına alabilecekleri ve bunu yeniden işleyip kullanışlı hale getirebilecekleri şekilde tasarlıyorlar. Google bu alanda tartışmasız lider. ‘veriden tekrar tekrar öğrenme’ prensibini hizmetlerinin birçoğuna uyguluyor. Bir kullanıcının her eylemi, analiz edilecek ve sistemi geri besleyecek bir işaret olarak ede alınıyor.

‘Bugün her şey artık veriden ibarettir.’ Belki de bu yüzyılın sloganını oluşturan bu cümle bugün her şeyin neden veri olduğunu açıklamaktadır. Örneğin her gün başvurduğumuz bilgiye erişimin aracı olan Google, şu an dünyada bulunan her dilde yazım kılavuzu oluşturmuş durumdadır. Sistem gün geçtikçe kendini geliştirmekte ve veri bankasına yeni kelimeler eklemektedir. Bugün her ne kadar farkında olmasak da “Google’ın yazım denetim sistemi, ‘kötü’, ‘yanlış’ ya da ‘eksik’ verinin yine de çok faydalı olabileceğini gösteriyor” (Mayer-Schönberger ve Cukier, 2013: 119). Google aramalarında eksik veya yanlış girilen kelimeler veri havuzunda tekrar tekrar kullanılmak üzere kayıt altında tutuluyor. Dijital ağda kullanılan kelimeler, resimler, tıklamalar, bağlantılar, yazım hataları, ses tonu, aramalar ve yapılan her şey birer veriyi oluşturmaktadır. International Data Corporation’ın her yıl dünyada oluşturulan ve tüketilen veri miktarını ölçen Global DataSphere’in yeni bir araştırmasına göre bu yıl dünyada 59 zettabayttan fazla verinin oluşturulacağı düşünülmektedir (URL 8). Stephens-Davidowitz’e göre ise (2018: 55), büyük veriyi devrim niteliğinde kılan şey sürekli olarak daha fazla verinin toplanmasından ziyade doğru ve uygun verilerin toplanmasıyla ilgili olduğunu belirtir. Ona göre, “süpermarket sepetlerinin doluluğu bir veridir. Elmanın olgunluğu veridir. Uzaydan çekilen fotoğraflar veridir. Dudakların büyüklüğü veridir. Her şey veridir! Ve tüm bu yeni verilerle, nihayet insanların yalanlarını yakalayabiliriz” (Stephens-Davidowitz, 2018: 84). İnsanların gerçekte ne düşündükleri ya da ne yaptıklarını anketler yoluyla öğrenilebiliyordu. Bugün ise Big Data bize anketlerin yanıldığını gözler önüne sermektedir. “Belli internet kaynakları insanların başka bir yerde kabul etmeyecekleri şeyleri kabul ettirir” (Stephens-Davidowitz, 2018: 88). Buna “dijital hakikat serumu” diyen Stephens-Davidowitz, Google veya diğer veri toplayan şirketlerin kendimize yalan söylüyor olsak dahi onların bizim hakkımızda hakikati bildiğini ifade eder. Stephens-Davidowitz “arama penceresini bir tür günah çıkarma hücresi” diye adlandırırken Han, Facebook’a “dijitalin kilisesi, sinagogu”, Like’a “dijital amin” diyerek Big Data’nın kutsal birer nesne haline dönüşünü gözler önüne serer.

Teknolojik araç ve aletlerin her ne kadar dağıtımını kolay ve yaygın olsa da içinde bulunduğu karmaşıklığı ve maliyeti toplumsal eşitsizliğe neden olmaktadır. Bu eşitsizliğe bir de dijital ortamda ne kadar veri paylaşıldığı da eklenmektedir. Uyumsuz ya da dışlanan grupların oluşumunun ve giderek artışının ilerleyen yıllarda çokça tartışılacak konular arasında yer alacağı şimdiden apaçık görülmektedir. Bu

bağlamda toplumsal eşitsizlik arasındaki artışın kendini dijital alanda da göstereceği düşünülmektedir. Panoptikonun uzantısı olarak geliştirilen kavramlardan biri olan “banoptikon” ise bu eşitsizliğe şimdiden bir örnektir. Didier Bigo’nun kullandığı bir kavram olan banoptikon da kelimenin kökeni olan *Ban*, “yasak, ihraç” anlamına gelir. Banoptikon, en temelde “küresel güvenliğin gözetleme teknolojisi” (Yıldırım, 2019: 75). Kişisel verilerin toplanması ve Big Data’nın ticarileştirilmesi bireyleri alınıp satılabilen birer metaya dönüştürür. Veriler, bireylerin ekonomik değere sahipliği bakımından sıralanır. Düşük değere sahip olanlar “çöp” olarak değerlendirilir. Han’a göre (2019a: 73), “Panoptikon, sistemin içindekileri gözetler. Banoptikonsa sisteme yabancı ya da düşman gördüklerini istenmeyen kişiler olarak saptayarak bunları *dışarıda bırakan* bir aygıttır. Klasik Panoptikon disipline etmeye yarar. Banoptikon ise sistemin güvenliğini ve verimliliğini sağlar.” Burada herkesin gözetlenmesi yer almaz. Gözetime uygun kişiler seçilir, toplumsal dışlama ve uzak tutma temel ilkedir. Tüm bunlardan hareketle Big Data toplumsal değişikliklerin yanı sıra yeni bir sınıfın oluşumunu da beraberinde getirir: *Dijital sınıflı toplum*. Banoptikon’u yeni dijital sınıflı toplumun oluşumunu gözler önüne seren bir kavram olarak değerlendirmek mümkündür.

Bugün akıllı telefon, bilgisayar ve saatlerden, çeşitli sensör, sosyal ağ etkileşimleri, sosyal ağda bulunan haberler, bloglar, görüntüler, simülasyonlar, trafik kayıtları, devlete kayıtlı bilgiler, sağlık hizmetleri gibi birçok veri kaynağı mevcuttur. Pek çok alanda Big Data’dan yararlanılmaktadır.¹⁰ Big Data’dan yararlanılmasının başlıca sebepleri “tüketici deneyimlerinin iyileştirilmesi, maliyetlerin düşürülmesi, daha iyi pazarlama stratejilerinin oluşturulması ve mevcut süreçlerin etkinliğinin artırılmasıdır” (Aktan, 2018: 7). Big Data devrimi, kişisel verilerin korunması meselesini de beraberinde getirmiştir. Bireyler kendileriyle ilgili hangi bilgilerin toplandığının yanı sıra üçüncü taraflar, şirketler ve devletlere paylaşıldığını bilmemektedir. Gizlilik ile şeffaflığın krizi açığa çıkmaktadır. Bugün değerlerin ve anlamın kaybedilmesi riski ile karşı karşıyayız. Ayrıca internette aranan ve ampirik bir değere sahip olan bilgilerin yanı sıra “Picasso 20. yüzyılın en büyük ressamı mıydı?” gibi ampirik değere sahip olmayan, tamamen öznel soruların da giderek ampirikleştiğini belirtmek gerekir (Chatfield, 2013: 82). Başlangıçta önemsiz gibi

---

¹⁰ Büyük verinin uygulama alanları hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Aktan, Ertuğrul (2018). “Büyük Veri: Uygulama Alanları, Analitiği ve Güvenlik Boyutu”. *Bilgi Yönetimi Dergisi*, 1(1), 1-22.

görünen bir veri, diğer veriler ile bir araya geldiğinde gizlilik değeri içeren bir veri bilgisini ortaya çıkarır. Big Data tehdidinden, kişisel bilgilerin ve mahremiyetin ihlalden korunmanın en açık yolu yasal düzenlemelerin getirilmesi ve toplumsal farkındalığın oluşturulmasıdır. Big Data'nın bugününe dair olumsuzluk ve eleştirileri ile *Social Dilemma*, *The Great Hack* ve *The Human Face of Big Data* gibi belgeseller dikkatleri çekmektedir.

Günümüzde bilim kurgu türü artık bir kitap, film veya dizinin dışına çıkarak yaşadığımız gerçekliğin bir anlatısını sunar. “Tüm dünyaya yayılan ve herkesi harekete geçiren ölümcül virüs” ya da “Çin’in uzaya fırlattığı roketin kontrolden çıkarak dünyaya çarpacak olması” gibi haber başlıkları gerçekliğin bilim kurguvari örneklerinden yalnızca bir kaçıdır. Bununla ilişkili olarak Demir, *Büyüyen Veri Küçülen İnsan: Şimdileşen Geleceği Kara Ayna’da Seyretmek* makalesinde düşündürücü ve sorgulatan bilim kurgu-hiciv dizisi olan Black Mirror’un Nosedive bölümünde yaşananları Big Data ve insan halleri bağlamında incelemektedir. Bu bölümde Big Data, “insanların -aracısız bir şekilde- birbirlerini hem inşa hem de imha ettikleri bir erdem parametresi” (Demir, 2021: 90) biçiminde gösterilmektedir. Bir mobil sistem aracılığıyla kişilerin birden beşe kadar puanlandıkları ve puanladıkları toplumsal güvene dayalı bir teknoloji geliştirilir. Puanı 5 olanların en iyi okul, iş, ev, kredi ve diğer olanaklara sahip olduğu, 2 ve altında puana sahip olanların ise toplumdaki itildiği, çöp olarak adlandırıldığı bir toplumsal puanlama sistemi gerçekleştirilir. Bu bölüm tıpkı 2020’den itibaren Çin’de uygulanmaya başlayan mobil uygulamalar aracılığıyla her kişinin A, B, C, D gibi notlar ile puanlayacakları toplumsal güven puanına dayalı sisteme benzemektedir. Black Mirror’un, Big Data’nın geleceği hakkında izleyicilerine sunduğu diğer bir bölümde “Be Right Back” olmuştur. Evli olan Martha, kocası Ash’in ölümünden sonra onun yerini alabilecek bir bilgisayar programı ile tanışır. Bu programa göre kişinin kayıtlı tüm Facebook, Twitter ve mail paylaşımları bakılarak karakter ve kişilik analizi yapılır. Bu analizlerin birleşimi sonucunda Martha’ya dijital bir Ash sunulmaktadır. Sisteme kişi ile ilgili ne kadar video, resim, ses verisi yüklenilirse o kadar uyumlu olmakta ve kendini geliştirmektedir. Program bir süre sonra yeni bir sürüm ile kendini günceller ve Ash’in boy ve kilosuna uygun robotik bir sistem hazırlar. Başlangıçta uyumlu giden dijital robot Ash zamanla insani olmayan davranışlar sergilemeye başlar. Martha, yapay zekânın gerçekte bir insanın yerini

dolduramayacağını anlaması üzerine ondan uzaklaşmaya deyim yerindeyse kurtulmaya çalışır. Fakat sistem 25 metre uzağına gitmesine izin vermemektedir. Teknolojinin hayatımızı kolaylaştırdığı ve her türlü imkânı sahip kıldığı bir evrede yanılığ ve pişmanlık yaşayan insanın hikâyesini anlatmaktadır. Big Data'nın karanlık yüzünü şimdiden bizlere göstermektedir.¹¹

Big Data'nın kullanım alanlarına ve etkisine örneklerden biri de Netflix'dir. Netflix ilk dönemlerde kullanıcılarının gelecekte izlemek istedikleri ama zaman bulamadıkları filmlerin listesini hazırlamış, böylelikle kullanıcılara bu filmleri hatırlatmaya başlamıştır. Fakat istenilen sonuç elde edilemez, kullanıcıların hatırlatılan filmlere nadiren tıkladığı görülür. Netflix bu sonucu fark ettiğinde, insanlara ileride ne izlemek istediklerini sormak yerine, müşterilerinin tıklama ve görüntülemelerine dayalı bir model geliştirir. Netflix kullanıcıların söylemlerinden ziyade kullanıcıların verilerinin söylemlerinden hareketle film listeleri oluşturmaya ve önermeye başlar. Tüm bunların ardından müşterilerin Netflix'i daha sık ziyaret ettiği ve daha fazla film seyrettiği sonucuna ulaşılır. Bu gelişmelere ithafen Netflix'in veri bilimcisi Xavier Amatrian'ın "algoritmalar sizi sizden daha iyi tanır" diyerek Big Data'nın önemini ortaya koyar (Stephens-Davidowitz, 2018: 122). Son yıllarda ise "nesnelerin interneti" konusu gündeme gelmekte ve özellikle ileri teknoloji seviyesine sahip ülkeler tarafından heyecanla karşılanmaktadır. Bu yeni gelişim nesnelere ağ oluşumunu sağlamanın ve günlük hayat pratiklerini artırmanın beraberinde, hayatlarımızı çevreleyen nesnelerin birer veri üretim makinelerine dönüşeceğini söylemek mümkündür. Han bu durumu şu şekilde özetlemektedir: "Şahısların internetinin, Web 2.0'ın, şeylerin interneti, yani Web 3.0 haline gelecek şekilde genişletilmesi dijital kontrol toplumunun oluşumunu sonuçlandırır. Web 3.0 hayatın tümüyle protokole geçirilmesini mümkün hale getirir. Artık her gün kullandığımız nesnelere tarafından da gözleniriz" (Han, 2019a: 69). Akıllı ev, akıllı saat, akıllı telefon ve bilgisayar, akıllı otomobil hatta akıllı şehir gibi projeler temelde nesnelere internetin sağlanmasıyla gerçekleşir. Verilere erişimin bir unsuru olan sosyal ağlara ek olarak nesnelere üzerinden de kişilerin verilerine ulaşımı kontrol toplumu kavramını daha da güçlendirmektedir.

---

¹¹ Bu satırlar yazıldığı sırada Microsoft'un ölen yakınlarımızla konuşabileceğimiz bir teknolojinin patentini aldığı haberleri çıkar. Bakınız: (URL 9).

Özetle, iktidar geçmişten günümüze toplumsal kontrol ve düzeni sağlayabilmek amacıyla gözetime başvurmaktadır. Gözetimin yaygın ve en bilinen aracı olan Bentham'ın Panoptikon fikri, gözetim çalışmalarının kaynağını oluşturmasının yanı sıra yeni düşüncelerin ortaya çıkmasında etkilidir. Foucault'ya göre Panoptikon en temelde iktidarın gözetim ve denetim mekanizmalarından birini oluşturur. Foucault, iktidarın, bir gözetim aracı olan Panoptikon yapısını keşfettiğini bununla birlikte hastane, okul, ordu, hapisane gibi kurumlarda toplumsal denetimi ve disiplini sağladığını belirtir. Foucault'ya göre yaşadığı çağ disiplinci bir toplumu açığa çıkarmaktadır. Bu disiplin toplumunun gözetim aracı da Panoptikon'dur. Foucault'nun disiplin toplumu ve disiplinci iktidara bağlı olarak yaptığı Panoptikon analizleri uzunca bir süre önemini sürdürür. Ancak Foucault'nun analizlerinin günümüzde geçerliliğini sorgulatan iki büyük toplumsal değişim, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve bilişim teknolojilerinin gelişimi, toplumsal gözetimin araçlarında bir dönüşümün gerçekleştiği tartışmalarına yol açar. Teknolojinin yenilikleri ve gündelik hayat pratiklerine etkisi ile Bentham'ın Panoptikon yapısı, "Süperpanoptikon", "post-panoptikon", "sinoptikon", "omniptikon" ya da "dijital panoptikon" gibi diğer 'optikon' yapılarına dönüştüğü görüşleri ileri sürülür. Dijital panoptikon analizleri ile diğer optikon yapılarının iktidarın denetimdeki gücünün daha sınırlı düzeyde olduğunu düşünen Han, dijital gözetim araçlarından biri olan Big Data'nın günümüzdeki önemine vurgu yapar. Panoptikon'un günümüzde kendini dijital panoptikona bırakmasının nedeni aslında oldukça açıktır. Teknoloji alanındaki gelişmeler Panoptikon'un dijital ortama uyum sağlamasının yollarını açmaktadır. Nasıl ki iktidar Panoptikon gibi bir gözetim ve denetim aracını keşfetmişse, dijital çağda da bu durumu Big Data'nın keşfi ile sürdürmektedir. Toplumsal değişimin hızı her ne kadar sabit devam etse de değişimin derinliği gün geçtikçe artmaktadır. Örnekeleyecek olursak aynı hızla giden iki arabadan birinin asfalt bir yolda, diğerinin ise dik yokuşlu, çakıllı bir yolda gittiğini farz edelim. Bu iki araç aynı hızla ilerlemesine rağmen bir süre sonra aralarında belirli bir mesafe söz konusu olacaktır. Bu da aslında bize değişimin derinliğini göstermektedir. Değişimin derinliği meselesi, dijital panoptikonun merkezinde yer alan Big Data'da kendini açık bir biçimde göstermektedir. Egemenlik ve iktidar bilgisi üreten Big Data, insan davranışlarını, tutumları ve hatta geleceği hesaplayabilmekte ve manipüle edebilmektedir. Bu ise günümüzde özgürlüğün krizine yol açmaktadır. Veri

totalitarizmi meselesi ise, günümüzün apaçık bir gerçekliği olarak karşımızda durmaktadır. Han'a göre, bireyler tarafından verilerin sınırsızca paylaşılması "ciddiye alınması gereken bir özgürlük krizine" (Han, 2021a: 34) yol açmaktadır. Ayrıca Han, günümüz dünyasını "bütüncül gözetime dayanan dijital bir panoptikon" (2021a: 30) olarak tasvir eder. Bu anlamda bütüncül sömürü ve bütüncül gözetim birbirini beslemekte ve gelişimini sağlamaktadır. Han'a göre bugün mesleğe, okula, iş yerine uzaklığa dair veriler komiktir. On yıl önce tüm bu önemli sayılan veriler geride kalmıştır, çünkü insana dair verilerden çok daha fazlasına kolaylıkla erişilmektedir. Artık temel kişisel bilgilerin yanı sıra duygu, düşünce, ihtiyaç ve arzulara dair veriler elde edilmektedir. Han, Dataizm¹² ve yapay zekânın düşünceyi nesneleştirdiğini belirtir. Düşünme artık hesap makineleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Anılar insan hafızasında değil "mekanik bellek"de yani "Big Data"da toplanmaktadır. Bir mekanı bulunmayan internet ve elektronik postalar ise yeryüzünü ortadan kaldırdırarak insanı dijitale hapsedmektedir (Han, 2018b: 31). Han'a göre, "gözetim devleti" tanımı dijital panoptikonu tanımlamakta yetersiz kalmaktadır. Çünkü enformasyonu kişiler bir başkasının zoru olmadan, kendi gönüllü iradeleri ile sunmaktadır. Han, dijital panoptikonun bir gözetim toplumundan ziyade "kontrol toplumu"nu açığa çıkarttığını ileri sürer. Panoptikon'da bireyler daha çok tutsak sayılmaktaydı. Oysa dijital panoptikonun güçlenmesinde Big Data, kişileri devreye sokmaktadır. Bu anlamda Big Data, Panoptik sistemdeki gibi kısıtlamaların aksine sürekli olarak iletişimde olmayı, paylaşmayı, katılmayı, bildirmeyi ve hayatlarımızı anlatmayı teşvik etmektedir. Enformasyon ve veri üzerinden bireylerin kontrolünün sağlandığı bu toplumda "herkes kendinin panoptikonu"na (Han, 2019a: 47) dönüşmektedir. İletişim burada devamlı ve süreksizdir. Birey yalnızca gün içinde değil uyurken de artık veri üretmektedir. "Yeni bir varlık ve yeni bir zaman" (Han, 2021a: 110) algısı üreten dijitalleşme günümüzde analiz edilmesi gereken ciddi bir mesele olarak karşımızda durur. Öyleyse, Foucault'nun Panoptikon analizlerinin dijital çağda bir geçerliliği söz konusu mudur? Big Data, kişisel bilgilerin yanı sıra kişilerin ruh, duygu, düşünce ve arzularına dair bilgiyi de içermektedir. Foucault'nun analizlerinde Panoptikon'un merkezi denetim ve gözetimi yalnızca kurumlarla sınırlı kalmaktadır. Oysa günümüzde iktidarın denetim gücü kurumlarında dışına çıkarak

---

¹² Yeni bir inancın ifadesi olarak karşımıza çıkan Dataizm, veri dini şeklinde tanımlanır. Bu kavram şimdiden veriye ilişkin tartışmaların odağında yer almaktadır. Daha fazla bilgi için bakınız: Harari, Yuval Noah (2016). *Homo Deus: Yarının Kısa Bir Tarihi*. Poyzan Nur Taneli (çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.

tüm bedeni hatta ruhu sarmaktadır. Tüm bu değerlendirmelerin ardından Foucault'nun günümüzde hala geçerli olabilecek analizlerinden birini “herhangi bir Panoptikon yapısının iktidarın denetim ve gözetim faaliyetlerini devam ettirebileceği” düşüncesi oluşturur.

2. DİSİPLİN TOPLUMUNDAN PERFORMANS TOPLUMUNA

2.1. Disiplin, Denetim ve Kontrol Kavramlarına Dair Bir Değerlendirme

Yaşadığımız dünyayı anlamlandırabilmek ve tanımlayabilmek için çeşitli kavramlar üretiriz. Toplumsal gerçekliğin, olay ve olguların yansımaları bu kavramlar üzerinden gerçekleşir. Kimi zaman birbirinin yerine kullanılan bazen de sıklıkla birbiriyle karıştırılan kavramlar anlam karmaşasına sebep olur. Sosyal bilimlerde bir kavramın ne ifade ettiği ya da ne ifade etmediğini söyleyebilmek, sınırlarını çizebilmek gerekir. Fen bilimlerinde formüller ne kadar önemli ise sosyal bilimler için de kavramlar o denli önem taşır. Bir bilim olarak sosyolojinin aracı kavramlar, kuramlar ve düşüncelerdir. Sosyal teoriyi anlayabilmek ise, kavram haritalarını iyi okuyabilmekten ve onların neye işaret ettiğini bilmekten geçer. Bu sebeple öncelikli olarak gündelik hayatın içinde sık sık karşılaştığımız disiplin, denetim, kontrol gibi kavramların ne anlam ifade ettiğini, sonrasında ise düşünürlerin bu kavramı kullanım tarzlarını, birey ve toplum ilişkisini değerlendirmek gerekir. Tüm bu kavramların özümsemesi, kuramların daha açık bir şekilde anlaşılmasına olanak sağlarken, aynı zamanda olası bir anlam karışıklığının önüne geçebileceği için de elzemdir.¹³

Disiplin, denetim ve kontrol kavramlarının kökenini oldukça eski tarihlere kadar götürmek mümkündür. İnsanlığın topluluk halinde yaşamaya başlaması ile birlikte disiplinin, denetimin veya kontrolün gerekliliği bu kavramların bir olgu olarak ele alınmasına katkı sağlamaktadır. Bu üç kavram içerisinde her ne kadar benzer anlam ifadeleri barındırıyor olsa da aralarında bir takım ayrımlar söz konusudur. Yine bu ayrımlar farklı gerçekliklerin bir yansıması olması açısından da önemli bir noktada durur. Bu kavramların ortak özelliğini oluşturan ana unsur ise toplumsal yönetimdir. Sosyolojik olarak toplumsal yönetim; denetim, gözetim, kontrol ve disiplin gibi fonksiyonların bütünüdür.

Türkçeye, Latince “öğretmek, terbiye etmek” anlamlarına gelen “discipulus” kelimesinden geçen disiplin, eğitim-öğretim ve ceza manasına gelmektedir (URL 10). Disiplin, yasa ve kuralların işleyişinde etkin rol oynar. İnsan davranışlarını belirli bir düzene koyan disiplinin keşfinin yapıldığı ve ilk önce geliştiği yer ise

---

¹³ Çalışmanın bu bölümünde Foucault'nun disiplin toplumu ve disiplin iktidarına ilişkin analizleri incelenmekte olup, Han'ın görüşlerinden hareketle günümüzde neden disiplin toplumundan söz etmenin mümkün olmadığı sorusu, disiplin toplumunun evrimi ve performans toplumunun gelişimi değerlendirilmektedir. Bu sebeple disiplin, denetim ve kontrol kavramlarının haritasını çıkarmanın bir sonraki incelemeleri daha anlaşılır kılacağı düşünülmektedir.

ordudur. Disiplinin ilk olarak orduda gelişmesi ateşli araçların gelişimine yani teknik düzeyde gelişen diğer bir keşfe bağlıdır. Disiplin, askerlerin bedensel düzenliliğini de gerekli kılması bakımından büyük bir önem taşır. 18. yüzyıl itibariyle iktidarın disiplin tekniklerini keşfettiğini ileri süren Foucault, 20. yüzyılda bu tekniklerin en üst seviyeye çıktığını belirtir. İçinde bulunduğu toplum Foucault için “disiplin toplumu” tanımını hak etmektedir. Disiplin en nihayetinde yasak, sınırlama ve kuralları gerekli kılar. Bu yüzyılda giderek yayılan kapatma ve kuşatma mekânları Foucault’ya göre disipline edici nitelikler taşır. Aile, okul, ordu, hastane, fabrika gibi kurumlar bireyin ve toplumun kuşatıldığı, disiplin altında tutulduğu mekânlardır. İktidarın bir yönetim tekniği olarak araçsallaştırdığı disiplin çok yönlü bir yapıya sahiptir. Foucault’ya göre, “bireylerin ayrı tutulması ve gruplanması; vücudun belli bir yere bağlanması; güçlerin optimal kullanımı; verimin denetlenmesi ve iyileştirilmesi; kısacası, bütün bir yaşam, zaman ve enerji disiplininin gerçekleştirilmesi” (Foucault, 1993: 69) disiplini etkin bir iktidar tekniği haline getirir. Disiplin iktidar tekniğinin de ötesinde toplumsal bir pratik ve yönetim aracıdır. Disiplini iktidar tekniği haline getiren şey ise iktidarın gözetim ve kapatma mekânları aracılığıyla beden ve nüfus üzerinde tahakkümünü genişletebilmiş olmasıdır. Toplumsal disiplinin sağlanmasının pek çok koşulu bulunmaktadır. Kaosu önlemek ve huzuru sağlamak anlayışıyla gerçekleştirilen disiplin, geçmişten günümüze iktidarın keşfettiği, başvurduğu, güçlendirdiği ve çeşitlendirdiği bir uygulamadır. Ordunun disiplini, tarım ve sulama alanlarının disiplini, zamanın disiplini, bedenlerin disiplini, nüfusun disiplini ve son olarak günümüzde ruhların disipline tabi tutulması söz konusudur. Ruhun disiplini yani öz-disiplin, kişinin günlük yaşamını organize etmesi ve davranışlarını kontrol altında tutması anlamına gelir. Günümüzde dağınık, plansız ve düzensiz yaşam ruhun disiplinini şart koşar. Birey hislerini, tutumlarını ve davranışlarını belirlemiş olduğu başarıya ulaşmak adına kontrol altına tutmakla birlikte, zayıf yönlerini aşma eğilimi gösterir. Disiplin en nihayetinde başarıya giden yolda bir köprü görevi görür.

İngilizce “control” kelimesinin Türkçedeki karşılığı “kontrol, denetim, idare, güç, hâkimiyet ve otorite” kelimelere denk düşer. Esasında bu üç kavramın özellikle de denetim ve kontrol kavramlarının birbirinin yerine kolayca kullanıldığını görmekteyiz. Oysa kavramsallaştırıldığında “disiplin toplumu” (Foucault), “denetim toplumu” (Deleuze) ve “kontrol toplumu” (Han) ifadeleri bizlere bambaşka

analizlerin kapısını aralamaktadır. Denetim ve kontrol kavramlarının bu kadar başboş kullanımı ise anlam karmaşasına yol açmaktadır. Bu bölümde kavramların sıkça kullanımı sebebiyle bir uyarı yapmakta fayda görülmektedir. Foucault'nun disiplin toplumunun günümüzde yeri olmadığı görüşünden hareketle Byung-Chul Han, günümüz toplumlarının bir "society of control" yani kontrol toplumuna dönüştüğünü ileri sürer. Gilles Deleuze de aynı kavram üzerinden değerlendirmelerde bulunur, ancak Türkçede "denetim toplumlari" çevirisi yaygınlık kazanır. Denetim kontrol demek değildir, ya da kontrol kavramı denetim kavramı manasına gelmemektedir. Denetim, sosyolojik açıdan toplumsal denetim, birey veya grupların davranışlarını düzenleme işlevi barındıran toplumsal süreçleri anlatmak üzere yaygın biçimde kullanılan bir terimdir (Marshall, 2005: 741-742). Denetim, toplumun her alanını kapsayan bir özelliğe sahiptir. Bütün toplumlarda davranışları yönlendiren belirli norm ve kurallar bulunmakta ve bu normlara uymayı sağlayacak çeşitli mekanizmalar işlemektedir. Toplumsal denetim de bu mekanizmalardan birisidir. Denetimin bir sorun olarak ele alınması onun varlığından ziyade kimler tarafından uygulandığı, denetimin unsur ve tekniklerinin işleyişi, denetim sürecine karşı olma gibi koşullardan kaynaklanır. Denetimin biçimine dair belirgin iki ayırım mevcuttur. İlki baskıcı ya da ezici denetim diyebileceğimiz denetimin fikirleri, değerleri, tutum ve davranışları şekillendirdiği kuvvet ve baskı yoluyla gerçekleştirilen baskıcı denetim biçimi iken, ikincisi baskıcı denetime göre daha yumuşak gerçekleşen denetimdir (Marshall, 2005: 742). Baskı unsuru olarak denetim polis, ordu gibi kurumları yansıtırken görece yumuşak denetimin aygıtları kitle iletişim araçları vb.dir. Toplumsal kontrol ise, toplumun düzenini ve sürekliliğini sağlamak amacıyla toplumda potansiyel tehdit unsuru oluşturabilecek bireylerin davranışlarını kısıtlamak, değiştirmek ya da norm ve kurallara uymasını sağlamak amacıyla uygulamaya konulan tekniklerin bütününe işaret eder (URL 11). Toplumsal kontrolün işleyişi otorite kavramıyla yakından ilişkilidir. Toplumsal kontrol en verimli şekilde düzen, otorite ve normlar aracılığıyla gerçekleşir. Düzenin sağlanabilmesi için normlar gerekli koşulu oluştururken, otorite düzen ve kontrolün sağlayıcısı konumundadır (Bektaş ve Bakacak, 2009: 36). Toplumsal düzeni sağlamanın bir aracı olarak kontrol uygulamalarının zaman içerisinde farklı teknikler geliştirdiğini söylemek mümkündür. Günümüzde kontrol alanını genişleterek tüm toplumsal yapıyı sarmış vaziyettedir. Bu anlamda kontrol, disiplin ve denetim

kavramlarını da kapsayan bir özelliğe erişir. Hayatın her alanına yayılmakta olan kontrol, bugün denetimi ve disiplini bir araç olarak kullanmaktadır. Disiplinin ve denetimin etki alanı kontrole göre daha sınırlıdır. En nihayetinde kontrol psişik olanı hâkimiyeti altına almaktadır.

2.2. Michel Foucault Düşüncesinde Disiplin Toplumu ve Disiplinci İktidar

İktidar, toplumsal düzeni sağlamak ve toplum içerisinde olası karışıklığı önlemek adına disiplin mekanizmalarının sahipliğini bünyesinde barındırır. Yalnızca toplumun huzuru ve barışı değil aynı zamanda da devamlılığını sürdürmek adına disiplin aygıtlarına başvurur, güçlendirir, çeşitlendirir. İktidar ve disiplin sorunu Foucault'nun iktidar analizinde merkezi rol oynar. Bu anlamda Foucault, yaşadığı çağı “disiplin toplumu” olarak adlandırır ve bu toplumun egemeninin de “disiplin iktidarı” olduğunu öne sürer. Ona göre disiplinci iktidarın kökenleri 16. yüzyılda Avrupa’da yaşanan iç savaşlar ve din savaşlarına dayanır (Foucault, 2002: 61). Disiplin tam da salgınların, kitlesel göçlerin, toplumsal isyanlar ve istikrarsızlığın bunun beraberinde başıboş kalan insanların ortaya çıkardığı kaosu içerisinden doğar. Tüm bu gelişmelerin ardından Foucault, 18. yüzyılda yeni bir iktidar biçiminin ortaya çıktığını ve bu iktidarın ilk olarak “disiplinci” bir biçime büründüğünü ileri sürer. Disiplin iktidarı olarak adlandırdığı bu iktidar türü, insan bedenini bir makine olarak ele alır. Foucault'nun analizlerinde dikkat çeken şey disiplinin yalnızca mekân ve nüfus üzerinden gerçekleşmediğidir. Disiplin, en temelde okul, hapisane, hastane, ordu gibi kurumlara, oradan da bedene ve nüfusa sızar. Disiplin toplumunu ve disiplin iktidarını anlayabilmek için öncelikli olarak Foucault'nun iktidarı nasıl ele aldığını değerlendirmek gerekir. Bu anlamda Foucault'nun iktidar yaklaşımı klasik iktidar anlayışının aksine şekillenmekte olup, o, “iktidarın nasılına” odaklanır. Ona göre iktidar mekanizmasının bir ucunda iktidarın sınırını çizen hukuk kuralları diğer ucunda ise iktidarın yönlendirdiği ve devamlılığını sağlayan hakikat/gerçeklik yer alır. Yani Foucault'ya göre; iktidar, hukuk ve gerçeklik arasında sarmal bir ilişki bulunmaktadır. Bu bağlamda Foucault (2002: 38) “iktidar ilişkilerinin gerçeklik söylemlerini üretmek için seferber ettiği hukuk kuralları nelerdir? Ya da daha da ötesi: bizimki gibi bir toplumda böylesine güçlü etkilerle donanmış gerçeklik söylemlerini üretme gücüne sahip olan şu iktidar biçimi nedir?” sorularına odaklanır.

Foucault iktidar analizinin başlangıç noktasında iktidar, hukuk ve gerçeklik kavramlarını kapsamlı bir biçimde irdeler. O, iktidar, hukuk ve gerçeklik arasında yoğun ve sürekli bir ilişkinin bulunduğunu öne sürer. Foucault'ya göre (2002: 38), “iktidar tarafından hakikat üretimine bağlı kılınıyoruz ve ancak hakikat üretimi yoluyla iktidar uygulayabiliriz.” Hukuk ve iktidar ilişkisinde ilk olarak gözlemlendiği şey, Avrupa'da hukuksal düşüncenin temelinde kral/hükümdar iktidarın yer almasıdır. Burada hukuki yapı, hükümdar iktidarın isteği ve çıkarları doğrultusunda oluşmaktadır. Ayrıca bu iktidar toprağa ve ürünlere bağlıdır. Gücün sahipliğini elinde bulduran hükümdar iktidar, baskı ve şiddet yoluyla denetimi sağlar. Foucault, hükümdar iktidarı tanımlayan bu kavram ve özelliklerin yaşadığı dönemin iktidar biçiminden tamamen ayrıştığını düşünür. Hükümdar olmayan bu yeni iktidar ona göre disiplinci iktidardır. Foucault, disiplin iktidarının pek çok yönüyle egemen iktidardan ayrıldığı şu sözlerle açıklar:

Bu yeni iktidar mekaniği öncelikle, toprak ve bunun verdiği üründen çok, bedenler ve bedenlerin ne yaptığıyla ilgilidir. Bedenlerden, mal ve zenginlikten çok, zaman ve emek elde etmeyi sağlayan bir iktidar mekanizmasıdır. Aralıklı olarak, süreğen vergi ve borç sistemleriyle değil, sürekli olarak gözetleme yoluyla uygulanan bir iktidar türüdür. Bir hükümdarın fiziksel varlığından çok, somut zorlamalarla dar güvenlik bölgelerine ayırmayı gerektiren bir iktidar türüdür ve, hem uyruklaştırılan güçleri, hem de bunları uyruklaştırılanların gücünü ve etkililiğini büyütmek gerektiği ilkesine dayanan yeni bir iktidar ekonomisini belirler (Foucault, 2002: 49).

Foucault'nun disiplin iktidarı analizinin merkezinde cezalandırma sistemlerinin dönüşümü yer alır. Foucault'ya göre hükümdar iktidar, aynı zamanda kendini cezalandırıcı iktidar olarak sunmaktadır. Oysa hükümdar iktidardan ayrılan yeni iktidar türü disipline ve onun mekanizmalarına başvurmaktadır. Disiplin iktidarının en belirgin özelliği iktidarın cezalandırıcı formunun yerini disipline edici mekanizmalara bırakmasıdır. Bu bağlamda Foucault, *Hapishanenin Doğuşu* eserinde tarihsel açıdan ceza sistemlerinde mevcut dört büyük cezalandırma biçiminin olduğunu saptar. İlki sınır dışı etmek, sürgün etmek, dışlamak; ikincisi, bir diyet ödetmek, suçun cezasını mali karşılığa dönüştürmek; üçüncüsü, damgalamak, “vücudu ele geçirip iktidarın damgalarını vurmak”, sonuncusu ise, bir yere kapatmak (Foucault, 1993: 57) olmuştur. Tüm bu cezalandırma tiplerinin kökenleri farklı olsa da birbirine karıştığını belirtir. Bu bağlamda Foucault içinde bulunduğu Fransız

toplumunu hapseden toplum olarak adlandırır. Hapishaneler üzerine çalışmaları ve GIP’de yaşadığı deneyimin onu bu düşüncelere sevk ettiği söylenebilir.¹⁴

Modern toplum Foucault’ya göre “disipline edici toplum” adını hak etmektedir. Disiplin toplumunun oluşumunu 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında “iki görünümü olan bir olgunun ortaya çıkışı” olarak nitelendirir. Bu öncelikle Avrupa’da yaşanan hukuk ve ceza sistemlerindeki reformlardır. Ceza yasasının yeniden hazırlanması ve hukukun düzenlenmesinin ardında disiplin iktidarının varlığı yatmaktadır. Ceza sistemlerindeki dönüşümlerin nedenini ceza yasasının teorik olarak yeniden hazırlanması ile ilişkilendiren Foucault, Beccaria, Bentham, Brissot ve diğer yasa koyuculara odaklanır. Bu toplumu ceza pratiklerindeki değişim, bu değişimi gerçekleştiren iktidarın ilişkileri, disipline edici toplumun ortaya çıkardığı bilgi ve öznellik türleri niteler. Foucault’ya göre cezalandırma uygulamalarının hapsetme biçiminde düzenlenmesi başlangıçta entelektüel çevreler tarafından eleştirilerle karşılanmıştı. Hapishanenin yargı gücünü engellemesi, mahkûmların birlikte dayanışması halinde “bir iç düşman ordusu üretmesi”, mahkûmlara iyi yaşam koşullarının sağlanması beraberinde suça teşvikin önünü açabileceği, hapishanede edinilebilecek olan kötü alışkanlıklar yüzünden yeniden suça eğilimli kişiler üretmesi vb. gibi nedenlerle toplumsal işlev bozukluklarına yol açabileceği öne sürülüyordu (Foucault, 1993: 59). Böylelikle ceza kuramları içerisinde hapishane uygulaması çokça tartışılmış ve olumlu bir yanıt alınamamıştı. Ona göre hapishane uygulamaları ceza kuramlarının dışında gelişmişti. Foucault’nun ifadesiyle bir cezalandırma aracı olan hapishane, “başka yerde doğmuş ve başka nedenler için oluşmuştu. Ceza kuramına, kendini dıştan kabul ettirmişti” (Foucault, 1993: 64). Bu dönüşümün kökenini inceleyen Foucault, ceza yasalarındaki değişimin nedeninin ahlak anlayışındaki bir yenilenmeyle de bir ilgisinin olmadığını vurgular. Ona göre “dönemin büyük yenilenmesini gündeme getiren şey, bir vücut ve maddesellik sonudur. Bu da, bir fizik sorundur. Yani, üretim aygıtının edindiği yeni maddesellik formudur; bu aygıt ile onu çalıştıran arasındaki yeni türden ilişkidir; işgücü olarak görülen bireylere kabul ettirilen yeni gerekimlerdir” (Foucault, 1993: 68). Foucault, 17. yüzyıl sonu itibariyle ceza sistemleri anlayışında bir dönüşüm meydana geldiğini ve bu dönüşümü gerçekleştiren şeyin de gözetim ve denetim mekanizmalarının yargı sistemine dâhil edilmesi, buna bağlı olarak uygulamaların merkezileşmiş devlet

---

¹⁴ GIP, Hapishaneler Üzerine Haberleşme Grubu isimli oluşumdur.

aygıtı ile bütünleştirilmesi ve aynı zamanda da bu aygıtta hizmet eden kurumların kurulması ve geliştirilmesi olduğunu düşünür (Foucault, 1993: 65-66). Ayrıca ceza sistemlerindeki dönüşümün beden bir tarihini, iktidar ve beden arasındaki ilişkinin dönüşümünü de meydana getirdiğini belirtir. Bedene uygulanan şiddet kendini kısıtlamalara, denetim ve sınırlandırmalara daha da ötesi bedenden yararlanma biçimlerinin açığa çıkmasına bırakır. Tüm bu değişimin kaynağında ise Foucault'ya göre yeni bir tür iktidar ilişkileri ağı yer almaktadır.

Tüm bunlara ek olarak Foucault ceza sistemleri içerisindeki hapisane kurumunun neden var olduğuna dair bir yanıt olarak şu ifadeleri kullanır: “hapisane, yasadışılığın denetim ve baskı altında tutulmasını sağlayan aracı, yani iktidarın vücutlar üzerinde uygulanmasının önemli bir aletini, öznenin psikolojisini yaratan bu iktidar fiziğinin bir ögesi, yani suç işlemeyi, üretme avantajına sahiptir” (Foucault, 1993: 70). Bu açıdan hapisane gibi kapatma kurumlarının salt manada kapatma, bastırma işlevini gerçekleştirmekle kalmadığını aynı zamanda gözetim ve denetim aygıtlarını da geliştirdiğini ileri sürer. Foucault tüm bu kapatma ve gözetim sisteminin “19. yüzyılda, Panoptikonculuk çağını” (Foucault, 1993: 66) başlattığını belirtir. Birinci bölümde kapsamlı bir biçimde ele alınan Panoptikon, esasında disiplin iktidarının bir gözetim aracını oluşturur.

Foucault 18. yüzyılda ortaya çıkan ve iktidarın yeni tekniğini oluşturan disipline dair düşüncelerini ilk olarak *Hapishanenin Doğuşu* eserinde detaylı bir biçimde aktarır. Tekelioğlu'na göre Foucault üzerine yapılan çalışmalarda bu eserin üç farklı yorumu öne çıkmaktadır. İlki, öznenin ve bedenin disiplinini ele aldığı bir eser olması; ikincisi, Panoptikon mimari yapısı ve ideal iktidarı anlatan bir eser şeklinde yorumlanması; üçüncüsü ise, modern toplumun disiplin toplumu olduğunu ileri süren ve tanımlayan bir çalışma şeklindedir. Bu üç bakış her ne kadar farklı konu ve kavramlar üzerinden ayrışıyor olsa da aynı zamanda birbiriyle yakından ilişkilidir (Tekelioğlu, 1999: 143-144). Tüm bu değerlendirmelerin ardından Tekelioğlu'na göre bu çalışmanın ana temasını “toplumsal öznelerin disiplinler bireyleşmesi” (1999: 144) oluşturur. Foucault bu eserde, ceza sistemlerindeki değişimden hareketle iktidarın uygulanma biçimlerini, bedeni, beden üzerinde şiddetin dönüşümünü, öznellik biçimlerini ve gözetime dair öne çıkan Panoptikon mimarisine ilişkin bir dizi düşünce ve değerlendirmeleri aktarır. Burada söz konusu olan disiplinin iktidar tarafından keşfedilmesidir. Disiplinin keşfinin ise pek çok yeni

şeyi açığa çıkardığını belirtir. Kapatma kurumları disiplinin birer mekânı olarak görülürken disiplin ayrıca üretim biçimine, bedene ve normlara kadar etki eder. Foucault, üzerinde kapsamlı bir biçimde durduğu iktidarın yeni tekniği olan disiplini şu şekilde tanımlar:

Disiplin, aslında, toplumsal gövdedeki en ufak unsurlara varıncaya kadar denetleyebilmemizi sağlayan, bizzat toplumsal atomlara, yani bireylere ulaşmamızı sağlayan iktidar mekanizmasıdır. İktidarın bireyselleştirme teknikleridir. Birini nasıl gözetlemeli, davranışlarını, tavırlarını, becerilerini nasıl denetlemeli, performanslarını nasıl pekiştirmeli, yeteneklerini nasıl çoğaltmalı, en yararlı olacağı yere onu nasıl yerleştirmeli: Benim anladığım disiplin işte budur (Foucault, 2019: 145).

Disiplin yalnızca kurallar silsilesini oluşturmaz. Onu iktidarın bir tekniği haline getiren şey bizzat insan-bedene ulaşmasıdır. Disiplin bedenin denetimini, tavır ve yeteneklerini hangi işlerde yararlı olacağı ya da hangi işlerden uzak durması gerektiğini saptayan, ona şekil veren ve biçimlendiren şeyi temsil eder. Bu noktada Foucault disiplinin bağlamını öncelikli olarak beden üzerinde ele alır. Ona göre iktidar, beden üzerinden geçiş yapmakta ve yayılmaktadır (Foucault, 2002: 44). Foucault'ya göre bedenin iktidarın bir nesnesi ve hedefi halinde olması klasik dönemden itibaren söz konusudur. Yani bedenin disipline edilmesi ilk kez olmamakla birlikte “beden her toplumda, ona zorlamalar, yasaklar veya zorunluklar dayatan çok sıkı iktidarların içine alınmış” (Foucault, 1992: 169) durumdadır. Fakat bedenin disiplininde pek çok yeni tekniklerin varlığı göze çarpmaktadır. Foucault tüm bu yeni tekniklerin oluşumunu disiplinli iktidarın doğuşu biçiminde değerlendirir. Foucault'nun analizinde sözünü ettiği disiplin, kölecilikten, ev hizmetçiliğinden, vassaliteden ya da çilekeşlik ve manastır tipi disiplinlerden çok daha farklı bir şeydir. Bedeni bir kitle olarak değil de onun hareketleri, tavır ve jestleri üzerinden ele alarak denetim sağlanması disiplinin ana işlevidir. Denetimin nesnesi bütüncül bir bedenden ziyade hareketlerin etkinliği ve örgütlenmesine dayanır. Burada denetimin ölçeğinin inceltilmesi söz konusudur. Foucault, beden üzerinde denetime olanak tanıyan, “bedene işlemlerinin özenli denetimine izin veren, onun güçlerinin sürekli olarak tabi kılınmasını sağlayan ve onlara bir itaatkârlık yarar oranını dayatan” (Foucault, 1992: 169-170) yöntemleri “disiplinler” olarak adlandırır. Foucault'ya göre disiplinin tarihi dönüm noktası “itaatkâr beden”in oluşumudur. Beden bu andan itibaren iktidar mekanizmasının bir nesnesi haline gelir. Böylelikle iktidarın mekaniği olan “siyasal anatomi” olarak adlandırdığı şey

oluşmaktadır. Ona göre, “bu anatomi başkalarının bedenlerine, yalnızca onların istenilen şeyleri yapmaları için değil, aynı zamanda öyle istendiği üzere, hız ve etkinliğe uygun olarak belirlenen tekniklere göre iş görmeleri için nasıl el konulabileceğini tanımlamaktadır” (Foucault, 1992: 170-171). Foucault’ya göre disiplin iktidarı bireyi tekdüze veya kitlesel bir şekilde ele almaz; ayırır, farklılaştırır ve çözümler. Disiplin bu noktada birey imal eder. Disiplin iktidarı en temelde bireyin bedenine odaklanır. Bu anlamda disiplinin üzerinde uygulandığı alan birey ve bireyin bedenidir, fakat sadece bununla sınırlı değildir:

Disiplin ancak bir çokluk olduğu ölçüde ve bu çokluktan hareketle ulaşılabilecek bir amaç, bir hedef, bir sonuç olduğu ölçüde vardır. Okul disiplini, askerî disiplin, cezai disiplin, atölyelerdeki disiplin, işçiler üzerinde uygulanan disiplin, bunların hepsi çokluğu idare etme, düzenleme biçimleridir; çokluğun tutunma noktalarını, eşgüdümünü, yatay ya da yan güzergâhlarını, dikey ya da piramit biçimindeki güzergâhlarını, hiyerarşisini vb. sabitleme biçimleridir. Ve disiplin açısından birey, kendisinden hareketle çokluğun inşa edildiği bir ham madde değil, çokluğu parçalara ayırmanın biçimlerinden biridir. Disiplin, çoklukların bireyselleştirilmesinin bir kipidir. Öncelikle bireysel olarak üzerinde çalışılan bireylerden hareketle çoklu öğeleri olan bir yapı inşa eden bir şey değildir (Foucault, 2013: 12-13).

Disiplin, ilk olarak birey-beden’e yönelir. Kolektifin, bir grubun oluşturduğu beden öncelikli hedefidir. Bu açıdan çoklukların oluşturduğu kışla, hastane, hapisane, okul ve fabrikalar disiplinin dağılımını kolayca gerçekleştirir. Disiplin tek tek bireyler ve bireylerin bedenleri üzerine etki eder, onları nesneleştirir ve belirli bir kalıbın içerisine sıkıştırır. Bu açıdan 17. yüzyılın ortasından itibaren beden, “iktidarın nesnesi olarak, iktidarların kayıt yüzeyi olarak, iktidar göstergelerinin görünürlük kazandığı yüzey olarak kurulmuştur” (Revel, 2006: 98). Disiplin ve beden ilişkisi açısından önemli bir yerde duran bir diğer konu da disiplinin insan bedenini bir makine olarak görmesi meselesidir. La Mettrie’ye göre, insan karmaşık bir makinedir (1980: 19). Bu düşüncenin temelinde insan bedenini yeniden keşfeden ve ona karşı tavrının kökten değişmesine neden olan Aydınlanma felsefesinin materyalist görüşü yer alır. Akıl-beden ilişkisi içerisinde incelemelerin alanına dâhil edilen beden olgusu, tıbbi gelişmelerin de etkisiyle aklın egemenliğinde bulunan bir makine olarak değerlendirilir (Martı, 2011: 235). Foucault, bedenin tarihine bakıldığında uzun bir süre boyunca biyolojik varoluşun bir unsuru olarak ele alındığını ifade eder. Oysa Foucault’ya göre “beden aynı zamanda siyasal bir alanın içine de doğrudan dalmış durumdadır; iktidar ilişkileri onun üzerinde doğrudan bir müdahale meydana getirmektedirler; onu kuşatmakta, damgalamakta, terbiye etmekte, ona azap

çektirmekte, onu işe koşmakta, törenlere zorlamakta, ondan işaretler talep etmektedir” (Foucault, 1992: 31). Foucault, bedenın siyasal açıdan kuşatılmasını ekonomik kullanımına yani bedenın bir üretim gücü oluşturmaya bağlar. Ancak ona göre bedenın bir iş gücü oluşturmaya onun tabi kılınmasıyla mümkün olur. Dolayısıyla bedenın yararlı bir güç oluşturmaya aynı anda hem üretken beden oluşuna hem de tabi kılınmış bir bedenın varlığına bağlıdır. Bedenın bir şeye tabi kılınması ise sadece şiddet ya da ideolojik aygıtlarla gerçekleşmemektedir. Bu durumu Foucault iktidarın ince hesaplamalarının ve düzenlemelerinin işlediği *bedenın siyasal teknolojisi* olarak adlandırır (Urhan, 2010: 109). İktidar ve onun mekanizmalarıyla yakından bir ilişkisinin bulunduğu beden artık hem birey hem de toplumsal kimliğin oluşumunda söz sahibidir. Beden, üretici gücü oluşturmaya yönüyle üretim ilişkilerinin devamlılığını sağlamaya, ayrıca cinsellik teması üzerinden nüfusun sürekliliğini sağlamaya yönüyle iki temel ayırım üzerinden tartışmaların odağında yer alır.

Kapitalist üretim biçiminin gerekliliklerinden biri de disiplinin sağlanması koşuludur. Foucault’ya göre, 18. yüzyılın sonunda Avrupa’da yeni bir iktidar türünün ortaya çıktığını ve bunu da “disiplinci iktidar” olarak adlandırdığını yukarıda belirtmiştik. Bu yeni iktidar türü, kapitalizm ile birlikte gereken disiplin ihtiyacına ve bireylere dayanmaktadır. Bu iktidarın verimli hale getirilmesinde şiddet ve zorlamadan ziyade belirli öznellik biçimleri dayatılması esas meseledir. Kapitalizmin bir öncülü ve ihtiyacı olan disiplin, kapatma kurumlarına ve giderek toplumun tüm kurumlarına yayılmasıyla birlikte iktidarın yeni bir tekniği halini alır. Böylelikle Foucault’un analizlerinde “biyolojik varoluşunun ötesinde, güç ilişkilerinin merkezinde” (Işık, 1998: 108) yer alan beden, 19. yüzyılda kapitalist ekonominin ihtiyaçlarına bağlı olarak şekillenir. Endüstri devriminin mekânı olan fabrikalarda insanların bedenini ve buna bağlı olarak da beden güçlerini belirli bir süre karşılığında kiraladıkları ya da sattıkları görülür. Bu yüzyıldan itibaren bedenın alınıp satılabilen bir meta olarak algılanmasına neden olan bu tavır kapitalist işleyiş ve onun ekonomik sisteminden kaynaklanır. Kapitalizmle birlikte disiplin ve beden ilişkisi kendini moda ve güzellik alanlarında, erkek ve kadın görünümünün sınırlarında gösterir. Her ne kadar bu koşullar günümüzde tüketim ile ilişkilendiriliyor olsa da o dönemde disiplinin sağlanmasının bir koşulu olarak öne çıkar. Örneğin kadın bedeni üzerinden belin daha ince görünümüne yardımcı olan

korseler, bedeninin şeklinin ve duruşunun kontrol edilmesine yön vermekteydi. Bunun yanı sıra beyaz tenin bir moda olarak öne çıkarılması kadınların sokaklardan uzak durmasına, böylelikle kapalı mekânlarda kalmayı tercih etmelerine neden olur (Duby ve Perrot, 2005: 308- 309). Yine toplum içerisinde kadınların ve erkeklerin nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin kurallar bedeninin disiplin altına alınmasının bir örneğini temsil eder.

Toplumsal yönetimin sağlanabilmesinin bir koşulu olarak disiplin öncelikle bedeni biçimlendirmeye, terbiye etmeye ve nesneleştirmeye çalışır. Disipline edici iktidarın temel işlevlerinden biri terbiye etmektir. Bu anlamda uysal, itaatkâr bedenler disiplin tekniğinin bir göstergesi olarak ortaya çıkar. Beden üzerinde işleyen iktidar, bedeni üretim sistemine dâhil ederek kapitalist ekonominin gelişimini gerçekleştirir. Bu açıdan disiplinci iktidarın birden çok özelliği bünyesinde barındırdığını söylemek mümkündür. İktidarın disiplini sağlaması için başvurduğu koşullar şu şekildedir: hapisane, hastane, okul, kışla, tımarhane gibi kurumlarda disiplin tekniklerinin en görünür olduğu *mekansal düzenleme*, günlük faaliyetlerin ve bedeninin, davranışların düzenliliğini sağlayan *etkinliklerin kontrolü*, bireylerin bir arada yerleştirilmesi ilkesi olan *talim* ve son olarak bireylerin harekete geçirilmesini sağlayan *güçlerin birleşimidir* (Merquior, 1985: 92-93). Tüm bu özellikler disiplinin sağlanmasının bir koşulu olarak ortaya çıkar. Bu anlamda disiplin kendi içerisinde birden çok teknik geliştirir. Foucault’ya göre disiplinci iktidarı incelediğimizde “ayıklama, normalleştirme, hiyerarşileştirme ve merkezileştirme” (Foucault, 2002: 191) olmak üzere dört ana işlevin gerçekleştirildiği görülür. Bu dört işlevin temelinde ise iktidar tarafından bilmelerin disipline edilmesi yani, her bilmenin düzenlenmesinin yapılması yer alır. Böylelikle disiplin, bilmelerin oluşturduğu bilimlerin de içerisine sızar.

Disiplinin etkili olduğu bir diğer alan ise “söylemin üretimindeki bir denetim ilkesi” (Foucault, 1987: 41) oluşturmasıdır. Bu açıdan disiplin, normlar aracılığıyla söylemin sınırlarına dâhil edilir. Foucault’nun analizlerinde söylem, iktidarın bir göstergesi ve aracı olarak karşımıza çıkar (Revel, 2006: 34). Tarihsel-toplumsal düzenlemelere eklenerek belli bir kurala göre işleyen söylemler, konuşma ya da yazma biçimlerine işaret eder. Söylem, en temelde hakkında konuşulabilecek nesnelere gerektirir. Foucault, söyleme ilişkin çözümlenelerde “bu ifade hangi kurallara göre kuruldu, sonuç olarak da benzer başka ifadeler hangi kurallara göre

kurulabilir?” ya da bir söylemin tanımlanmasına ilişkin “bu ifadenin ortaya çıkması ve onun yerini başka hiçbir ifadenin alamaması durumu nasıl gerçekleşir?” sorularının önem arz ettiğini düşünür. Belirli söylem birliklerinin bir düşünce sistemini yeniden kurabileceğini ifade eder (Foucault, 2011b: 40). Söylem olgusuna tarihsel ve kültürel kodlar çerçevesinde yaklaşan Foucault, söylemin yalnızca baskı sistemlerini açıklayan bir kavram olmadığını, “onun vasıtasıyla mücadele edilen şey, ele geçirilmek istenen erk” (Foucault, 1987: 24) olduğunu ileri sürer. Foucault iktidarın işleyişinde önemli rol üstlenen bilimlerin, insan doğasından ziyade insanı algılama, çözümlenme ve belirli bir kalıba yerleştirme biçimleri üzerine incelemelerde bulunduğunu düşünür. Bu açıdan tıp, psikiyatri, eğitim ya da aile gibi bilim ve kurumlar iktidarın kendi söylemini ürettiği ve toplumsal disiplinin sağlanmasında uygulanan ince ve gizli teknikleri barındırır (Özdemir Akgündüz, 2013: 7). Toplum içerisinde söz eyleminin bir aracı olarak açığa çıkan söylemler, disiplin teknikleri aracılığıyla yasakların, cezalandırmaların ve normalleştirmelerin bir alanı haline gelir.

Foucault’ya göre disiplinin bir diğer özelliği de mekânsal dağılım gerektirmesidir. Disiplinin merkezci bir rolü bulunmaktadır. Bu nedenle disiplinin işleyebilmesi mekânı yalıtmasını gerektirir. Ona göre, “disiplin sıkıştırır, merkezleştirir, kapatır. Disiplinin ilk hareketi, iktidarının ve onun mekanizmalarının tam olarak ve sınırsızca işleyebildiği bir mekânın sınırlarını çizmektir” (Foucault, 2013: 43-44). Disiplin esasında okullarda, manastırlarda ve fabrikalarda var olan bir gerçekliktir. Fakat disiplini ayrı bir konuma taşıyan 17. ve 18. yüzyılda egemenliğin kurulmasında üstlendiği roldür. Foucault’ya göre disiplinin dağıtılması meselesi önemli bir yerde durmaktadır. Çünkü disiplin öncelikli olarak mekân içerisinde dağılmış vaziyettedir. Bu nedenle de pek çok tekniği beraberinde getirmektedir. İlk olarak disiplin çitlemeyi, benzer olanların aynı çatıda birleşmesini diğer bir deyişle kapatılmayı gerektirir. Fakat disipline yönelik aygıtlar içerisinde çitleme ilkesi ne sabit ne de yeterli bir ilkedir. Bu yeni aygıtlar mekânı daha ince bir şekilde işlemektedir. Bir diğer disiplin tekniği ise temel yerleştirme veya çerçeveleme ilkesidir. Burada “her kişiye kendi yeri; her yere bir kişi” (Foucault, 1992: 177) şeklinde dağılım gerçekleşir. Bireyselleştirici bir niteliğe sahip olan bu ilke her disiplin kurumunda farklı şekillerde işlemektedir. Özellikle hapisane, hastane ve

fabrikalar bu disiplin tekniğinin birer örnek kurumlarını teşkil eder. Foucault disiplinin mekân içerisindeki dağılımının önemini şu sözlerle belirtir:

Disiplin mekânı, dağıtım tabii tutulacak ne kadar beden veya unsur varsa o kadar parçaya ayrılmaya yönelmektedir. Belirsiz dağıtımların, bireylerin denetimsiz kayboluşlarının, karmaşık dolaşımlarının, yararsız ve tehlikeli pıhtılaşmalarının sonuçlarını ortadan kaldırmak gerekmektedir; kaçış-karşıtı, serserilik-karşıtı, yığılma-karşıtı taktikler. Mevcutları ve namevcutları belirlemek, kişilerin nerede ve nasıl bulunacaklarını bilmek, yararlı iletişimler kurmak, diğerlerine son vermek, herkesin hal ve gidişini her an gözetim altında tutabilmek, nitelikleri ve liyakatleri ölçebilmek söz konusudur. Demek ki bilebilmek, egemen olabilmek ve kullanabilmek için usuller söz konusudur. Disiplin analitik bir mekânı örgütlemektedir (Foucault, 1992: 177).

Foucault'ya göre disipline yönelik kurumlarda işlevsel yerleşim kuralı mekânı düzene koyan bir özelliğe sahiptir. Ona göre disiplin, mekânları yalnızca gözetim altında tutma ya da olası tehlikelerin önüne geçme gibi ihtiyaçları karşılamaz. Disiplin aynı zamanda yararlı mekânlar üretir. Çeşitli koşulların denetim altında tutulması mekânı yararlı hale getirir. Bu süreçte özellikle hastaneler öne çıkmaktadır. Siyasi bir niteliğe sahip olan disiplin, hastane gibi tedavi mekânları ile birleştiğinde hastalıkları, bedenleri ve hayatları bireyselleştirerek yararlı bir mekânın ortaya çıkmasına yol açar. Bireyselleştirici çerçeveleme ilkesi fabrikalarda daha karmaşık bir hal alır. Foucault'ya göre (1992: 179) burada “aynı anda hem bireylerin tecrit edilebilecekleri ve yerlerinin bilinebileceği bir mekânın içindeki dağılımlarını, hem de bu dağılımı kendi talepleri olan bir üretim aygıtıyla eklemlenmeyi sağlamak söz konusudur.” Bu anlamda üretim sürecinin ve emek gücünün bölümlere ayrılması disiplinin mekânlara dağılımını kolaylaştırır. Disiplin aynı zamanda mekân içerisinde var olan ilişkiler ağını da bir düzen içerisine koyar.

Disipline dair zamanın düzenli kullanımı meselesi ayrıca önem taşımaktadır. Zamanın disipline edilmesi eskiden beri süregelen bir süreçtir. Manastırlar ve dinsel cemaatler bu modeli kullanmış ve toplumsal alanlara giderek yayılmıştır. Düzenlilik, kesinlik ve titizlik disiplinin temel argümanlarını oluşturur. Ancak bunlara ek olarak disipline başka usul ve yöntemler de öne çıkar. Foucault'nun ele aldığı disiplinler, zamanı düzenleme usullerinde değişikliklere giderek zamanı dakika, saniye cinsinden bölümlere ayırmış ve hesaplamışlardır. Bu anlamda disiplin zamanın kontrolünü keşfederek beden içerisinde sızmayı becermiştir. Foucault'ya göre (1992: 188) artık “zaman bedene nüfuz etmekte ve onunla birlikte iktidarın tüm kılı kırk yaran denetimleri de nüfuz etmektedirler.” Bedenin yararlı kullanımı zamanın iyi

kullanılmasına bağılı olarak gelişir. Bu açıdan “iyi bir disipline sahip bir beden, en küçük hareketin işlemsel bağlamını meydana getirmektedir” (Foucault, 1992: 188). Zamanın kullanımı meselesinin ardında aylak olmama, zamanı boşa harcamama ilkesi yatar. Bu ahlaki kural ve ekonomik işleyiş, Weber’in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* eserinde ele aldığı analizlerinde de mevcuttur. Rasyonelleşme ile ilgilenen Weber en rasyonel ekonomik sistemin kapitalizm olduğunu düşünür. “Sermaye sahipleri ve işverenler, hatta işçi sınıfının eğitim görmüş yüksek tabakası, özellikle çağdaş işkollarında yüksek düzeyde teknik ya da ticari eğitim görmüş personel, Protestan özellikleri” (Weber, 2011: 23) taşıdığını gözlemler. Weber’e göre kapitalizmin kökeninde ekonomik ilişkiler yerine ahlaki değerler ve toplumun zihniyet yapısı yer almaktadır. İnsan bilincinin ekonomik ilişkileri belirlediğini düşünen Weber, kapitalizmin ihtiyacı olan sermaye birikimine yol açtığını öne sürdüğü Protestan ahlak anlayışını ve özelinde de Kalvinizm mezhebini inceler. Protestan ahlakı, sıkı çalışmayı ve hayatın sadeliğini öğütleyen, kişisel zevkleri reddeden bir inanç sistemini temsil etmektedir. Bu ahlakın gelişiminde Kalvinizm’deki takdir-i ilahi inancı önemli rol oynar. Bu inanca göre insanların cennete ya da cehenneme gideceği önceden belirlenmekte olup öldükten sonra kaderini değiştirmelerinin imkânı yoktur. Ancak yaşamı boyunca aldıkları işaretler cennete ya da cehenneme gideceğine dair uyarıcı mesaj özelliği taşır. Bir kişinin cennete gideceğinin en önemli işareti de işindeki başarısıdır. Bu sebeple kişiler işlerinde başarılı olmaya, gereksiz harcama yapmaktansa biriktirmeye ve bu birikimi işlerine yatırmaya önem gösterirler. Weber, tüm bu düşünce sisteminden hareketle Protestanlığın ilahi öğretisi ve asketik anlayışının kapitalizmin ihtiyacı olan sermaye birikimine yol açtığını ifade eder (Ritzer ve Stepnisky, 2015: 30). Kapitalizmin oluşumunda ahlaki temeller üzerinde duran Weber, toplumsal ve ekonomik gelişmeye yön veren unsurlar arasında zihniyet faktörünün önemini göstermeye çalışır. İlkel bir kazanma hırsı ile değil özel bir ahlak olarak adlandırdığı “kapitalizm ruhu” ona göre Protestan ahlakı ile ilişkilidir. Bu bağlamda Weber’e göre, bilinç ve etik ekonomik ilişkilerin yönünü belirlemiştir. Bu düşüncelere paralel olarak Foucault, disiplinin olumlu bir ekonomik anlayış düzenlediğini ileri sürer. Zamanın kullanım ilkesi an’ların kullanımının yoğunlaştırılmasına, yüksek hızla yüksek üretimin ve etkinliğin kullanımına odaklanır. Disiplin bu noktada yalnızca bedenlerin dağıtımını veya zaman kullanımını sağlamakla kalmayıp güç bileşimi olarak da ortaya

çıkar. Kısacası disiplin, salt manada ne kurumlarla ne de aygıtlarla ilişkilidir. Baskıcı veya ideolojik etkilere indirgenemeyeceği gibi sadece hukuki ya da ekonomik gerekçelerle de açıklanamaz (Lemke, 2016, 109). Dolayısıyla beden üzerinde örgütlenen disiplin teknikleri kapsamlı ve karmaşık araçlar üretir.

Foucault'nun iktidar analizleri klasik iktidar teorilerinden oldukça farklıdır. O iktidarın kökeninden, sınırlarından ve meşruluğundan ziyade iktidarın tekniklerine ve iktidar teknolojilerine odaklanır. Foucault'nun delilik ve hapisane üzerine analizleri daha disiplinci bir toplumun inşasını gözler önüne serer. *Hapishanenin Doğuşu* eserinde gösterdiği gibi toplumun önemli işlevlerinden biri haline gelen disiplinci teknik, özellikle hapisanelerin kuruluşuyla birlikte iktidar disiplini sağlama hususunda en yüksek seviyeye erişmiştir. Bu anlamda Foucault, disiplin kavramına belirli bir önem atfeder. Hapishane analizlerinde bireyleri denetleme tekniklerinde davranışlarına müdahale etmenin bir biçimini fark eder. Bu denetim biçiminin yalnızca hapisaneye uygulanmadığını aynı zamanda okul, fabrika, kışla, hastane gibi disiplinin içine sızdığı kurumlarda da gerçekleştiğini ifade eder. Foucault'ya göre “bireyleri denetlemenin tek tekniğinin disiplin olmadığı açıktır; ama, örneğin günümüzde yaşam güvenliği perspektifinin yaratılış tarzı bireylerin yönetimini kolaylaştırmaktadır, disiplin yöntemlerinden tamamen farklı bir yöntemle de olsa” (2012: 270). Fakat tüm bu değerlendirmelerin yanı sıra Foucault, iktidarın devamlılığını sağlamada etkili olan disiplinin etkisinin kaybedildiğini düşünür. Bu anlamda sanayileşmiş ülkelerin disiplin krizleriyle karşı karşıya olduğunu belirtir. Ayrıca Foucault bireylerin giderek daha çeşitli, farklı ve bağımsız bir hale geldiğini, bu sebeple de disipline boyun eğmeyen insan kategorilerinin arttığını ifade eder. Tüm bunlar ise gelecekte “disiplinsiz bir toplumun gelişimini düşünmek zorunda” (Foucault, 2012: 247) bırakır.

Foucault ilk dönem yazılarında (1975-1976 yılları arası) disiplin toplumu, disiplin iktidarı ve disiplinin bilme biçimlerine yoğunlaşmaktadır. Foucault'nun disiplin iktidarı kavramının o dönem incelemiş olduğu hapisane, klinik, delilik gibi kurumların ve unsurların etkisinde kaldığı çok açıktır. Kaldı ki analizini bu perspektifte geliştirir. Ayrıca onun düşüncelerinin geliştiği ortam ve dönem disiplin toplumu analizinin savunulmasında etkili rol oynamaktadır. İki büyük dünya savaşı ardından yeni küresel sistemlerin devreye girmesi, toplumsal hareketler ve iktidar uygulamalarındaki değişim bir disiplin toplumu ve disiplin iktidarı fikrinin doğması

ile yakından bağlantılıdır. Ayrıca Foucault açık kapı bırakarak gelecek bir sonraki neslin disiplin toplumundan daha farklı bir toplumla karşı karşıya kalabilme ihtimalini de dile getirir. 1978-1979 dönemi yazılarında ise disiplini norm ve normalleştirme kavramlarıyla ilişkilendirir. Bu anlamda ona göre bir “norm toplumu”ndan da bahsetmek mümkündür.

Disiplin, en temelde her şeyi kurala bağlayan bir ilkeye sahiptir. Foucault disiplinin yalnızca şeyleri engelleme görevi üstlenmediğini, aynı zamanda en küçük şeylerin bile kendi haline bırakılmayacağı düşüncesini benimser. Foucault’ya göre bu iktidar teknikleri her ne kadar küçük şeyler gibi görülse de küçük ama önemli şeyleri oluşturur. Ona göre, “bir dizi iktidar uygulaması düzeyinde, bu yeni mekanizmalar tam da bu küçük tekniklerin içine girebilmiş, içine işleyebilmişlerdir” (Foucault, 2019: 147). Orduda, okulda, hastanede ve fabrikalarda görülen disiplin tam da bu küçük tekniklerin bir araya gelmesinden oluşur. Özellikle 18. yüzyılda fabrikalarda disiplinin ortaya çıkışı işbölümüyle de yakından ilişkilidir. Davranışların denetlenmesi ve gözetim, disiplinin ana koşullarından biridir; ancak Foucault’ya göre buna ek olarak fabrikaların “disiplinin işbölümünü sağlamanın koşulu” olduğunu da söylemek gerekir. Ona göre “Bu atölye disiplini olmadan, hiyerarşi, gözetleme, ustabaşların ortaya çıkışı, hareketlerin kronometreyle denetlenmesi olmadan işbölümünü elde etmek mümkün olamazdı” (Foucault, 2019: 142-143). Tüm bu küçük ve önemsiz gibi görünen tekniklerin ardında bir iktidar teknolojisi yer almaktadır. Foucault’ya göre, 18. yüzyılda buhar makinesinin keşfi kadar önemli olan ve diğer pek çok şeyin işleyiş koşulunu oluşturan şey siyasi teknolojilerin keşfidir. O, siyasi teknolojinin keşfini iki büyük başlık altında ele alır. Çünkü iki farklı yönde geliştiğini düşünür. İlki “disiplin” teknolojisi ikincisi ise “biyopolitika”dır. Bu açıdan Foucault’nun disiplin iktidarını analiz edebilmek ve anlamak, çalışmalarında önemli bir yer tutan biyopolitika görüşlerini anlamamızı kolaylaştıracaktır. Disiplin, biyopolitikanın temel yapı taşıdır. Birbirinden ayrı iki iktidar teknolojisi biçiminde görülse de disiplinci teknik ve biyopolitika birbirini besleyen, biri diğerinden yalıtılmayan fakat farklı sınır ve alana sahip olan iki iktidar tekniği olarak karşımıza çıkar.

Foucault’nun disiplin toplumuna dair analizleri önemli çevreler tarafından ilgiyle karşılanır. Foucault modern toplumların aynı zamanda bir disiplin toplumu olarak tanımlanabileceği vurgusunu yapmaktadır. Bu açıdan Gilles Deleuze,

Foucault'nun yeni bir iktidar kavrayışı icat ettiğini düşünür. Ancak Deleuze, *Denetim Toplumları Konusunda Bir Ek* yazısıyla Foucault'nun ele aldığı disiplin toplumu modelinin bir geçiş yaşadığını ileri sürer. Deleuze (2013: 45) disiplinin yalnızca bir kurum veya aygıt ile özdeşleştirilemeyeceğini “çünkü bütün aygıtları ve kurumları birbirine bağlamak, sürdürmek, keşiftirmek ve yeni bir işleyiş kazandırmak suretiyle kateden bir tür iktidar veya bir tür teknoloji” olduğunu vurgular. Kapatma mekânlarında yaşanan bunalımın ve beraberinde gelişen yeni kuvvetlerin ortaya çıkışını Deleuze, disiplin toplumunun yerini alan yeni bir toplum biçimi şeklinde yorumlar ve bu yeni toplumu “kontrol toplumu” olarak adlandırır.¹⁵ Deleuze bu yazısında kontrol toplumunun gelişmekte olan bir toplum olduğunu dile getirir. Disiplin toplumundan ayrılan yeni toplumun mantığını ve nasıl geliştiğini aktarır. Deleuze'ye göre “disiplin toplumu, artık içinde olmadığımız, artık olmayı bıraktığımız şey”dir (Deleuze, 2001: 23). Deleuze, kontrol toplumunun amaç ve işlevinin disiplin toplumundan tamamen farklılık gösterdiğini belirtir. Ona göre kapatma mekânları her defasında yeniden başlayan birbirinden ayrı düzenlemeler halindeyken kontroller bir “modülasyon ve süreklilik” içermektedir. Deleuze bir örneklendirme ile disiplinin hayvanını midyeye kontrol toplumlarının hayvanını ise yılanı benzetir. Bu bağlamda Deleuze'e göre “bir yılanın kıvrımları, bir midyenin yumuşak ipliklerinden bile daha karmaşıktır” (Deleuze, 2001: 26). O, disiplinden kontrole geçişte yalnızca bir sistemin değil aynı zamanda yaşam tarzı ve ilişkilerde de yaşanan bir geçişten bahseder. Deleuze'ye göre disiplin, daha kalıcı, sonsuz, buna karşın süresiz ilişkiler üretmektedir. Oysa kontrol daha kısa vadeli olmanın yanı sıra sınırsız ve sürekli. Kontrol disiplinde olduğu gibi sadece sınırların aşımı ile ilgilenmemekte, daha da ötesine gitmektedir. Bu açıdan Deleuze'ye göre, “disiplin insanı, sürekli olmayan bir enerji üreticisiydi; kontrol insanı ise dalgalıdır, yörüngededir, sürekli bir şebekenin içindedir” (Deleuze, 2001: 25).

Deleuze bir söyleşi sırasında kontrol toplumunda iktidarın artık kapatma kurumlarına ihtiyacı olmadığını (ya da olmayacağını) dile getirir. Bu konuya dair okullarla ilgili yorumu oldukça dikkat çekicidir. “Okulla birlikte mesleği bir arada yürütmek daha istenir bir şey olacak. Çok ilginç olacak. Çünkü aralıksız devam edecek eğitim sürecinde ortaya çıkacak okul ve meslek kimliği -gelecekte olacak şeyi

---

¹⁵ Türkçeye denetim olarak çevrilen kavram esasında kontrol toplumdur. Bu değerlendirmeler sırasında denetim değil de kontrol kavramı kullanılmaktadır.

söylüyorum- öğrencilerin bir kapatma merkezinde bir araya gelmesini gerektirmeyecek. Bambaşka bir şekilde yapılabilir. Bilgisayar ağları üzerinden vesaire, bu araçlarla yapılabilir. Burada öne çıkan kontrol biçimi. Görüyorsunuz ki kontrol, disiplin değildir” (URL 12). Deleuze belirli bir kısıtlama ve kapatma zorunluluğu olmadan da kontrolün olabileceğini düşünür. Bu anlamda disiplin ve kontrol farklı gerçekliklere tekabül eder. Kontrol toplumunda disiplinin sınırlarına ve duvarlarına gerek yoktur. Kontrol ve disiplin toplumu ayırımına dair bir örnek de hapisane uygulamalarıdır. Hapisane duvarlarıyla çevrili olan mahkûm yemek, görüşme, dinlenme veya çalışma saatleri konusunda disipline uymaya zorunlu tutulur. Ancak günümüzde hapsedmenin yeni uygulaması elektronik kelepçelerdir. Mahkûmun toplum içinde takibinin sağlandığı bu uygulama sayesinde kişi hakkında veriler toplanır ve analiz edilir. Kontrol tam da burada başlamaktadır. Hareketlerin organizasyonu artık disiplinin duvarlarını gereksiz hale getirir. Mahkûmun nerede olduğu, nereye gittiği elektronik kelepçe aracılığıyla takip edildiğinden artık kapatılma işlevini yitirir (Brusseau, 2020: 3).

Deleuze'nin kontrol toplumuna ilişkin görüşleri oldukça önemlidir çünkü Han, Deleuze'nin kontrol toplumu düşüncelerinin güncellenmiş bir versiyonunu bizlere sunar. Foucault da Deleuze de yaşadıkları çağın ötesinde çarpıcı yorumlarda bulunurlar. Ne yazık ki ikisi de günümüz gelişmiş internet tabanlı hayatını görememiştir. Hatta, sosyal iletişim ve mesajlaşma sitesi olan MSN'yi dahi deneyimleyememişlerdir. MSN sosyal medya içerisinde belki de internet çağının Taş Devrinde kalan bir iletişim ve mesajlaşma aracı olduğunu söyleyebiliriz ki çok değil 10 yıl önce kapandı. Han'ın buradaki şansı tüm değişimleri bizzat tecrübe ediyor ve içinde bulunuyor olmasıdır. Deleuze'nin ileri sürdüğü gibi disiplinden kontrol mekanizmalarına geçiş söz konusudur. Ancak burada kontrol disiplini ve tekniklerini bünyesine katan araçları geliştirmektedir. Yine bununla ilişkili olarak Deleuze'e benzer şekilde Han da Foucault'nun bahsettiği gibi bir disiplin toplumunun günümüzde var olmadığını ileri sürer. Han'a göre iktidarın tekniği olarak karşımızda duran disiplin, bugün performans ve başarının gölgesinde kalmaktadır.

2.3. Disiplin Toplumunun Ötesinde: Performans Toplumu

Dünya sürekli olarak değişmekte ve bu değişim her toplumsal gelişmede vitesi arttıran bir araç gibi üzerine katarak ilerler. Değişen dünyayı anlamaya dair ise çeşitli toplum görüşleri ileri sürülmektedir. Bu analizlerde çoğunlukla toplumsal değişimde

öne çıkan özellikler vurgulanır. Yaşadığımız çağ tam da postmodern bir görüntü içerisinde çeşitli toplum biçimlerine tanıklık etmektedir. Tüketim toplumu, Dijital toplum, Denetim toplumu, Performans toplumu, Enformasyon toplumu, Bilgi toplumu vd. şeklinde örnekleri çoğaltmak mümkündür. Tüm bu ileri sürülen toplum teorilerinin ortak teması toplumsal dinamiklerin değiştiği ve dijitalleşme ile birlikte insan ilişkilerinin, toplum biçimlerinin farklılaştığı görüşü etrafında şekillenir. Yaşadığımız çağı farklı bir kavram üzerinden tanımlayan Byung-Chul Han, günümüz toplumlarının performans ve başarıya dayalı toplumlar olduğunu iddia eder. Bu toplumlar egemen iktidarının toplumundan veya Foucault'nun disiplin toplumundan tamamen farklılık göstermektedir. Han, özgürlük, şiddet ve öznenin dönüşümlerini merkeze alan analizinde günümüz toplumlarının nasıl performans toplumuna dönüştüğünü açıklamaya çalışır. Han, günümüz toplumlarının Foucault'nun ifade ettiği şekilde “disiplin toplumu” olmadıklarını ileri sürer. Ona göre disiplin mekanizmalarının kurumları olan hapisane, fabrika, kışla gibi mekânların yerini bugün büyük ölçüde “fitness salonları, bürolardan oluşan gökdelenler, bankalar, havaalanları, alışveriş merkezleri ve gen laboratuvarları” (Han, 2015: 17) gibi performansa dayalı mekânlar almaktadır. Bu sebeptendir ki Han, günümüz toplumunda disiplin toplumunun ötesinde bir toplumun kendini gösterdiğini, bu bahsettiği toplumun da “performans toplumu” olduğunu ifade eder.

Han'a göre 21. yüzyıl ne baskıcı disiplinlerin olduğu bir disiplin toplumu ne de itaatkâr öznelere yer aldığı bir toplumdur. Bu yüzyıl performans öznelere gün yüzüne çıktığı performans toplumdur. O, disiplin toplumunda görülen öznenin itaatkâr yönünün günümüzde performansa dayalı bir tavra büründüğünü belirtir. Bu sebeple performans toplumunun disiplin toplumundan pek çok yönüyle ayrıştığını dile getirir. Han'a göre Foucault'nun disiplin toplumu negatiflikleri ile öne çıkar. Disiplin toplumundaki bu negatiflik, en çok yasaklarda, denetim ve sınırlamalarda kendini göstermektedir. Bu sebeple ona göre “disiplin toplumu bir negativite toplumdur” (Han, 2015: 18). Performans toplumu ise kendini yavaş yavaş negatiflikten uzaklaştırır. Denetim ve yasaklamaların giderek azalması negatif durumun önüne geçer. Han, disiplin toplumunun kipinin “-ebilememek”, performans toplumunun kipinin de “-ebilmek” olduğunu vurgular. Sınırların kaldırıldığı performans toplumunu artık pozitiflik işgal etmektedir. Bu nedenle performans toplumunda yasaklar, emirler, sınırlar ve tüm negatif unsurlar yerini girişimlere,

motivasyon ve projelere bırakır (Han, 2015: 18). Han, disiplin toplumundan performans toplumuna geçişi şu sözlerle açıklar:

Disiplin toplumundan performans toplumuna geçişteki paradigma değişimi bir süreklilik eğrisi göstermiştir. Toplumsal bilinçdışının içinde, aşikarane, üretimi azamileştirmek çabası sükün eder. Üretkenliğin belirli bir noktaya erişmesinden sonra, terbiye tekniği daha doğrusu yasağın negatif-şeması kendi sınırlarına hızlıca ulaşır. Üretkenliğin artırılması için terbiye paradigmasının yerini, -ebilme'nin pozitif-şeması olan performans paradigması alacaktır çünkü belirli bir üretkenlik seviyesinden sonra yasağın negatifliği tıkanıp daha fazla artışı engelleyecektir. -Ebilme'nin pozitifliği, -meli/malı'nın negatifliğinden çok daha fazla randımanlıdır. Böylece toplumsal bilinçdışının akımı da -meli/malı'dan -ebilmeye çevrilmiş olur (Han, 2015: 18-19).

Disiplin toplumunun olumsuz kipi yine de Han'a göre performans toplumunun olumluluk kipini tamamen geçersiz kılmamaktadır. Han üretkenliğin artışı ile birlikte “-ebilmek” ve “meli/malı” arasında bir kopmadan ziyade sürekliliğin var olduğunu düşünür. Ona göre özne disiplin tekniği ile zaten terbiyeli bir hale bürünmüş vaziyettedir. Öznenin bu terbiyeli ve uysal tavrı ise üretkenlik seviyesinin artışına neden olur. Üretkenlik en nihayetinde “-ebilme”nin performansını açığa çıkarır. Han'a göre günümüzde performans odaklı özne artık hep daha fazlasının üstesinden gelme zorlaması ile karşı karşıyadır. Dolayısıyla da asla bir tatmin noktasına ulaşmamaktadır. Ona göre sürekli eksiklik ve suçluluk duygusu yaşayan performans öznesi yalnızca başkaları ile değil, bizzat kendisiyle de rekabet halindedir. Performans öznesi içinde bulunduğu bu durumu “-ebilmenin” pozitifliği ile kendini aşma, giderek kendini geliştirme biçiminde gösterir. Bu anlamda Han, her türlü olumsuzluğun saf dışı bırakılması durumunun günümüz toplumlarının karakteristik özelliğini oluşturduğunu belirtir (Han, 2021a: 58-59). Performans toplumunda her türlü olumsuzluk artık yerini olumluluğa bırakmaktadır.

Han'ın günümüz performans toplumlarına dair analizi kapitalizm ve ölüm dürtüsü ile yakından ilişkilidir. Performans toplumu yaklaşımını ölüm dürtüsü üzerinden açıklamaya çalışan Han'a göre (2017: 28) “kapitalizm derin psikolojik düzlemde gerçekten de ölümlü ve ölüm korkusuyla çok alâkalıdır.” Bu anlamda performans toplumunun ne olduğunu, nasıl geliştiğini ve günümüzde nasıl tüm toplumlara hâkim olduğunu anlayabilmek için kapitalizm ve ölüm dürtüsü arasındaki ilişkiye değinmek gerekir. En temelde “kazançtan elde edilen üretim araçlarının yoğunlaşması”yla ilişkili olan kapitalizm, günümüzün teknolojik devrimiyle birlikte etkisini daha da genişletmektedir (Fülberth, 2011: 50). Kapitalizme bağlı olarak

gelişen büyüme ise gün geçtikçe çoğalmakta, hızlanmaktadır. Pek çok düşünür kapitalizmin evirileceği noktayı ya da daha ne kadar süreceği üzerine çeşitli bağlamlarda teoriler geliştirmektedir. Han ise, kapitalizmin yıkıcılığını Sigmund Freud'un ölüm dürtüsü fikirleri ile ilişkilendirir. Freud'un çalışmalarında merkezi öneme sahip olan dürtü kavramı, insanın içsel yaşamına işaret eder. İlk olarak yaşam dürtülerini inceleyen Freud, davranışlarımızın çoğunun sorumluluğunu yaşam dürtülerinin üstlendiğini düşünür. Freud yaşam dürtüsünü tanımlamak için Yunan mitolojisindeki aşk, cinsellik ve şehvet tanrısı olarak bilinen Eros kavramını kullanır. Freud'a göre Eros bizi hayatta tutan yaşam dürtülerimizi temsil eder. Arzular, cinsellik, hayatta kalma ya da temel ihtiyaçlar yaşam dürtüsünün birer örnekleridir. Freud insanın dürtü ve davranışlarını açıklamada yaşam dürtüsünün yetersiz kaldığını ileri sürer ve yaşam dürtüsünün karşısına saldırganlığı temsil edecek olan ölüm dürtüsünü konumlandırır. Bu dürtüyü tanımlamak için ise ölüm tanrısı olarak bilinen Thanatos'u kullanır. Freud'a göre sahip olduğumuz tüm dürtüler yaşam ve ölümden yani cinsellik ve saldırganlıktan kaynaklanır. Ancak yaşam dürtüsünün zıttı olan ölüm dürtüsü, tüm yıkıcı arzular yani Thanatos ile ilişkilidir. Freud, canlı maddeleri inorganik hale getiren şeyin ölüm dürtüleri olduğunu ileri sürer (Freud, 1994: 128-129). Saldırgan eylemler ölüm dürtüsünün bir yansıması olarak ortaya çıkar. Freud ölüm ve yaşam dürtülerinin sürekli olarak kendi içerisinde karıştığını düşünür (URL 13). Han, Freud'un düşüncelerinden hareketle günümüz kapitalizminin geldiği konumu "ölümün olumsuzlanması" ile ilişkilidir. Bu anlamda Han'a göre kapitalizmde önemli bir yere sahip olan "sermaye mutlak bir kayıp olan ölüme karşı biriktirilmektedir. Üretim ve büyüme zorgusunu¹⁶ meydana getiren şey ölümdür" (Han, 2021a: 11). İnsana özgü olan saldırganlık ve tahakkümün ölüm dürtüsüyle yakından ilişkisinin bulunduğunu düşünen Han, bu dürtünün biriktirilmesi sonucunda büyüme isteği, güç, iktidar ve ölümsüzlük duygularının üretilmesine yol açtığını ifade eder. Sermayenin büyümesi ise iktidar ve gücün büyümesi anlamlarını taşır. Sermayenin artışı ölümün anlamının yitirilmesiyle sonuçlanırken, sermaye artık ölümden kaçmak için biriktirilir (Han, 2021a: 12-14). Günümüzde kapitalizmin içinde bulunduğu bu durumu Han, "ölüm esrikliği etkisi bırakan bir üretim ve büyüme esrikliği" (Han, 2021a: 7) olarak tanımlar.

---

¹⁶ Almanca yazımında "zwang" olarak geçen ve Türkçedeki karşılığı "kompülsiyon" olan bu kelime "zorlama, zorlantı, saplantı" olarak çevrilmiştir. Kompülsiyon ya da zorlantı, kişinin iradesi dışında zihninde beliren sıkıntılı düşünceleri azaltmak amacıyla mantıksızca hareketlerde ve düşüncelerde bulunması durumudur.

Kapitalizm kendini ölüme kaptırmıştır. Onu sürükleyen şey, ölüm karşısında duyulan bilinçdışı korkudur. Sermaye birikimi ve büyüme zorgusu tehditkar ölüm yüzünden uyanış içindedir. Bu zorgular sadece ekolojik değil, aynı zamanda zihinsel felaketlere de yol açmaktadır. Yıkıcı performans zorgusu, kendini kabul ettirme ve öz-yıkım halini bir ve aynı şey kılmaktadır. İnsan, kendini ölümüne optimize etmektedir. Düşüncesiz bir öz sömürü insanı zihinsel bir çöküşe sürüklemektedir. Acımasız rekabetin etkisi yıkıcıdır. Kendine karşı olduğu kadar başkalarına karşı da duygusal bir soğukluk ve kayıtsızlık üretmektedir (Han, 2021a: 15).

Performans toplumunun öznesi günümüz kapitalist üretim sistemine adeta uyumlanmış vaziyettedir. Bu açıdan Han, New York’da bulunan Apple’ın camdan şeffaf mağazasını hiper kapitalizmin mabedi olarak yorumlar. Ona göre “şeffaf Apple-Shop, Mekke’deki siyah örtülü Kabe’nin mimari/arkitektonik karşıt imgesi”dir (Han, 2021a: 29). Kabe, dini bir sembolü temsil eder ve o dinin mensupları tarafından yapıya belirli bir anlam yüklenmektedir. Han’ın dini bir sembolü dini olmayan mimari bir yapı ile karşılaştırıyor olması her ne kadar çelişkili gibi görünüyorsa da gerçekte durum tam olarak bu değildir. Han’ın Apple-Shop’u egemenlik biçimi ve mabet olarak ifade ediyor olması tamamen insanların Apple-Shop’a yüklediği anlam ve değer ilişkisi ile bağlantılıdır. Dünyanın pek çok noktasına inşa edilen Apple mağazaları birer ibadet mekânlarını anımsatmaktadır. 2020 yılında tüm dünyada etkisini gösteren koronavirüs salgını küresel çapta sınırlamaların yaşandığı bir yıl olarak tarihe geçer. Dini ibadetlerin kısıtlandığı ve sonrasında internet üzerinden çevrimiçi bir şekilde gerçekleştiği bu yılda Apple’nin yeni bir model olan cep telefonu iPhone 12’nin satışa sunulmasıyla mağazalarında kuyrukların oluştuğu dikkatleri çeker (URL 14). Nasıl ki Müslümanlar Kabe etrafında tavaf ediyor ve bir ritüel gerçekleştiriyorsa, Apple-Shop’un önünde kuyruk oluşturan insanlar da aynı ritüeli gerçekleştirmektedir. Burada yer alan iki farklı görüntü aslında aynı anlam ilişkilerini açığa çıkarır. Tek bir fark vardır ki camdan şeffaf küp kendini iletişim, tüketim ve özgürlük olarak sunar. Günümüzde hiper kapitalizm yeni bir din, Apple-Shop ve benzeri mağazalarda kutsal birer mekân halini almaktadır. Hiper kapitalizmin hızlı üretimi, hızlı tüketim ile yarış halindedir. İndirim günleri, adeta kutsal günleri anımsatmaktadır. Bugün kutsal günlere bir yenisi olan “indirim günleri” eklenmiştir. Yasağı ve günahı ifade eden “israf etme” öğüdü ise hiper kapitalizmde yerini “daha fazla tüket”e bırakmaktadır. Bu açıdan performans toplumunda kapitalizmin geldiği nokta Han’ın ifadesiyle “insanın bütüncül sömürülüşü”ne dönmektedir. Bu bütüncül sömürü insanın hem bedeninin hem de ruhunun sömürülmesi ve tüketilmesi anlamlarını taşır. Yeni bir egemenlik

biçiminin göstergesi halini alan hiper kapitalizmde ise “şeffaflık” güvenilirliğin ve özgürlüğün bir ölçütü olarak sunulur. Han bu durumu şu şekilde özetler:

Apple-Shop ve Kabe iki egemenlik biçiminin göstergesidir. Gerçi şeffaf küp kendini özgürlük olarak sunmakta ve sınırsız iletişimi sembolize etmektedir. Oysa bu şeffaflık bizi bir egemenlik biçimidir ve günümüzde dijital bir totalitarizme bürünme yolundadır. Yeni bir egemenliğin habercisidir: hiper kapitalizmin egemenliği. Bugün bütüncül gözetim ve bütüncül sömürüyle gittikçe daha fazla örtüşen bütüncül iletişimi sembolize etmektedir (Han, 2021a: 30).

Han’a göre Kabe ve Apple-Shop birbirine karşıt iki egemenlik biçimine işaret etmektedir. Biri kapatma egemenliği iken diğeri açma egemenliğini yansıtır. 24 saat herkese açık olan şeffaf küp olan Apple-Shop, kendini özgürlük olarak sunmakla birlikte, açma egemenliğini simgeler. Böylelikle “hiper kapitalizm cam küple her şeye nüfuz eden, her şeyi aydınlatan ve paraya çeviren bir hiper iletişimi kutsamaktadır. İletişim, ticaret ve tüketim alttaki Apple-Shop bünyesinde bir ve aynı şey haline gelmektedir” (Han, 2021a: 30). Bu anlamda bütüncül sömürü ve bütüncül gözetim birbirini beslemekte ve hiper kapitalizmin gelişimini sağlamaktadır. Han, hiper kapitalizmin aynı zamanda bütüncül gözetimi önceleyen bir dijital panoptikon yapısını açığa çıkardığını ifade eder. O, hiper kapitalizmin temel ihtiyaçlardan ziyade daha fazla ihtiyacın üretilmesine olanak tanıyan duygulara, heyecana odaklandığını bu alanı adeta keşfettiğini ileri sürer. Bir anlamda kapitalizm artık duyguları da ekonomikleştirmektedir (Han, 2021a: 119). Reklamın heyecan uyandırıcı afiş ve sloganları daha fazla tüketimin önünü açan bir etkiye sahiptir. Özetle denebilir ki Han’ın görüşleri kapitalizmi aç gözlülük olarak değerlendiren bakış açısından bir hayli uzaktır. O, kapitalizmi bizzat ölüm dürtüsü ile ilişkilendirir. Günümüz performans toplumu ve beraberinde kapitalist ekonomi, ölümden yoksun bir yaşam gayreti içerisinde ölümlü bastırarak onu görmezden gelen bir tavır takınır. Ölüm olgusu, postmodern toplumda artık yüzleşmekten kaçınılan hatta ölümün inkârına kadar uzanan bir durumun içerisinde yer almaktadır. Performans toplumunun hızlı üretim, hızlı tüketim ve hızlı iletişimde yaşamın bir diğer yüzü olan ölüm adeta ertelenir. Sermaye birikimi ise ölümden kaçışın bir göstergesi haline gelir. Performans toplumu ölüm kaygısının üzerini dizi, film, reklam ve haber gibi medya araçları ya da kültür ve sanat faaliyetleri aracılığıyla örtmeye çalışır (Demir, 2019: 50). Hiper kapitalizmin paradoksal bir biçimde ölüm dürtüsü ürettiğini ve yaşam uğruna yaşamı bizzat katlettiğini ileri süren Han’a göre, günümüz “performans, fitness veya botoks

zombileri, yaşayan ölü halindeki bir yaşamın görüngüleridir” (Han, 2021a: 15). Yaşam ve ölüm birbirini tamamlayan iki gerçekliktir. Ölümü yok saymanın yaşamı da yok saymak anlamına geldiğini düşünen Han, günümüz performans öznesini zombi yaşamın paradoksundan kurtaracak olan şeyin “ölümü yaşama geri veren bir yaşam biçimi” (Han, 2021a: 22) olduğunu ifade eder.

Performans toplumunda öne çıkan bir diğer unsur da özgürlüktür. Performans toplumu özgürlüğü bireylere sınırsızca sunmaktadır. Sınırsız özgürlük ve sınırsız iletişim bu toplumun araçlarıdır. Ancak Han’a göre performans toplumu her ne kadar özgürlükleri mümkün kılıyor gibi görünse de asla bir özgürlük toplumu olarak nitelendirilemez. Bu anlamda performans toplumunun bir özgürlük toplumu olarak adlandırılmayacağını savunur. Çünkü performans toplumu yeni zorunlulukları beraberinde getirmektedir. Han, kapitalizm ve üretim süreciyle yakından ilişkisi olan disiplin toplumunun itaatkâr öznesinin günümüzde performans öznesine göre geri planda kaldığını düşünür. Ona göre performans öznesi itaatkâr özneye oranla daha hızlı ve daha üreticidir. Performans öznesinin itaatkâr öznenin kendi kendinin egemeni olması noktasında ayrıldığını düşünen Han, bir efendisinin olmamasının, tahakküm oluşturacak bir kişinin bulunmayışının performans öznesinin belirgin bir özelliği olduğunu belirtir. Ancak performans öznesinde tahakküm yöntemlerinin bulunmayışı onu salt manada özgür kılmamaktadır. Han bu durumu “özgürlük ve zaruret birbirine geçmesi” (Han, 2015: 22) şeklinde yorumlar. O, özgürlüğün paradoksunu ve iç içe geçme halini şu sözlerle ifade eder:

Böylelikle performans öznesi, performansın azamileştirilmesi için mecburi özgürlüğü veya kısıtsız mecburiyeti temellük eder. İş ve performansın ifratı kendini sömürmeyi şiddetlendirir. Bu ise başkalarını sömürmekten daha verimlidir çünkü özgürlük hissiyle beraber gelir. Sömüren aynı zamanda sömürülendir. Zanlı ve kurban artık ayırt edilebilir değildir. Bu kendi kendine çekilme hali, kendine içkin mecburiyet yapılarının şiddete tahavvülü sebebiyle paradoksal bir özgürlük doğurur. Performans toplumunun psikik hastalıkları, tam da bu paradoksal özgürlüğün patolojik tezahürleridir (Han, 2015: 22).

Performans toplumunun dönüşümü disiplin toplumuna göre “daha hızlı ve daha vahşi” bir biçimde gerçekleşmektedir. Han bu durumu “olmak zorunda” ya da “olmalı” modundan “yapabilmeli” moduna geçiş şeklinde formüle eder (Han, 2021a: 102). Han’a göre günümüz insanının öz-sömürüsü sınırsızdır. Öz-sömürü egemen bir gücün olmadığı, tamamen gönüllü eyleme dayanan bir sömürü biçimini ifade eder. Burada özgürlük teması önemli bir yerde durmaktadır çünkü öz-sömürü etkisini özgürlük sloganıyla genişletir. Özgürlüğün sınırsızca sunulduğu “biz” olgusunu,

sisteme karşı oluşabilecek bir kolektifin ortaya çıkmasını engellemektedir. Performans toplumunda bütüncül sömürü bir egemenin olmamasıyla da mümkün hale gelmektedir. Artık kişi bir başkası olmadan kendini sömürmektedir. Bu sömürü tamamen öz-sömürü biçimine dönüşür. Kişinin aynı anda hem mahkûm hem gardiyan, hem kurban hem fail olduğu bir sistemi temsil eder (Han, 2015: 34). Performans toplumu özgürlüğü bastırmak yerine onu kullanır, öne çıkarır ve ondan yararlanır. Han'a göre özgürlükten yararlanmanın bir biçimi de "şeffaf toplum"un açığa çıkmasıdır.

Foucault'un iktidar analizinde disiplin toplumu kapatmayı ve güvenlik toplumunu açığa çıkarır. Han'ın performans toplumu ise şeffaflığı ön plana çıkarmaktadır. Han, teknoloji ve dijital devrimle birlikte toplumsal ilişkilerin şeffaflaştığını bunun yanı sıra toplumun "aynının cehennemine" dönüştüğünü ifade eder. Dijital dönüşümün tüm insanlığı ağlara bağımlı kıldığını ve bu sayede toplumun her bir ögesinin şeffaflaştığını öne sürdüğü *Şeffaflık Toplumu* eserinde bu gelişimi şu sözlerle açıklar:

Şeffaflık toplumsal süreçlerin tümünü kapsayan ve onları köklü bir değişikliğe uğratan sistematik bir zorlamadır. Günümüzde toplumsal sistem bütün süreçlerini, bunları işlemselleştirmek ve hızlandırmak amacıyla şeffaflığa zorlar. Hızlanma baskısı olumsuzluğun tasfiyesine eşlik eder. İletişim en yüksek hızına, aynı olanlar birbirine cevap verdiğinde, aynaların zincirleme reaksiyonu oluştuğunda ulaşır. Ötekiliğin, yabancılığın olumsuzluğu ya da ötekinin dirençliliği aynaların pürüzsüz iletişimini bozar ve geciktirir. Şeffaflık ötekiyi, yabancıyı devre dışı bırakarak sisteme istikrar ve hız kazandırır. Bu sistematik zorlama şeffaflık toplumunu hizaya getirilmiş bir toplum haline getirir. Totaliter yanı da buradadır: "Hizaya getirmenin yeni adı: Şeffaflık" (Han, 2018a: 16).

Şeffaflık toplumunu herhangi bir ışık olmadan içini gösteren toplum olarak tanımlayan Han, bu şeffaflığı sağlayan toplumsal yapıda her şeyi görünür kılan varoluş olduğunu ifade eder. Han, şeffaflık toplumunu; olumluluk, teşhircilik, apaçıklık, porno, ivme, teklifsizlik, enformasyon, ifşa ve kontrol kavramlarıyla açıklamaya çalışır (Ünlü, 2018: 283). Ona göre bu kavramlar şeffaflık toplumunun birer özelliğini yansıtmaktadır. Şeffaflık toplumunun birden çok özelliğinin bulunduğunu düşünen Han'a göre bu toplum öncelikle kendini "olumluluk" olarak sunar. Bir toplumun şeffaflaşması, her türlü olumsuzluğun ortadan kaldırılarak yerine olumlulukların geçirilmesi anlamına gelir. Performans toplumunda şeffaflığın bir ideoloji olarak ortaya çıktığını savunan Han, şeffaflığın kendini her ne kadar olumluluk gibi gösteriyor olsa da ardında bir takım tehlikeleri barındırdığını belirtir.

Bu tehlikeli durum şeffaflığın totalize edilmesi durumunda şiddete dönüşmesine yol açar (Han, 2018a: 13-15).

Şeffaflık toplumu şeylerin olumluluğunun üretimine yardımcı olurken aynı zamanda şeylerin sergilenebilir olmasına değer atfeder. Bu anlamda şeffaflık toplumunda var olabilmek için sergilenen ve ilgi üretebilen nesne olabilmek gerekli koşuldur. Her şeyin sergi değerinin olduğu ve bununla ölçüldüğü şeffaflık toplumu, “teşhircilik toplumu” kavramsallaştırmasını gerekli kılar. Teşhircilik toplumunda artık her birey kendinin reklam nesnesi durumundadır. Günümüz şeffaflık toplumunda teşhir, her şeyin dışa açılmasına, ifşa edilmesine, çıplaklaştırılmasına ve pornografikleştirilmesine yol açar. Tüm sınır, yasak ve mahrem olgularını ortadan kaldıran teşhircilik toplumu en güzelin, en görünenin ve en çok sergilenenin tüketilmeye hazır bir nesne olduğunu gözler önüne serer. Bu toplumda var olmanın bir diğer yolu görünür olmaktan geçer. Görünmez olanın, sergi değeri olmayanın ya da ilgiyi karşılayamayan hiçbir şeyin bu toplumda yeri yoktur. Bir zorlama ve zorunluluğu dayatan teşhir, sömürüyü de beraberinde getirir. Görünür olmayanın şüphe duyulduğu ve zamanla unutulduğu teşhircilik toplumunda her birey kendi öz-sömürüsü için yarış halindedir.

Han, şeffaflığın en nihayetinde güvenlik dışı bir şey olduğunu vurgular. Ona göre “şeffaflık talebi tam da güvenin olmadığı yerde sesini yükseltir. Şeffaflık toplumu, yok olan güven yüzünden sırtını denetime dayayan bir güvensizlik toplumdur” (Han, 2021a: 44-45). Yani “şeffaflık sayesinde güven yaratmak” cümlesi çelişkiler barındıran bir ifadedir. Bu açıdan şeffaflığın olduğu yerde güvenden söz edilemez. Ona göre şeffaflığın bir güven inşa ettiği düşüncesinin yerine güveni yıktığı düşüncesi daha geçerlidir. Han günümüzde şeffaflığın denetim ve gözetimin bir aracı olarak hayatlara dâhil olduğunu düşünür. Han’a göre şeffaflık, “tüm toplumsal, ekonomik ve politik süreçleri etkisi altına alan ve onları esaslı bir değişime tabi kılan sistemik bir zorgu olarak” (Han, 2021a: 43) ortaya çıkmaktadır. Toplumda bütüncül bir şeffaflığın gerçekleşmesi, ruhun bitişi ve tükenişine zemin hazırlar.

Han, güven söylemi ile harekete geçen şeffaflığın beraberinde “kontrol toplumu”na yol açtığını belirtir. Han’a göre kontrol toplumu özel bir panoptik yapıya sahiptir. Çalışmanın birinci bölümünde ele aldığımız dijital panoptikon, şeffaflığı hiper iletişimin bir aracı olarak kullanır. Birey hiçbir zorlama ve kısıtlamaya maruz

kalmadan, kendi istek ve arzusu temelinde panoptik pazarın bir nesnesi haline gelir. Herkesin herkesi görünürlülüğe davet ettiği dijital panoptikonda kontrol bir ihtiyaç ve gereklilik olarak doğar. Han'a göre şeffaflık toplumunda duvarlara, kelepçelere ya da kapalı mekânlara artık ihtiyaç kalmamıştır. Foucault'nun bahsettiği disiplin toplumunun birer araçları olan kelepçe, duvar veya kapalı mekânların yerini bugün telefon ve bilgisayarlara parmak uçlarıyla bağlandığımız soyut kelepçeler, dijital ortamdaki kişisel düşünce ve fotoğraflarımızı paylaştığımız sanal duvarlar ve sanal ağlara hapsediğimiz sanal mekânlar/uygulamalar alır. Han, şeffaflık toplumunun son kertede geldiği konumu şu sözlerle ifade eder: “Bu topyekün gözetleme “Şeffaf Toplum”u insanlık dışı bir kontrol toplumu haline getirir. Herkes herkesi kontrol eder” (Han, 2018a: 69).

Han'a göre şeffaflık aşırı iletişim, aşırı enformasyon ve aşırı görünürlülükle doğrudan ilişkilidir. Ancak şeffaflığın sürekliliği ve zorunluluğu kendinin şiddetine yol açar. Ötekiliği ve farklılığı ortadan kaldıran şeffaflık, şiddetini “ötekinin aynılaştırılması” biçiminde gösterir (Han, 2017: 105). Günümüz toplumlarında şiddetin dönüşümünü, sürekliliğini ve topolojisini inceleyen Han'a göre şiddet, dünyanın kaybolmayan parçalarından biridir (Han, 2017: 9). Kaba kuvvetin haricinde artık pek çok forma bürünen şiddet; apaçıklıktan mahrem olana, negatif ve pozitif görünümlere, fiziksel ve ruhsal durumlara gibi birden çok alana sirayet etmektedir (Bedir, 2021: 95). Egemen iktidarın şiddeti kanlı bir görünüm sergilerken, bireyin ölümüyle sonlanmaktaydı. Foucault'nun disiplin iktidarı ise şiddetini beden in disiplini ve kapatılması şeklinde gösterir. Performans toplumunda şiddetin yönünün değiştiğini belirten Han, şiddetin artık dışsal değil içsel bir hal aldığını ifade eder. Performans toplumunda şiddet daha içsel bir hal alarak, bedenin içine yani ruha odaklanır. Şiddet bu toplumda daha görünmezdir, çünkü şiddet artık bireyin kendinde, içerisinde ürer:

Şiddet azalmadan sürmektedir. Yalnız ağırlık noktası içeri kaymıştır. Egemenlik toplumundaki kelle alıcı güç, yani dekapitasyon, disiplin toplumundaki deformasyon ve başarı ve performans toplumundaki depresyon, şiddetin topolojik dönüşümünün birer aşamasıdır. Şiddet giderek içselleştirilir, ruhsallaştırılır ve böylelikle görünmez hale gelir. Giderek Öteki'nin veya Düşman'ın olumsuzluğunu üzerinden atar ve insanın kendisine yönelir (Han, 2017: 11).

Han, performans toplumu analizini doğduğu ve büyüdüğü ülke olan Güney Kore'den örnekle güçlendirir. 1997 yılında Asya'yı büyük oranda etkileyen

ekonomik kriz, toplumu yeni bir neoliberal programlamaya yöneltir. Tüm bu yaşananların ardından Han, günümüzde Güney Kore’de gelişen bir direnişin olmadığını; bir direnişten ziyade “büyük bir konformizm ve depresyon, tükenmişlik içinde bir konsensüs” (Han, 2021a: 26) olduğunu ileri sürer. Dünyada intihar vakalarında Güney Kore’nin en yüksek sırada yer almasının nedenini ise şiddetin dönüşümüyle ilişkilendirir. Bu bağlamda Han’a göre Güney Kore özelinde ve yine tüm dünyada yaşanan intihar vakaları ile kişinin bedenine zarar vermesi gibi olayların çoğalmasını şiddetin dışa yönelik değil, içe yönelik ortaya çıkmasından kaynaklandığını ileri sürer. Ona göre günümüzde “insanlar toplumu değiştirmeyi istemek yerine şiddeti kendi kendilerine yönlendirmektedir. Bir devrimle sonuçlanabilecek olan dışarıya dönük saldırganlık yerini kendine dönük saldırganlığa bırakmaktadır” (Han, 2021a: 26-27). Bireyin şiddeti de savaşı da artık bir başkasıyla değil bizzat kendiyledir. Başarıya odaklı birey ruhsal çatışmaların ortasındadır. Olumsuz hiçbir durumu barındırmak istemeyen performans toplumu başarıyı mutlak zafer sayar. Hayatını performans ve başarı üzerine kuran performans öznesi, artık kendi girişimcisi ve egemenidir. Başarının aşırılığın özgürlüğün paradoksuna, öz-sömürüye, şiddetin içsel dönüşümüne ve günümüzün yaygın hastalığı olan depresyona neden olur.

İnsanın varoluşuna dair düşünce kalıplarının bugün yeniden tanımlandığını görmekteyiz. Birey bugün emir ve yasakların kuşatılmasından ziyade özgürlük ve girişim ağlarının içerisinde yarış halindedir. Başarı ve özgürlüğün zorunluluğu insanın kendini sömürmesine neden olur. Şiddetin başarı ve özgürlüğün aşırı olumluluğundan kaynaklandığını ileri süren Han’a göre günümüzde özgürlük paradoksal bir hal alır. Bu özgürlüğün paradoksu ise patolojik bir görünüm sergileyen tükenme ve depresyonla sonuçlanır (Han, 2017: 94). Foucault’nun analizlerinde disiplin en nihayetinde yasaklamayı ve sınırlandırmaları gerekli kılar. Han’a göre disiplin mekanizmaları artık sınırına ulaşmıştır ve üretimin sürekliliğinin sağlanması ve arttırılması için yeni teknikler gereklidir. İktidarın yeni keşfi olan bu teknikler ise terbiye ve itaatın yerine kendini performans ve başarı formlarına bırakır. Performans ve başarının pozitifliği yasaklamanın negatifliğinin önüne geçmektedir. Yeni iktidar tekniklerinin üretkenliği bu anlamda olumlu olarak yansır. Han’ın bahsettiği performansın aşırı pozitifliği bir takım olumsuzluklara yol açar. Böylelikle aşırılığın olumluluğu toplumda olumsuzluk olarak doğar. Foucault’nun analizinde

disiplin toplumunun bir diğere sağlayıcısı norm ve kurallardır. Normların dışında kalanlar anormal olarak adlandırılır ve bu toplumda anormal sayılan kişiler kapatılmaya maruz kalır. Bu açıdan disiplin toplumunun öteki yüzünü yansıtan şey deliler ve suçluların kapatılmasıdır. Han'a göre performans toplumunun öteki yüzü ise "yorgunluk toplumu"dur. Aşırı performans gösterimi öznelde ruhsal sağlık bozukluklarına yol açmaktadır. Han her iki toplum analizinin öteki yüzlerini şu sözlerle açıklar: "Disiplin toplumunun negatifliği deliler ve caniler doğurmuştur. Performans toplumuysa depresif ve mağluplar yaratır" (Han, 2015: 18). Performansın olumsuzluğu depresyon, tükenmişlik ve bitkinlik olarak ruh hallerine yansır. Aşırı üretim, aşırı performans ve aşırı tüketim sınırları zorlayarak ruhsal bunalımlara yol açar. Han, günümüzün yaygın hastalığı halini alan depresyonu performansa dayalı üretimin yol ağtığı krizler çerçevesinde değerlendirir.

Yorgunluk Toplumu eserine "her çağın nevi şahsına münhasır hastalıkları vardır" (Han, 2015: 7) cümlesiyle başlayan Han, günümüz toplumlarının yaygın hastalığının depresyon, dikkat eksikliği, hiperaktivite bozukluğu veya kişilik bozukluğu gibi sinirsel hastalıklar olduğunu vurgular. Han, tıpkı Roberto Esposito¹⁷ gibi yaşadığı dönemi "bağışıklık çağı" olarak adlandırır. Ancak Han, Esposito'nun bağışıklık paradigmasının yanlış inşa edildiğini ifade eder. Bağışıklık, risk karşısında korumacı tepkiyi ağığa ııkaran durumun adıdır. Bağışıklık paradigmasının direncini yabancılık oluşturmaktadır. Yabancı olan herhangi bir tehlike uyandırmasa dahi başkalığı, yabancılığı nedeniyle imha edilmesini gerektirir. Bağışıklık mantığıyla hareket eden söylemler bugün de mevcuttur. Ancak Han bu söylemlerde bir paradigma değişikliği olduğunu ifade eder. Bağışıklık bugün "başkalığın ve yabancılığın kayboluşu" olarak kendini göstermektedir. Bağışıklığın temel nesnesini başkalık oluşturur. Bu anlamda Han'a göre "her bağışıklık tepkisi başkalığa verilmiş bir tepkidir. Fakat günümüzde başkalığın yerini herhangi bir bağışıklık reaksiyonu doğurmayan fark almıştır. Post-immünolojik, yani postmodern fark artık hasta etmemektedir" (Han, 2015: 9). Yabancı tehlikeli ve ortadan kaldırılması gereken olarak değil de tüketim nesnesi halini alır. Post-bağışıklık çağında yaşadığımızı belirten Han, bu çağın öne ııkkan hastalıklarını oluşturan depresyon, bitkinlik ve tükenmişliği aşırı olumluluğun beraberinde getirdiği hastalıklar olarak niteler. Han'a

---

¹⁷ Biyopolitikaya dair ıalışmalarıyla ünlenen İtalyan filozoftur. Biyopolitika, topluluk ve bağışıklık kavramları üzerinde ıalışmaları mevcut olan Esposito, *Bios: Biopolitics and Philosophy* eserinde biyopolitika kavramının tarihsel kökenlerini inceler.

göre (2021a:103), “tahakkümün çıkış noktası sadece olumsuzluk değil, olumluluk, sadece ötekilik değil, aynılık da olabiliyor.” Olumluluğun iktidarı ise kendini artık post-bağışıklığa dayalı bir iktidar olarak sunmaktadır. Performans toplumunda pozitifliğin aşırılığı kendini depresyon ve yorgunluk olarak göstermektedir.

Performans öznesinin -ebilme’yi -ebilemediği anda birdenbire parlar. Her şeyden önce depresyon, bir yapabilme ve edebilme yorgunluğudur. Depresif bireyin hiçbir şey mümkün değil çığığı ancak her şeyin mümkün olduğuna inanılan bir toplumda mümkündür. -Ebilme’yi edilememe, kendini suçlama ve kendine zarar vermeyi tetikler. Performans öznesi kendini kendi kendisiyle savaş eder halde bulur. Depresif kişi bu içselleştirilmiş savaşın engellisi olan kişidir (Han, 2015: 21).

Han’a göre bugün “yalnızca beden değil insan varlığının tamamı, engelsiz ve işler durumda olup etkinliği azamileştirecek bir performans-makinesine” (2015: 52) dönüşmüş durumdadır. Disiplin toplumunun beden-makinesi günümüzde hem ruhun hem de bedenin işlemesine yardımcı olan performans-makinesine dönüşür. Performans ve aktiflik toplumu beraberinde aşırı yorgunluk ve takatsizlik durumlarına yol açmaktadır. Böylelikle, “performansın ifrat derecesindeki artışı nefsin de tıkanmasına sebep olur” (Han, 2015: 52). Bu açıdan makineleri andıran performans öznesi ya işlevini yerine getirerek sürekli bir biçimde çalışır ya da sekteye uğrayarak bozulur, arıza yapar. Bu bozulma kendini depresyon ve tükenmişlik olarak göstermektedir. Depresif performans öznesi antidepresanlar aracılığıyla yeniden işlevsel hale getirilir. Dünyada ve Türkiye’de son yıllarda giderek artış gösteren antidepresan ilaçları bilimsel incelemelerin odağında yer almış durumdadır. Türkiye’nin 2018’den 2020 yılı sonuna kadar ki yalnızca üç yıllık dönemde reçeteli olarak 12 milyon 272 bin kişinin antidepresan, 60 milyon 911 bin kişinin ise sinir sistemi ilacı kullandığı kaydedilmiştir (URL 15). Prozac, Sertların, Eslorex gibi antidepresan grubuna dâhil olan ilaçların sanki marketten bir ürün satın alır gibi reçetesiz bir şekilde rahatlıkla eczanelerden alındığı da bilinmektedir. Yaşam koşullarının gün geçtikçe zorlu bir hal alması antidepresan ilaçlarına başvurmayı tetikleyen etkenler arasında yer almaktadır. Öyle ki Twitter’da bir dönem oldukça popüler olan “madem ülkede herkes antidepresan ilaç kullanıyor belediye şebeke sularına antidepresan karıştırın bizi bu dertten kurtarsın” yorumu bu meseleyi ciddileştirmektedir. Yine 2021 yılında antidepresan kullanımı ve zararı hakkında yapılan bir çalışma, Covit-19 pandemisine bağlı gelişen aşırı antidepresan tüketiminin toplum ve çevre üzerindeki risklerine özellikle de atık sulardaki

teklikesine dikkat çeker. Belçika Atıksu Arıtma Tesisi'nden alınan numunelere göre kentsel atık sularında belirli bir oranda farmasotik bileşenlerin varlığı göze çarpar. Arıtma tesislerinin bu bileşenleri uzaklaştıracak teknolojik yapıya sahip olmamasından dolayı bu suların çevreye karıştığını ve yaşamı olumsuz etkilediğini öne sürerler. Özellikle bu atık suların balıkların biyolojik süreçlerini değiştirebileceği gözlemlenir. Bu anlamda balıkların davranışında değişiklikler olduğu, genlerinin değiştiği hatta hayatta kalma davranışlarında önemli bir değişime neden olduğu saptanır (URL 16). Çevreye, topluma son kertede ciddi anlamda bireyin kendisine zararı dokunan antidepresan ilaçların kullanımının temelinde bir an önce işe ve performansa dönmeyi amaçlayan unsurlar yer almaktadır. Depresyona yönelik ilaçlara ek olarak başarıyı ve performansı arttırıcı ilaçlar da son yıllarda tüketimi artan ilaç grupları arasındadır. Bu sorunu *Take Your Pills* isimli belgesel çarpıcı bir biçimde ele alır. Ritalin, Concerta, Adderall gibi ilaçlara başvurma en önemli nedeni dikkat eksikliğini gidermek, başarıyı arttırmak ve konsantrasyonu sağlayabimektir. Ropörtaj sırasında yazar ve gazeteci olan Alan Schwarz şu sözleri dile getirir: “Daha iyi olma arzusu evrenseldir. İnsanlar başarıyı sever, başkalarını düş kırıklığına uğratmayı sevmezler. Bu yüzden her neslin verimliliğini arttırmak için farklı yöntemler kullandığını görüyoruz. Bu nesil de dikkat eksikliği bozukluğu ilaçları kullanmaya başladı”. Siyaset teorisyeni Wendy Brown ise günümüzde insanları performansı ve başarıyı arttırıcı ilaçların kullanımına iten sebeplerin arka planında konsantrasyonu arttırmak, en yüksek kapasiteyle çalışmak ve bunu uzun süre devam etmemizi söyleyen normların bulunması olduğunu belirtir. Yani ister şirkette bir çalışan isterse öğrenci olun en verimli şekilde işe kendini odaklamak esas amaçtır. Hiç sonu gelmeyen rekabeti oluşturan bu durum “insan sermayesi” kavramını literatüre dâhil eder. Kuvvet yapıcı, enerji arttırıcı olarak da bilinen bu ilaçlar kendinizi aşmanız, kendi beden ve ruhsal sermayenizi geliştirmeniz için bir aracı görevi üstlenir. Eğer bugün mutsuz uyandıysan ve içinden hiçbir şey yapmak gelmiyorsa bir x marka ilacı alıp kendini “daha güçlü” hissedebilir, yapman gereken işlerin başına dönebilirsin. Günümüzde milyonlarca insan bilişsel performansı arttırma ve bedensel yorgunluğun önüne geçmek için bu ilaçlara başvurduğu bilinmektedir. Yine belgeselde röportajda bulunan çoğu kişi bu ilaçları kullandıklarında kendilerini iyi hissettiklerini, kullanmadıklarında ise öfkeli

olduklarını belirtirler. Bir öğrenci ise sadece iki dolara ulaşabildiği bu ilaçlar sayesinde sınavlarından A alabileceğini dile getirir.

Foucault'nun disiplin toplumunun iktidarının baskıcı olduğunu ileri süren Han, disiplin iktidarının bu anlamda verimsiz ve etkisiz olduğunu düşünür. Çünkü disiplin iktidarının aygıtları emir ve yasaklamalardan oluşmakta, zorlamaya dayalı teknolojiler geliştirmektedir. İktidarın etkili ve verimli olmasını sağlayan koşul insanların kendiliğinden, gönüllü olarak egemenlik ilişkilerine tabi olmasıdır. Bu iktidar türü, insanları egemenlik ilişkilerine bağımlı kılan teknikler geliştirir. Disiplin iktidarında toplumu ve bireyi itaatkâr kılmak başlıca amaçlardan biridir. Han'a göre disiplin iktidarı baskıcı ve kurucu bir iktidar özelliklerine sahiptir. Ancak Han, Foucault'nun analizlerinin disiplin iktidarına değil disiplin toplumuna yönelik olduğunu ileri sürer. O, disiplin toplumunun bir iktidar ve güç biçimini oluşturmayacağı kanısındadır. Han'a göre egemen iktidarın öznesi belirgindir, bu özne Tanrı'ya benzeyen hükümdardır. Oysa disiplin iktidarını hükmedenin belirsiz olduğunu düşünür. Bu açıdan Han'ın disiplin iktidarı ya da biyoiktidarın gerçekten bir iktidar olarak sayılabileceği konusunda şüpheleri vardır. Han, disiplin teknolojisinin iktidar ve güç tekniğinden ayrı bir şey olduğunu dile getirir. Disiplin her çağda ve toplumda var olan bir uygulamadır. Buradan hareketle Foucault'nun disiplin iktidarını değil gerçekte yeni bir toplum biçimi olan disiplin toplumunu tanımladığını ifade eder. Han, disiplini bir iktidar biçimi değil, toplumsal bir pratik olarak görür. Biyopolitikanın da bir iktidar politikasını oluşturmadığını düşünen Han'a göre ne "insan birikiminin sermaye birikimine göre ayarlanması" ne de "nüfus artışının üretici güçlerin çoğalmasına uyarlanması" asli güç ve iktidar pratikleri oluşturmaz" (Han, 2017: 90). Han, bu eleştirilerinde belirli bir yere kadar haklıdır. Disiplin iktidarının hükümdarı kimdir? Devlet mi, başkan mı, yasa koyucu mu? Foucault disiplin iktidarının kim olduğunu açıklamaz. Bu iktidarın özellikleri, yapısı, ne olduğu ve nasıl işlediğini analizlerinde net bir biçimde aktarır. Disiplin, geçmişten günümüze iktidarın bir tutumu olarak karşımıza çıkar. Yani bugün de performans toplumunda disiplin tekniğinden söz etmek mümkündür. Çünkü hiçbir iktidar toplumsal yönetimde disiplini göz ardı etmemektedir. Ancak Han şu noktalarda yanılır: Foucault, uzun bir süre iktidarla ve onun teknikleriyle ilgilenir. Foucault'nun iktidara yönelik analizlerinde aslında yapmaya çalıştığı şeyin "insanların, bizim kültürümüzde, özneye dönüştürülme kiplerinin bir tarihini" (Foucault, 2019: 57)

oluşturmak olduğunu söyler. Bu anlamda “insanları özneye dönüştüren üç ayrı nesneleştirme kipi” üzerinde durur. Eserlerinde konuşan öznenin nesneleştirilmesi, üretken öznenin nesneleştirilmesi ve yaşayan öznenin nesneleştirilmesini ele aldığını belirtir (Foucault, 2019: 57-58). Foucault’nun her ne kadar uzun bir süre derslerinde ele aldığı konu iktidar ve iktidar teknikleri olsa da o esasında farklı bir meseleyi sorun edinir. Yani tüm bu iktidar analizlerinin ardından bulunanı Foucault (2019: 58) şu sözlerle dile getirir: “Benim araştırmalarımın genel teması iktidar değil, öznedir”. Öznenin nesneleştirilmesi meselesi, öznenin ya kendi içinde bölünmesinden ya da başkaları tarafından bölünme sürecinden kaynaklanır. Bunun örneği ise deli ile akıllı, hasta ile sağlıklı gibi kategorilerdir. Foucault’ya göre özne bu süreçte hem üretim ve anlamlandırma ilişkilerinin bir parçasını oluşturur hem de iktidar ilişkilerinin bir parçasıdır. Foucault, iktidar sorununu yalnızca teorik bir sorun olarak görmez. Aynı zamanda “deneyimlerin bir parçası” olarak görülmesi gerektiği kanısındadır. Bu sebeptendir ki iktidar ve rasyonelleşme arasındaki ilişkiyi toplumsal ve kültürel deneyimler yani cinsellik, delilik, hastalık, suç gibi alanlar çerçevesinde ele alır. Foucault’nun iktidara dair çalışmaları kronolojik bir sıralamayla incelendiğinde ilk olarak egemen ve disiplinci iktidarın ayrımı karşımıza çıkar. Disiplin iktidarı çalışmaları sonrasında güvenlik ve disiplin toplumuna dair değerlendirmelerde bulunur. Çalışmalarının yoğun bir kısmı iktidar ve toplum biçimlerine yöneliktir. Foucault, disiplin tekniğinin 19. yüzyılda kapatma kurumlarıyla birlikte en yoğun seviyeye ulaştığını, bunun da bir disiplin toplumu kavramını açığa çıkardığını belirtir. Bu açıdan disiplin toplumundan söz etmek elbette mümkündür. Ancak Foucault disiplinci iktidardan ziyade iktidarın disiplinci bir biçime büründüğünü ve disiplin tekniklerini sinsi ve kurnaz bir şekilde kullandığını dile getirir. Yani iktidar disiplinci iktidar değil, disiplin tekniğini geliştiren, onu yoğun bir şekilde kullanan iktidar olarak karşımıza çıkar. Han’ın bugünkü performans toplumuna yönelik değerlendirmelerinde neoliberal iktidar, disiplin tekniğini geliştirerek performans ve başarıya dönüşmesini sağlayan formları üretir. Unutulmamalıdır ki bugünkü başarı ve performans yarışı disiplinin kümülatif yığılmasının bir sonucudur. Foucault’nun bahsettiği disiplin toplumu dijitalleşmenin beraberinde getirdikleri ile kendini başarı ve performans toplumuna dönüştürür, çünkü bu bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Han, dijital kültürün insanları birer “parmak-varlık” haline getirdiğini düşünür. Ona göre dijital toplumsal olanı, sayıyı ve sayılabilir olanı mutlaklaştırır ve bütünleştirir.

Böylelikle sayılabilir olan her şey karşılaştırılabilir hale gelmektedir. Günümüz toplumlarında performans, başarı ve yeterlilik gibi formların da sayılabilir şeyler olduğunu vurgular. Yine Facebook'taki arkadaşlar da her şeyden önce birer sayıdır, oysa ki arkadaşlık sayılabilir olanın dışında başlı başına bir anlatı ve hikayedir (Han, 2021b: 61-62). Günümüz toplumları Han'ın da belirttiği gibi gerçek anlamda performansa dayalı bir toplumdur. Gündelik hayat başarı ve performans göstergeleri ile oldukça kuşatılmış haldedir. Bireylerden en iyi performans ve en iyi başarı istenmektedir. Düzeltmekte fayda var artık bu istenmiyor, bireyler umarsızca en iyi başarı ve performans zorlamasını bizzat kendileri dayatıyor. Bunun kökeninde yatan en büyük etken, iktidarın disiplin tekniklerinin tüm topluma ve her birey-bedene yayılmasıdır. Mekân, beden, zaman ve hatta günümüzde ruh üzerinde uygulanan disiplin zorlaması bizleri bir noktada başarının kölesine dönüştürmektedir. Peki neden? En iyisi olmak için mi? Bitmek tükenmek bilmeyen başarının zirvesinde görmekteyiz ki insanlar kendilerini umutsuzca boşluğa bırakıyor.¹⁸

Peki, günümüzde Foucault'nun disiplin toplumuna ne olmuştur? Nasıl oldu da disiplin kendini performansa bıraktı? Performans ve disiplin birbirini besleyen bir ilişki mi içermektedir yoksa birbirinden yalıtılmış bir durumda mıdır? Tüm bu sorular günümüz toplumunun belki de neden performansa dayandığını anlamamıza yardımcı olacaktır. Öncelikle disiplin günümüz performans toplumunda tamamen geçerliliğini yitirmiş değildir. Disiplin toplumunun sağlamış olduğu ana unsur olan disiplin, yaşamın tüm alanını sarmış vaziyettedir. Bu nedenle ki performans iktidarın bir söylemi olarak ön plana çıkar. Disiplin yalnızca emir ve yasaklardan, iktidarın kurallarından oluşmaz. Disiplin günümüzde mikro ölçeklidir. Zaman ile ilişkili olan disiplin kullanımı, zamanın düzenlenmesine, bir üretim aracı olarak kullanılmasına yol açar ki bu da performans ve başarıyı doğurur.

---

¹⁸ “Çok güzel bir hayat yaşadım” sözleriyle akıllara kazınan Mehmet Pişkin'in veda/intihar notu, bu konuda iyi bir örnektir.

3. BİYOPOLİTİKA'DAN PSİKOPOLİTİKA'YA

3.1. Biyopolitika'nın Doğuşu

Yaklaşık yüz yıllık bir geçmişi olan “biyopolitika” kavramının kökenlerini felsefe alanında ortaya çıkan ruh ve beden tartışmaları içerisinde “yaşam”ın yeniden değerlendirilmesi bağlamında ele almak mümkündür. Yaşamın eleştiri alanına dâhil olması beraberinde pek çok soruyu gündeme getirir. Biyopolitika kavramının ortaya çıkışını tüm bu felsefi tartışmalar içerisinde düşünmek Foucault'nun biyopolitika kavramına yüklediği nosyonları anlamayı kolaylaştıracaktır. Biyopolitika kavramı Foucault ile tanınır hale gelse de kavramı oluşturan kişi kendisi değildir. İlk kez 1911 yılında “Bio-politics” isimli makalesiyle G. W. Harris'in kavramı kullandığı bilinmektedir (Özpolat, 2015: 132). Yine İtalyan filozof Roberto Esposito, *Bios: Biopolitics and Philosophy* eserinde biyopolitika kavramını 1920 yılından itibaren sistematik halde ele alan düşünürlerin -Rudolf Kjellen'den Foucault'ya kadar- kronolojik bir sıralamasını sunmaktadır.¹⁹ Bu bağlamda sistematik olarak ilk kez 1920 yılında İsveçli siyaset bilimci Rudolf Kjellen'in siyaset ile biyoloji arasında bir ilişki kurarak devleti canlı organizma biçiminde ele aldığı görülür (Esposito, 2008: 16). Doğa ve toplum arasında meydana gelen sorunlara politik yanıtlar arayan ve iktidarın modern bir uygulama biçimi olarak karşımıza çıkan biyopolitika, geleneksel politik alanların bir eklentisi veya uzantısından ziyade yeniden yorumlanma biçimine işaret eder (Dutlu, 2018: 37-38). Genel itibariyle biyopolitika, insan bedeni ve hayatın yönetimi anlamına gelmektedir. Biyopolitika kavramı her ne kadar anlamını açık bir biçimde yansıtıyor olsa da hayatın mı politikayı yönettiği yoksa politik olanın mı hayatı yönettiği konusunda bir ikileme neden olur. Biyopolitikanın taşıdığı anlamlar üzerine bir felsefi düşünüş sergileyen Esposito, bu durumu “biyopolitika muamması” olarak adlandırır. O, politik düşüncenin muammasını şu sözlerle açıklar:

Yaşamın politik bir yönetimini nasıl anlayacağız? Hayat hangi anlamda siyaseti yönetir veya siyaset, hayatı hangi anlamda yönetir? Yaşamın yönetilmesi ile mi ilgili? Bazen kayıtsız olarak kullanılan "biyopolitika" ve "biyo-iktidar" terimleri arasındaki sözcük ayrımı yoluyla ifade edilebilen aynı kavramsal alternatiftir. Birincisi, yaşam adına bir siyaset, ikincisi ise siyasetin emrine tabi bir yaşam demektir. Ama burada da bu modda, terimler arasında kavramsal bir bağlantı arayan paradigma, sanki aynı hareket tarafından ikiye bölünmüş gibi, bölünmüş olarak ortaya çıkıyor. Karşılaştırmalı okumalarla sıkıştırılan (aynı zamanda istikrarsızlaştırılan) ve kendi doğası etrafında sürekli anlam

¹⁹ Esposito, Roberto (2008). *Bios: Biopolitics and Philosophy*. Minneapolis: University of Minnesota Press. s. 16-24.

dönüşümlerine maruz kalan biyopolitika kavramı, kimliğini kaybetme ve bir muamma olma riski taşır (Esposito, 2008: 15).

Biyopolitika kavramının kurucusu olmasa da kavramı yeniden tanımlayan kişi Michel Foucault'dur. Foucault, biyopolitika kavramını ilk kez 1974 yılında "The Birth of Social Medicine" başlıklı yazısında şu şekilde ele alır: "Kapitalist toplum için her şeyden daha önemli olan biyopolitika, biyolojik, somatik, bedenseldir. Beden biyopolitik bir gerçeklik; tıp biyopolitik bir stratejidir" (Foucault, 2001: 137). Burada toplumun bireyler üstündeki denetiminin yalnızca bilinç ya da ideoloji vasıtasıyla değil, aynı zamanda beden içinde ve beden tarafından sağlanabileceğinin vurgusunu yapmaktadır. Kapitalist toplumda her şeyden önemli hale gelen beden, iş gücündeki üretici kuvvetin bir temsili olmanın yanı sıra sosyal denetimin de bir unsurunu oluşturmaktadır. Foucault biyopolitikayı ilk kez ele aldığı bu yazıda "kapitalizmin, üretici bedeni toplumsallaştıran, disipline edici biçimine" (Han, 2019a: 32) işaret eder. Daha sonrasında 1976 yılında yayınlanan *Cinselliğin Tarihi* eserinin birinci cildi olan "Bilme İstenci" bölümünde ve yine o yıllarda *College de France*'de verdiği derslerde biyopolitika ve biyoiktidar kavramları karşımıza çıkmaktadır. Çok geçmeden 1978-1979 yıllarında *College de France*'daki dersleriyle birlikte kavramı kapsamlı ve sistematik olarak ele aldığı görülmektedir.²⁰ Her ne kadar *Cinselliğin Tarihi* eseriyle biyopolitika kavramını iktidar analizinin bir meselesi haline getirirse de 1976 yılı öncesi çalışmalarında da biyopolitikaya dair bir anlatı söz konusudur. Öyle ki Foucault, *Deliliğin Tarihi*'nden (1961) *Hapishanenin Doğuşu*'na (1975) kadar olan süreçte iktidar mekanizmalarının pek çok farklı alanda işleyişi ile karşılaşır. Türkçe literatüre *Cinselliğin Tarihi*, *Toplumun Savunmak Gerekir*, *Güvenlik*, *Toprak*, *Nüfus* ve *Biyopolitika'nın Doğuşu* olarak geçen eserlerinde biyopolitikaya dair soruşturma ve analizler bulunmaktadır. Bu bağlamda biyopolitikayı anlayabilmek için öncelikli olarak ona ilişkin kavram haritaları üzerinden bir değerlendirmeye başvurmak gerekir. Biyopolitikanın oluşumuna zemin hazırlayan ve besleyen kavram şemasını iki ana başlık altında incelemek mümkündür. İlki biyopolitikanın biyolojik unsurlarının daha baskın olduğu nüfus-cinsellik-ırkçılık şeması, ikincisi ise politik unsurların öne çıktığı yönetimsellik-liberalizm-güvenlik mekanizmaları şemasıdır. Bu iki şema genel bir değerlendirme olmakla birlikte keskin ve sınırları olan bir ayrımı asla yansıtmamaktadır. Çünkü biyopolitika en temelde politik ve biyolojik olandan beslenen, iki durumunda

²⁰ Bunlar *Güvenlik*, *Toprak*, *Nüfus* ve *Biyopolitikanın Doğuşu* dersleridir.

birbirinden yalıtılması güç olan bir kavrama işaret eder. Foucault'nun derslerinde biyopolitikayı tanımlamaya yardımcı olan ve önemli bir yere sahip olan bu kavramlar kronolojik bir sıralamayla açıklanmaktadır.

Hapishanenin Doğuşu (1975) ve *Bilme İstenci* (Ekim 1976) eserleri arasında *College de France*'da verilen 7 Ocak-17 Mart 1976 tarihli dersleri (*Toplumu Savunmak Gerekir* eseri) Foucault'nun biyopolitikaya dair analizlerinin başlangıç noktasını oluşturur. Bu derslerde şimdye kadar ele aldığı konuların bir değerlendirmesini yaparken aynı zamanda sonraki derslerinde kapsamlı bir biçimde ele alacağı biyoiktidar ve biyopolitika kavramlarının kısa bir girişini sunar. Foucault'un, bu zamana kadar üzerinde durduğu psikiyatrinin gelişimi, hapishane ve ceza usulleri gibi konulara ilişkin yazılarında kendinin de belirtmiş olduğu şey şuydu: “Bunlar, tutarlı bir bütün ve bir süreklilik oluşturamayan, birbirlerine çok yakın araştırmalardı; parçalı, sonuçta hiçbiri bitimine ulaşmamış ve hatta bir devamı bile olmayan, aynı yollara, aynı konulara, aynı kavramlara geri dönen, kendini çok tekrar eden ve dağınık araştırmalardı” (Foucault, 2002: 19). 1976 tarihli dersinde başlangıçta disiplinci iktidarın genel bir çerçevesini sunan Foucault, dersin sonunda nüfusun tamamına, yaşama ve bedenlere uygulanan “biyoiktidar” olarak tanımladığı kavramı açıklamaya girişir.

19. yüzyıldan itibaren iktidarın giderek beden, yaşam ve nüfus üzerinde kuşatıldığını ileri süren Foucault, bu olayın temelinde yaşam ve ölüm hakkının ayrıcalıklı konumunun yer aldığını düşünür. Ona göre, bu yüzyılda hukuk alanındaki en büyük değişimin “öldürme ya da hayatta bırakma hakkı”nın yeni bir hukuka yani “yaşatma ya da ölüme bırakma hakkı”na yerini bırakmasıdır. *Hapishanenin Doğuşu* eserinde de bahsettiği üzere hükümdar, öldürme ya da yaşamaya izin verme hakkına sahipti. İktidar bu bağlamda “el koyma hakkı”nın da sahibiydi. Egemen iktidarının elinde gücün bir temsili olan yaşam ve ölüm hakkının önemini Foucault şu sözlerle ifade eder:

Hükümdarın yaşam ya da ölüm hakkına sahip olduğunu söylemek, aslında, öldürebilir ve yaşatabilir demektir; her ne olursa olsun, yaşam ya da ölüm, siyasal iktidarın alanının dışına çıkacak, doğal, dolaysız, bir anlamda temel ve radikal olan o görüngülerden değildir anlamına gelir... Gerçekten, yaşama ya da ölme hakkı ne demektir? Tabii ki hükümdar öldürdüğü gibi yaşatabilir anlamına gelmez. Yaşam ya da ölüm hakkı yalnızca dengesiz bir biçimde ve her zaman ölümden yana kullanılır. Hükümdarın iktidarın yaşam üzerindeki etkisi yalnızca hükümdar öldürebildiği andan itibaren kullanılır. Sonuç olarak gerçekten de, bu yaşam ve ölüm hakkının özünü kendi içinde barındıran öldürme hakkıdır:

hükümdar öldürebildiği anda yaşam üzerindeki hakkını kullanır. Bu esas olarak bir ölüm yargısı verme hakkıdır (Foucault, 2002: 246).

İktidarın yaşam üzerindeki öldürme hakkı, yerini yaşatmaya ve bedenin yönetimine bırakmaktadır. Yaşam ve beden, tarihin ve siyasal tekniklerin alanın içerisinde yer almaya başlar. Foucault, ölümün dönüşüme uğramasının -kamuya açık halden gizlenilen bir hale dönüşmesi- temelinde ne korkunun ne de baskıcı mekanizmaların değişmesinin yer aldığını düşünür. Ona göre ölümün yer değişikliği, iktidar teknolojilerinin dönüşümünden kaynaklanır. Egemen iktidarda “ölüm bir iktidardan ötekine geçiş”in bir göstergesini içermekteydi. Oysa bu yeni iktidar teknolojisinde “yaşatmak için müdahale etme” ve “yaşama biçimine, yaşamın “nasılı”na müdahale etme” hakkına dönüşmüş durumdadır. İktidar artık yaşamı yüceltme işlevini üstlenir (Foucault, 2002: 253). Foucault, Egemen iktidar ile karşılaştırıldığında yaşam ve ölüm üzerindeki hakkın disiplinci iktidarın ayırt edici özelliğini oluşturduğunu düşünür. Buna göre, yaşamı ve ölümü elinde bulundurma hakkının yaşatmaya dönük hakka dönüşmesi biyopolitika’ya dair analizlerinin ilk göstergesini oluşturur. Foucault’nun uzun bir süre üzerinde duracağı biyopolitika analizleri bu değişim noktasında temellenir.

İktidara ve iktidarın mekanizmalarına odaklanan Foucault, en temelde iki farklı iktidar tekniğini analiz eder. Bunlar; ölüm üzerindeki egemenlik ile yaşamı düzenleyen sistemdir. Foucault’ya göre Egemen iktidar, ölümün ve öldürme hakkının sahibidir. Yaşam üzerindeki iktidar ise farklı iktidar mekanizmaları üretir. İki farklı biçimde işleyen yaşam üzerindeki iktidarın ilki, 18. yüzyılın başlangıcında ortaya çıkan disiplinci tekniktir. Diğeri ise, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren disiplinin dışında gelişen yeni bir iktidar teknolojisidir. Foucault’nun iktidarın yeni teknolojisi olarak adlandırdığı şey ise “biyopolitika”dır. Kapitalist üretim tarzı ile başlayan ve bu sürecin merkezinde yer alan disiplinci teknik, bireyleri hem nesne hem de özne olarak ölçülü ve sürekli bir biçimde üretir. Disiplin en temelde iktidarın gözetim araçlarına başvurur. Bu açıdan bir denetim mimarisi inşa eder (Boyne, 2009: 160-161). Yeni iktidar tekniği olan biyopolitika ise, disiplinci teknikten farklılık göstermekle birlikte birbirinin önüne geçmeyen farklı düzeylere ait tekniği temsil eder. Foucault’ya göre yeni iktidar teknolojisi, “disiplinci tekniği dışlamayan, ama onu içine alan, onu kısmen değiştiren ve özellikle, bir biçimde onun içine yerleşerek ve gerçekten de önceden var olan bu disiplinci teknik sayesinde iyice yerleşerek onu

kullanacak olan bir iktidar teknolojisidir” (Foucault, 2002: 248). Bu noktada biyopolitik, doğum, ölüm ve yaşama oranlarına ilişkin süreçlerin bir bağlantısını oluşturur. Yalnızca doğum oranlarını değil buna ek olarak bir nüfusta yerleşik ve hakim olan hastalıkların yapısı, yayılımı, anomali durumunu ve çeşitli biyolojik yetersizlikler gibi sorunları içerir. Kısacası, biyopolitik “yaşamın içine sızan her şey” olarak nitelendirilir.

Foucault, biyopolitik uygulamaların disiplinci teknikten çok daha farklı mekanizmalara sahip olduğunu ileri sürer. Bu iki farklı iktidar mekanizmasını “beden-organizma-disiplin-kurumlar” ve “nüfus-biyolojik süreçler-düzenleştirici mekanizmalar-devlet” (Foucault, 2002: 256) biçiminde formüle eder. Disiplinin beden üzerindeki terbiyesi biyopolitikada söz konusu değildir. O, yeni iktidar mekanizması olarak adlandırdığı biyopolitik tekniğini şu şekilde açıklar: “Bireyi kesinlikle ayrıntı düzeyinde ele almak değil ama tersine, global mekanizmalarla, global denge, düzenlilik durumları elde edilecek biçimde hareket etmek; kısaca, yaşamı, tür-insanın biyolojik süreçlerini ele almak ve bunlar üzerinde bir disiplin değil ama bir ayarlama sağlamak söz konusudur” (Foucault, 2002: 252). Öldürme gücünün sahipliğini elinde bulunduran Egemenin iktidarı, biyoiktidar teknolojisiyle birlikte canlı bir varlık olarak insanın ve nüfusun üzerinde, “yaşatma” iktidarı olarak karşımıza çıkar. Foucault bu iktidarı ilk başlarda “ayarlama iktidarı” olarak adlandırır.²¹ Foucault, düzenleştirici yaşam teknolojisi yani biyopolitik ile disiplinci beden teknolojisi arasında bir ayırım yapar. Aslında bahsettiği şey 18. yüzyıldan itibaren bireyin bedeni ve yaşamı üzerinde duran, birbirine geçmiş, üst üste binen iki iktidar teknolojisidir. Disiplinci teknik, beden üzerine eğilirken, biyopolitik, bedenden ziyade yaşama, nüfusa ve canlı kitlelere odaklanan bir iktidar tekniğini temsil eder. Biyopolitikada asıl olan bireysel terbiye değildir. Nüfusun ve bütünün güvenliğini hedefleyen bir mekanizma söz konusudur. Dolayısıyla Foucault’ya göre, bir terbiye etme teknolojisi yani disiplinci teknoloji, bir de düzenleştirici teknoloji yani biyopolitika mevcuttur. Her ikisi de ortak paydada beden üzerinde birleşmektedir. Ancak Foucault’ya göre iki iktidar teknolojisi arasında belirgin farklar bulunur. Disiplinci iktidar tekniğinde “bedenin yeteneklere sahip bir

---

²¹ “Hükümdarlık öldürüyor ya da hayatta bırakıyordu. Ve şimdiyse, tersine, yaşatmak ve ölüme bırakmaktan ibaret olan, ayarlama iktidarı diyeceğim bir iktidar doğar” (Foucault, 2002: 252). Foucault, ayarlama iktidarı dediği bu iktidar biçimini 1978-1979 derslerinde yeniden ele alır. Bahsettiği aslında biyoiktidardır.

organizma olarak bireyselleştirildiği bir teknoloji” mevcutken düzenleştirici yani biyopolitik iktidar tekniğinde ise, “bedenlerin, bütünü biyolojik süreçleri içerisine yeniden yerleştirildiği bir teknoloji” söz konusudur (Foucault, 2002: 255).

Foucault’un eserlerine bakıldığında biyopolitikanın açık ve kesin bir tanımını yapmadığı görülür. Biyopolitika kavramı ve o kavrama yüklediği anlamlar çoğunlukla satır aralarında saklıdır ve okuyucuların bunu çözümlemesi gerekir. Buradan hareketle biyopolitika, bireyin beden ve yaşamına etki eden, hem bireyi hem de nüfusu ilgilendiren aynı zamanda düzenleyen, biçimlendiren iktidar tekniği olarak tanımlanabilir. Foucault’nun iktidarın yeni yönetim anlayışı olarak adlandırdığı biyopolitikada amaç toplumda denetimin sağlanmasının yanı sıra hem birey hem de toplumsal beden üzerinde yönetilebilir ve düzenlenebilir tekniklerin oluşturulmasıdır. Foucault, biyopolitiğin ortaya çıkış koşullarını şu şekilde açıklar:

Egemen iktidarın simgelediği eski öldürme gücü, yerini artık titizlikle bedenlerin yönetimine ve yaşamın hesapçı bir biçimde işletilmesine bırakır. Klasik çağ boyunca hızla farklı disiplinler –dil, okullar, kolejler, kışlalar, atölyeler- gelişir ve aynı zamanda siyasal pratikler ve iktisadi gözlemler alanında doğurganlık, uzun yaşama, kamu sağlığı, konut, göç sorunları belirir; yani bedenlerin boyun eğmesini ve nüfusların denetimini sağlamak üzere çeşitli ve çok sayıda tekniğin pıtrak gibi bitmesine tanık olur. Böylece bir “biyo-iktidar” çağı başlar (Foucault, 2007:103).

Biyopolitika’yı kavrayabilmek için disiplin iktidarını²² ve buna bağlı olarak da “beden”in hukuki ve siyasal alanın içine dâhil edilmesi meselesini incelemek gerekir. Beden kavramını özellikle *Hapishanenin Doğuşu* eserinde yoğun bir biçimde ele alan Foucault, burada mahkumların bedeni üzerinden bir beden ve iktidar ilişkisi sunar. 17. yüzyıla kadar kralın bedeni siyasi bir gerçeklik ve gücün bir temsili olarak görülürken, bedene uygulanan cezalar çoğunlukla azap çektirme biçiminde gerçekleşir. 18. yüzyıldan itibaren ceza sistemlerindeki sert uygulamaların yumuşaması, yani cezalandırmadan disiplin rejimine geçiş ise beraberinde bedene uygulanan şiddetin dönüşmesine neden olur. İnsan bedeni, işkence çektirilip bir kenara fırlatılan et yığını görüntüsünden sıyrılır ve daha etkili, daha düzenli, daha ayrıntılı işlenmiş bir beden görüntüsüne kavuşur. Beden artık faydaya dayalı üretim anlayışı aracılığıyla disiplinci tekniklerin bir nesnesi haline gelir. Bu bağlamda

---

²² Biyopolitikayı kavrayabilmek her şeyden önce disiplin iktidarını incelemekten geçer. Disiplin ve biyopolitik her ne kadar farklı iki iktidar tekniğini temsil ediyor olsa da biyopolitikanın kökeni disiplin iktidarına ve disiplin tekniklerine dayanmaktadır. Bu nedenle disiplin-beden-iktidar sarmalını anlayabilmek için tezin “Michel Foucault Düşüncesinde Disiplin Toplumu ve Disiplinci İktidar” bölümüne tekrardan bakılabilir.

Foucault, iktidar-beden ilişkisi analizlerinde iktidarın bir bedene nasıl ve ne şekilde uygulandığı aynı zamanda iktidarın bir bedeni nasıl işlediği ve biçimlendirdiğini değerlendirir (Butler, 2020: 275). İktidarın bedene uygulanma biçimi disiplinin bir göstergesi iken, beden üzerinde etkili olması ve tüm nüfusta var olan bedenleri işleme biyopolitik tekniğin uygulamalarıdır.

Foucault, iktidarın beden üzerindeki rolünü 18. yüzyılda yaşanan iktidarın “toplumsal bedeni” ya da “nüfus”u keşfi ve ceza sistemlerindeki dönüşümler ile ilişkilendirir. Foucault’ya göre, “on dokuzuncu yüzyıl boyunca yeni ilke haline gelen şey, toplumun bedeni” (2012: 38-39) olmuştur. Toplumsal beden, 18. yüzyıl ile birlikte hukuksal ve siyasal bir alan olmaktan çıkarak biyolojik gerçekliğin bir parçası ve tıbbın müdahale alanı haline gelir. Bu dönüşümün ardında demografik sorunlar, endüstrinin gelişimi, şehirleşme, konut sıkıntısı, salgın hastalıklar, göç gibi pek çok toplumsal faktörler dâhil edilebilir. İlk olarak deliliğin toplum için bir tehlike ve tehdit olarak görülmesi, sonrasında yaşanan kapatılmayı Foucault, toplumsal bedeni, iktidar mekanizmalarının uygulama alanını içermesi bakımından ele alır. Yeni iktidar teknolojisinin, yani biyopolitiğin başlıca unsuru hukukun ele aldığı toplum ya da disiplinin ögesini oluşturan beden-birey değildir. Foucault’ya göre bu tamamen “yeni bir bedendir: çok sayıdaki beden, sonsuz olmasa da en azından sayımı zorunlu olmayan sayıda bir sürü başı olan bir bedendir. Bu, ‘nüfus’ kavramıdır” (Foucault, 2002: 251). Bu bağlamda, biyopolitik hem siyasal hem de biyolojik bir sorun olarak nüfusu temel almaktadır. Foucault, nüfusun yönetimi konusunda iktidar ekonomisinin önemli bir rol oynadığını düşünür. Nüfusun politik bir işleyiş olarak ortaya çıkışını modern fikrin bir gerçekliği olarak değerlendirir (Foucault, 2013: 12). Ona göre, nüfusun işlenebilir olması, beraberinde iktidar yöntemlerinin düzenlenmesi ve akılsallaştırılması dönüşümlerini olanaklı kılmaktadır. Foucault, nüfusun ortaya çıkışında temel değişimin “bir idarenin ve bir yönetimin teknik-politik nesnesi olarak” (Foucault, 2013: 64) algılanmaya başlanmasından kaynaklandığını ifade eder.

İktidarın yaşamı ele geçirmesi ve yaşamın sorumluluğunu üstlenmesini Foucault (2002: 259), “organik olandan biyolojik olana, bedenden nüfusa” tüm yüzeyi kaplaması anlamında kullanır. Yaşamın sorumluluğunu üstlenen iktidarı ise, biyo-iktidar olarak tanımlar. Biyoiktidar, sadece yaşamı düzenlemekle ilgilenmez, ayrıca “yaşamı çoğaltma, canlı üretme, canavar üretme, -hatta- denetlenemez ve

evrensel yıkıcılığı olan virüsler üretme” (Foucault, 2002: 259) gibi özelliklere de sahiptir. Biyoiktidarın “yaşamı düzenleme” mantığı iki biçimde işler. İlki ıslah, norm ve disiplin ile öncelikli olarak bedenlerin daha sonrasında ise toplumsal bedenin yani nüfusun düzenlenmesidir. Biyoiktidarın bu uygulama biçimi pozitif bir nitelik taşır. İkincisi, negatifik barındıran uygulama ise, bedenlerin ve nüfusun bir bahçede yetişen zararlı otlar gibi kırılmasıdır. Düzenleştirici mekanizmaların yetersiz kaldığı durumda biyoiktidar uygulamalarını şiddete dönüştürebilmektedir. Biyoiktidarın bu iki biçimi de bu zamana kadar olan bütün hükümdarlıkları aşan bir yayılmanın yaşandığını gözler önüne serer. Her ne kadar Foucault biyoiktidar ve biyopolitika arasında bir ayrım yapmıyor, kimi zaman iki terimi birbirinin yerine kullanıyor olsa da biyoiktidar “toplumsal beden analogisini devam ettiren itici güç” (Baştürk, 2017: 11) biçiminde karşımıza çıkar. Biyoiktidar, Foucault’nun analizlerinde biyopolitik teknikleri üreten ve bu tekniklerin üzerinde konumlanan bir iktidar yapısını ve kavramı işaret eder. Biyopolitik uygulamaları üreten ve geliştiren biyoiktidar, biyopolitiği bir araç olarak kullanmaktadır.

Foucault, 20. yüzyılın başında rastlanan okul, hastane, fabrika, kışla gibi disipline edici mekanizmanın kaynağını 18. yüzyıldan itibaren başlayan bedeni etkileyen ağır, etkili, sabit ve titiz kuşatmanın bir sonucu olarak ele alır. Bireyin bedeni üzerindeki iktidar mekanizması gözetleme ve terbiye işleviyle disiplini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca 18. yüzyılın sonunda biyolojik süreçler ve nüfus sorunu açığa çıkar. Bu bağlamda Foucault’ya göre hem bedeni hem de nüfusu konu alan, disiplinci mekanizmalara ve düzenleştirici mekanizmalara sahip olan tıp, bir bilme iktidarının göstergesi halini alır. Ona göre 19. yüzyılda cinselliğin öneminin artması tam da bu noktayla bağlantılıdır:

Bir yanda, tam olarak bedensel bir davranış olarak cinsellik, sürekli gözetleme biçimindeki disiplinci, bireyselleştirici bir denetime bağlıdır; bir yanda da cinsellik, dölleyici etkileriyle, artık bireyin bedenini değil, nüfusun oluşturduğu o ögeyi, o kalabalık birliği ilgilendiren geniş biyolojik süreçler içerisinde yer alır ve geçerlik kazanır. Cinsellik, tamı tamına bedenin ve nüfusun buluşma yeridir. Demek ki disipline dayanır, ama aynı zamanda düzenlemeye de dayanır (Foucault, 2002: 257).

Foucault için iktidar tekniklerinde yeniliklerin ve dönüşümlerin meydana geldiği dönem olan 18. yüzyılda, “nüfus” ekonomik ve siyasal açıdan bir sorun olarak ortaya çıkar. Bu sorunun merkezinde ise cinselliğin yer aldığını düşünür. İktidarın yaşam üzerinde kurulmasının bir gösterge alanı olan cinsellik, “insan

bedeninin anatomo politiği” ve “nüfusun biyopolitiği” olarak iki farklı biçimde işlemektedir. Bedeni disiplin haline getiren iktidar ile nüfusun yönetim iktidarı karşılıklı birbirini desteklemekte ve güçlendirmekte, aynı zamanda da cinsellik olgusu etrafında konumlanmaktadır. Biyopolitika kavramının merkezinde yer alan cinsellik meselesi, bireyin bedeninin ve nüfusun denetiminin ortak noktasını oluşturur. Bu bağlamda Foucault, *Cinselliğin Tarihi* eserinde cinselliğin tarihsel ve toplumsal sürecinden ziyade cinsellik üzerine söylem üreten iktidar ilişkisinin tarihini incelemektedir. 18. yüzyıldan itibaren giderek artan “cinselliğe ilişkin söylemler iktidarın dışında ya da ona karşı değil, tam da iktidarın olduğu yerde ve bu etkinin aracı olarak” (Foucault, 2007: 32) çoğalmakta ve meydana gelmektedir. Foucault’nun deyimiyle bu yüzyılda cinsellik, deliğinden çıkarılarak söylemsel varoluşa zorlanır. Ona göre cinselliğin bilgisini yasaklama, baskı, dışlama kavramlarından ziyade iktidar kavramıyla çözümlemek gerekir. Cinselliğin yalnızca yeniden üremenin bir parçası olarak görülmemesi gerektiğini düşünür. İktidar stratejileriyle birebir bağlı olan cinselliği, düzenin ve bütünsel denetimin bir parçası olmanın yanı sıra ayrıca bedenin bilgi nesnesini ve iktidar ilişkileri içindeki bir öge olarak değerlendirir (Foucault, 2007: 82). Bu anlamda biyoiktidar ve biyopolitika meselesi Foucault’nun analizlerinde cinsellik teması ile doğrudan ilişkilidir. Cinsellik, beden disiplini ile nüfus düzenlemesine bağlı oluşan iki iktidar eksenin birleşme noktasında yer almaktadır. İktidar, cinsellikten hem disiplinin sağlanması hem de düzenlemelerin ilkesini oluşturması bakımından yararlanmaktadır. Biyopolitikaya dair analizlerinin daha ilk başında ele aldığı cinsellik meselesini 1984 yılında yayınladığı *Hazların Kullanımı ve Kendilik Kaygısı* eseriyle yeniden gündeme getirir.

Foucault, yeni iktidar mekanizmasının hedefinin yalnızca yaşatmak üzerine kurulu olmadığını, bunun ters yüzü olarak “ölüme bırakma gücü”nü de kullandığını belirtir. Bu anlamda biyoiktidar, öldürme gücünü “ırkçılık” ile kullanmaktadır. Elbette ki ırkçılık tarihin her sahnesinde yer alan bir gerçekliktir. Ancak Foucault’ya göre, ırkçılığın devlet mekanizmalarına girmesini sağlayan şey biyoiktidardır. Bu noktada ırkçılık, biyopolitikanın uygulama alanlarından birini oluşturur. Genel anlamda bir ırkın diğer ırklara göre üstün olduğunu varsayan siyasi bir tutum olan ırkçılık, insan soyunun biyolojik açıdan ayrışması veya parçalanması durumudur. Onun ırkçılığı ele aldığı anlam ise, siyasi bir tutumun aksine biyoloji ve yaşam

temelindedir. Foucault'ya göre (2002: 261) ırkçılık, “askeri, savaşçıl ya da siyasi bir ilişki değil, biyolojik bir ilişki”ye sahiptir. Bu bağlamda ırkçılık ölüm zorunluluğu, karşı savaş olarak değil de biyolojik tehlikelerden arındırılması, kendi ırkının güçlendirilmesi olarak okunduğunda biyoiktidar sistemi içerisinde kabul edilir:

İrk, ırkçılık, bir normlaştırma toplumunda ölüme mahkûm etmenin kabul edilebilirlik koşuludur. Nerede bir normlaştırma toplumu varsa, nerede, en azından bütün görünümüyle ve ilk ayakta, ilk aşamada bir biyo-iktidar olan bir iktidar varsa, işte ırkçılık, birisini ölüme göndermek, ötekileri ölüme göndermek için vazgeçilmez koşul olur. Devlet, biyo-iktidar modu üzerinden işlediği andan itibaren, devletin öldürücü işlevi ancak ırkçılıkla yerine getirilebilir. Buna göre, böylesi bir iktidarın kullanılmasında ırkçılığın taşıdığı -yaşamsal önemi diyecektim- önemi anlarsınız: öldürme hakkı bu koşul altında uygulanabilir. Normlaştırma iktidarı eski hükümlerle öldürme hakkını kullanmak istiyorsa, ırkçılıktan geçmesi gerekir. Ve bunun tersine, bir hükümlerlik iktidarı, yani öldürme ve yaşatma hakkına sahip bir iktidar, normlaştırmenin araçları, mekanizmaları, teknolojiyle işlemek istiyorsa, onun da ırkçılıktan geçmesi gerekir (Foucault, 2002: 262).

Foucault, yeni iktidar tekniklerinin, bu bağlamda da biyoiktidarın, en yüksek noktaya gelişinin bir örneği olarak Nazizm'i ele alır. Foucault Nazizm'i, “kan düşlemleriyle disipline dayanan bir iktidarın son örneklerinin en naif ve en kurnaz birleşimi” (Foucault, 2007: 110) şeklinde değerlendirir. Ona göre, Nazi rejiminde ırkların ölümü Egemen iktidarın öldürme gücünü yansıtırken, güvenlik ve güvencenin sağlanmasının yanı sıra toplumun tümünde düzenleyici ve disiplinici iktidarın uygulamaları söz konusudur. Bu öldürme gücü yalnızca devlet elinde değil çok sayıda bireye verilmesiyle de dikkat çeker. Foucault için tüm bu uygulamalar öldürücü iktidarın ve Egemen iktidarın gücünü sınırsızca uygulamasından kaynaklanır. Burada söz konusu olan yalnızca ırkların imhası değil aynı zamanda kendi ırkının da ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalmasıdır. Foucault'ya göre (2002: 265), Nazi toplumunda hükümlerinin öldürme hakkı ve biyoiktidar aynı zamanda genelleşmiş durumdadır. Birinde devlete yurttaşlarını öldürme ve yaşatma hakkını tanıyan bir mekanizma diğerinde ise “disiplinin, düzenlemenin dolayında örgütlenmiş yeni mekanizma” yer almaktadır. Bu bağlamda Foucault için biyoiktidarın ölüme bırakma hakkı sorunu ortaya çıkar: “Yolu ırkçılıktan geçmeksizin bir biyoiktidar nasıl işletilebilir ve aynı zamanda savaş hakkı, öldürme ve ölüme bırakma hakları nasıl kullanılabilir ki?” (Foucault, 2002: 269) sorularını yöneltir. Yaşamı düzenleyen biyoiktidar son kertede öldürme ve ölüme bırakma hakkının da egemeni olarak karşımıza çıkar. Yaşamı ve yaşatmayı önceleyen

biyoiktidar, Egemen iktidarda olduğu gibi ölüm hakkını kullanabilir mi sorusu bu tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Bauman'ın Holocaust ve moderniteye dair düşüncelerini referans alarak biyoiktidar ve ırkçılık ilişkisini değerlendirmek mümkündür.

Holocaust deneyimi bizleri “Nasıl oluyordu da modern çağda, 20. yüzyılda tüm dünya bir katliama şahit olabiliyordu?” sorusuyla karşı karşıya bırakır. Bu bağlamda Bauman, modernlik sürecinin sorunu olarak ele aldığı Yahudi soykırımını modern dünyanın bir koşulu şeklinde açıklar. Bauman Holocaust'u bir Yahudi sorunu veya Yahudi tarihinin bir olayı gibi görmüyor aksine modern akılcı toplumun “kültürel zaferinin zirvesinde doğmuş ve uygulanmış ve bu nedenle toplumun, uygarlığın ve kültürün bir sorunu” (Bauman, 1997: 11) olarak yorumluyordu. Ona göre Holocaust'u düşünülebilir kılan şey modern uygarlığın akılcı dünyasını oluşturmasıydı. Modern kültürü bir bahçe kültürüne benzeten Bauman, bahçe içinde yetişen zararlı otların sürekli olarak temizlenmesi gerektiğini, modernite ile birlikte bu bahçenin mükemmel bir hâle getirilmesi, düzenlenmesi ve denetlenmesi düşüncesinin doğduğunu ileri sürer (Bauman, 1997: 84). Yahudiler de Naziler için tıpkı bu zararlı otlar gibi düzeltilmeleri imkansız ve toplumun refahı için ayıklanmaları gereken otlar olarak görülür. Bu durumun sosyal mühendislik olayının bir örneği olduğunu düşünen Bauman'a göre, soykırım tesadüften uzak bir biçimde hesaplamanın ve düzenin sonucunda gerçekleşir. Bu bağlamda Bauman, modern uygarlığın Holocaust için gerekli koşulu olduğunu ifade eder (Bauman, 1997: 32). Irkçılık ve soykırımı modernitenin bir koşulu biçiminde gören bakış açısı ile biyoiktidarın düzenleyici ve disiplinci uygulamaları arasında bir benzerlik söz konusudur. Biyoiktidarda asıl amaç yaşamın düzenlenmesidir. Ancak, biyoiktidarın öldürme hakkına başvurması yaşatma hakkını kullanmasıyla bu açıdan eşdeğerdir.

Foucault diğer bir taraftan ırkçılığı, kanın ve cinselliğin bir arada birleştiği ve yeni bir siyasal iktidar türünün ortaya çıktığı şey olarak da değerlendirir. Egemen iktidarın simgesini kan ve kılıç oluşturmaktaydı. Kan toplumu ise artık geride kalmıştır. Foucault'ya göre (2007: 109) “kan simgeseli'nden cinsellik çözümseli'ne” geçen bir toplum mevcuttur. Cinsellik olgusu 19. yüzyıl boyunca norm, bilmeler, yaşam, disiplinler ve düzenlemelerin alanının içine dahil edilir. Özetle Foucault'nun soykırım ve ırkçılık üzerine düşünceleri şu şekildedir: “Meydan savaşlarının dayandığı taktik olan “yaşayabilmek için öldürebilme” fikri, devletlerarası bir strateji

ilkesine dönüşmüştür; ama söz konusu olan, egemenliğin hukuksal varlığı değil, bir halkın biyolojik varlığıdır. Eğer soykırım modern iktidarların düşlediği bir şeyse, bu, eski öldürme hakkının günümüzde geri gelmesinden değil, iktidarın yaşam, tür, ırk ve kitlesel nüfus olayları düzeyinde yer alması ve kendini orada göstermesindedir” (Foucault, 2007: 101). Uygulama alanları yaşam ve toplumsal beden olan biyopolitik teknik, yalnızca üretici güçlerin bir unsuru olmamakta, aynı zamanda aşırılığı olumsuzluk düzeyinde ırkçılık biçiminde yansıdığı görülmektedir.

Biyoiktidarın gelişimini sağlayan aygıtlardan bir diğeri ise normdur. Yaşamı merkez alan biyoiktidar ve norm arasında tarihsel bir ilişki bulunur. Norm, bedenin disiplinci düzeninin sağlanmasını ve de nüfusun denetlenmesini sağlayan bir öğedir. Bu noktada normleştirme toplumu, disiplinin ve biyopolitiğin kesiştiği yerde açığa çıkar (Foucault, 2002: 258). Modern toplumun iktidar aygıtlarından birini de bireyin normallikleri oluşturur. Normleştirme ise kolektif denetlemenin önemli bir ölçütüdür. Foucault’ya göre (2012: 78) norma dayanan toplum, “çok daha başka bir gözetleme ve kontrol sistemi gerektirir: bitip tükenmeyen bir görünürlük, bireylerin sürekli sınıflandırılması, hiyerarşikleştirme, nitelendirme, sınırların oluşturulması, teşhis koyma. Norm, bireyleri bölümlere ayırmanın ölçütü haline alır.” Norm toplumunda ise tıp, bilimlerin öncüsü haline gelir. Bu bağlamda Foucault 18. yüzyılın sonuna kadar tıbbın sağlık ile ilgilendiğini ancak 19. yüzyıl itibarıyla normallikle ilgilenmeye başladığını fark eder (Foucault, 2014: 59). Foucault analizlerinde normleştirme ve tıp arasındaki ilişkiyi “tıbbi düşünce” kavramı ile açıklamaya çalışır. Tıbbi düşünce, “norm etrafında örgütlenen şeyleri algılamının bir biçimidir, yani normal olanı anormal olandan ayırmaya çalışan şey” dir (Foucault, 2012: 156). Tıbbileştirme ise insanın, davranışlarının ve bedeninin zamanla daha fazla tıp ağının bir paçası haline gelmesi sürecine işaret eder. Ona göre tıbbileştirme, kapitalizmin gelişimiyle yakından ilişkilidir. İktidar ve beden ilişkisinin bir tarihini yansıtan tıbbileştirmede tıbbi bakışın bedene, siyasal ve toplumsal pratiklere dönüşümü etkili olur. Burada “iş yapma yeteneği olanlar ile bu yeteneğe daha az sahip olanlar, belli bir norma itaat eden, normdan sapan, ıslah edilemez olan” (Foucault, 2012: 157) arasında bir hiyerarşi mevcuttur. Bu normleştirme günümüzde dijital panoptikonun bir bağlantısı olan “Banoptikon” yapısında da görülmektedir. Burada sisteme uygun olanlar ve sistem dışında kalanların ayırımı söz konusudur. Tıbbileştirme ve normleştirme birbiriyle ilişkili iki farklı iktidar

aygıtını temsil eder. Bu açıdan tıbbileştirme doğrudan normalleştirme ve biyopolitik uygulamalarla bağlantılıdır.

Biyopolitika çözümlerinde Foucault 1977-1978 ve 1978-1979 dönemi dersleri ile birlikte farklı bir kavrama ve bağlama yönelir. Bu kavram “yönetimsellik”tir. Bu derslerinde Foucault biyopolitika kavramının politik unsurları üzerinde yoğunlaştığı görülür. Foucault, 1977-1978 *Collage de France* dersinde başlangıçta güvenlik teknolojilerinin tarihini ortaya koymaya çalışır. Bu anlamda bir “güvenlik toplumu”ndan ve bu güvenlik mekanizmalarını içeren genel iktidar ekonomisinden bahseder. İlk kez 1977-1978 *Güvenlik, Toprak, Nüfus* adlı dersinde ele aldığı “yönetimsellik” kavramı, 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan yeni iktidar mekanizmalarını -nüfus, ekonomi politik ve güvenlik mekanizmaları/polis- ve tarihsel sürecini tanımlar. Bu bağlamda yönetimsellik, “insan davranışlarının yönetiliş şekline” işaret eder (Foucault, 2015: 155). Foucault, özellikle modern devlet ve nüfus sorununu ele alabilmek için yönetimselliğe başvurur. Yönetme bu anlamda ne hükmetmeyi ne de hükümran olmayı içerir. Foucault, yönetim kelimesinin kökeninin değişime uğrayarak 16. ve 17. yüzyılda devletçi, politik bir anlam kazandığını, bundan öncesinde ise farklı bir anlam taşıdığını belirtir; yani o döneme kadar yönetilen insanlardan ibaretti. Ona göre, “yönetilen şey hiçbir zaman bir devlet değil, bir toprak değil, politik bir yapı değil. Yönetilenler her durumda insanlar, bireyler ya da topluluklar” (Foucault, 2013: 108) olmuştur. İnsanların yönetilmesi fikrinin ne Yunanlılardan ne de Romalılarından geldiğini düşünen Foucault, insanların yönetimi fikrinin kökenini Hıristiyanlık öncesi Doğu’da ve Hıristiyan Doğu’da arar. Ona göre 16. yüzyılın sonundan itibaren ortaya çıkan, 17. ve 18. yüzyıllarda etkili olan pastoral iktidar, modern devletin doğuşuna damgasını vuran yönetimselliğin kökenini oluşturur (Foucault, 2013: 144-145). Foucault bu iktidarı çoban ve sürü ilişkisi üzerinden tanımlar. Pastoral iktidar, bir toprak üzerinde değil de hareket halindeki çokluk üzerinde uygulanan iktidar biçimidir. Burada çobanın sürüsünün tamamını koruduğu kadar, gerektiğinde bir koyun için tüm sürüyü riske atmaya razı olan bir yönetim biçimi söz konusudur. Pastoral iktidar “çabası, kendini adayışı ve sınırları belirsiz icraatlarıyla” (Foucault, 2013: 114) dikkat çeker. Amaç için aracı görevi üstlenen pastoral iktidar hem bütünü hem de her bir bireyi gözetir. Foucault Doğu’dan gelen bu yönetim biçiminin giderek Roma İmparatorluğu sınırları içinde kurumlaştığını ve Batı’ya egemen olduğunu dile getirir. Bu açıdan Foucault modern

devletin “politik ve pastoral iktidarın karmaşık bir bileşiminin sonucu” oluştuğunu düşünür (Lemke, 2015: 21). Yönetimselliğe dair kurmaya çalıştığı bağlantıyı ise Foucault şu sözlerle ifade eder:

Nasıl ki modern Batı’da akıl ile delilik arasındaki ilişkileri incelemek için kapatma ve ayırma usullerini araştırmayı denediyseniz ve böylelikle tımarhanenin, hastanenin, terapilerin ve sınıflandırmaların arkasından dolaşmış olduysanız; nasıl ki hapisane konusunda, genel iktidar ekonomisine ulaşmak için dar anlamda ceza kurumlarının arkasından dolaşmayı denediyseniz; acaba devlet konusunda da aynı tersine dönüşü gerçekleştirmek mümkün müdür? Acaba devleti, onun dönüşümlerini, gelişimini, işleyişini sağlayan bir genel iktidar teknolojisinin içine dahil etmek mümkün müdür? Acaba, devletle arasındaki ilişki, ayırma teknikleriyle psikiyatri arasındaki, disiplin teknikleriyle ceza sistemi arasındaki, biyopolitikle tıp kurumları arasındaki ilişkiye benzeyen “yönetimsellik” diye bir şeyden söz edebilir miyiz? (Foucault, 2013: 106).

Foucault’nun iktidar analizlerinde belirleyici bir rol oynayan ve biyoiktidar ile ilişkilendirilen yönetimsellik kavramı hem iktidar ve özne ilişkisini -öznenin tarihini- hem de bilgi ile iktidar arasındaki bağlantıyı -politik bilginin oluşumunu- açıklar. Foucault, yönetimsellik sorununun kökeninde 17. yüzyılda ekonomik hedeflerden ziyade yönetim sorununun yeni bir biçimi haline alan kameralizm ve merkantilizmin etkisinin olduğunu düşünür ve bunun önemine değinir (Foucault, 2013: 62-63). Devletin yönetim stratejilerini belirleyen bir sistem olarak ortaya çıkan merkantilizm, “polis düzeninin ortaya çıkması ve asayiş stratejileri, düzenli ordunun ortaya çıkması ile zorunlu askerlik ve ekonomik rekabete uyum sağlamak amacıyla nüfusun üretim gücünün artırılması” (Baştürk, 2012: 72) gibi yeni iktidar tekniklerinin ortaya çıkmasında rol oynamıştı. Bu açıdan nüfusun üretici güç olarak algılanmaya başlaması merkantilist politik düşünce ve disiplinci mekanizmaların birleşmesiyle gerçekleşmektedir.

Foucault, 1977-1978 *Güvenlik, Toprak, Nüfus* dersinde yapmış olduğu yönetimsellik analizinin ardından yeni iktidar mekanizmasının iki büyük teknoloji içerdiğini ileri sürer. Bunlar; nüfus ve polistir. 17. yüzyıldan itibaren polis kelimesinde anlam değişikliği yaşandığının vurgusunu yapan Foucault’ya göre polis, 15. ve 16. yüzyıllarda “kamusal bir otorite tarafından idare edilen bir cemaat ya da topluluk biçimini” (2013: 270) ifade ederken bu yüzyılla birlikte devletin kuvvetlerini arttıran araçların bütününe polis denilmeye başlanır. Devletin kuvvetlerinin kullanımını sağlayan polis, yeni bir yönetimselliğin aracını oluşturur. Bu anlamda özgürlükleri koruyan bir hukuk sisteminin gelişimi, nüfusun idare edilmesi, ekonomi-politik ve polis bu yeni yönetimselliğin düzenekleri haline alır.

Ona göre, “modern devletin ve aygıtlarının soybilimi, devlet aklının bir tarihinden hareketle yapılabilir. Toplum, ekonomi, nüfus, güvenlik, özgürlük: Bunlar, bizim hâlâ çağdaş dönüşümlerinin arkasında biçimlerini seçebildiğimiz yeni yönetimsellik öğeleridir” (Foucault, 2013: 309). Bu anlamda yönetimselliğin temel hedefi nüfustur. Biyolojik ve politik anlamlar taşıyan nüfus yönetimin aracı ve amacı konumundadır. Bunun yanı sıra ekonomi-politik ve güvenlik teknolojileri yönetimselliğin diğer kurucu araçları arasında yer alır. Bu açıdan yönetimsellik belirli ancak karmaşık bir bütünü oluşturur.

1978-1979 *Biyopolitikanın Doğuşu* derslerinde ise geçen sene yapmış olduğu soruşturmalara devam ederek yönetimsel akıl, yönetimsellik, liberalizm ve hakikat sorununa odaklanır. Bu bağlamda Foucault liberalizmin tarihi içerisinde üç ana temaya değinir. Bunlar: “kanun-düzen, devlet-sivil toplum ve yaşam politikası”dır (Foucault, 2015: 65-66). 18. yüzyıldan itibaren yönetim aklının kendini kısıtladığını ileri süren Foucault, bunun temel etkeninin “ekonomi-politik” olduğunu düşünür. Ekonomi-politik, “yaşamın üretilmesine zemin hazırlayan ve devleti buna göre biçimlendiren bir akıl yürütme biçimidir” (Baştürk, 2012: 72). Ona göre ekonomi-politik, 16. ve 17. yüzyıllarda devlet aklının dışında, ona karşı bir eleştiri olarak değil, aksine tam da içerisinde ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Foucault (2015: 15-16), ekonomi politiği “hükümdara kesin ve mutlak bir güç tanıyan devlet aklının bir devamı olarak” nitelendirir. Esasında politika ve ekonominin ne bir ideoloji ne de var olan bir şey olduğunu düşünür. Ona göre bunlar “var olmadığı halde gerçekliğin içine oturtulmuş ve doğruyla yanlış birbirinden ayıran bir rejime tabi tutulmuş şeylerdir” (Foucault, 2015: 20). Yönetim aklının kendini kısıtlamasını ayrıca yönetim sanatındaki bu yeni olarak ifade ettiği akılsallığı, bireysel özgürlük üzerine kurulan liberalizm ile ilişkilendirir. Temelde incelediği tüm sorunların merkezinde nüfusun yer aldığını ve biyopolitikanın da tam olarak buradan kaynaklandığını düşünür. Ona göre, biyopolitikanın analizinin yapılabilmesi için yönetimsel aklın ve bu aklın içindeki hakikat sorununun incelenmesi gerekir. Bu bağlamda Foucault, ekonomik hakikat sistemi olarak liberalizm ve onun esaslarının değerlendirilmesine girişir. Liberalizmi dünya görüşü içerisinde değil bir “eylem tarzı” olarak inceler. Ona göre liberalizm, yönetimin icrasının ilkesi ve akılsallaştırılma yöntemi olarak incelenmelidir. Foucault’ya göre (2015: 25), “bu yeni yönetim sanatı esas olarak çok sayıda içsel ve karışık mekanizmanın bir araya gelmesiyle tanımlanıyor. Devlet

aklından farklı olarak bu mekanizmaların işlevi, devletin gücünü, zenginliğini artırmak, devletin sınırsız bir şekilde büyümesini sağlamak değil, yönetim yetkisinin icrasını içeriden kısıtlamaktır.” Bu yeni yönetimin yani liberalizmin esası yalnızca özgürlüklere uymak değil özgürlükten yararlanması ve onları tüketmesi temeline dayanır. Liberalizm her ne kadar özgürlük mekanizmalarını ileri sürüyor olsa da denetim, baskı ve yaptırım olanaklarını da bu denli genişletmektedir. Bu bağlamda ekonomik özgürlük yani liberalizm ve disiplin teknikleri birbiriyle bağlı olgulardır (Foucault, 2015: 57). Foucault’nun yeni yönetim sanatı olarak ele aldığı liberalizmde, özgürlüğün üretimi ve bunun bir sonucu olarak da kısıtlama, denetim, baskı, tehdide dayalı yükümlülükler geliştirir. Özetle, Foucault disiplin ve liberalizm arasında bir bağıllık ilişkisinin olduğunu vurgular.

Foucault, liberalizm ve neoliberalizm arasında yönetimin amacı ve hedefi hususunda bir ayrımın var olduğunu belirtir. Liberalizm de yönetsel aklın nasıl işleyeceği ve nasıl yönetmesi gerektiğine dair sorgulamalar yer alırken, neoliberalizm de yönetim tekniklerinin piyasa ekonomisindeki uygulamaları öne çıkar (Sat, 2019: 84). Foucault liberalizmle ilişkili olarak ayrıca neoliberalizmin iki farklı biçimini, Alman ve Amerikan neoliberalizminin kökenlerinin tarihsel süreçlerini irdeler. 1970’li yıllardan itibaren ekonomi temelinde ortaya çıkan neoliberalizm, tüm dünyada yaşanan olumsuz koşulların bir sonucu olarak devletin piyasa üzerinde müdahalesinin önüne geçmek, özel sermaye ve girişimi desteklemek adına liberal teoriyi yeniden düzenleyen politik ekonomi anlayışını temsil eder. İnsanların refah düzeyini artırmanın bir yolunun özel mülkiyet haklarının, serbest piyasanın ve serbest ticaretin devlet tarafından güvence altına alınması, gerektiği durumda devlet tarafından desteklenmesi ve oluşturulması düşüncesine dayanan, “bir söylem tarzı”na dönüşen neoliberalizmde devletler kimi zaman gönüllü kimi zaman ise mecburi olarak neoliberal uygulamaları hayata geçirmektedir. Ticaret ve piyasa merkezli bu ekonomi politik sistem, sosyal ilişkileri, refah hizmetlerini, üretim tarzlarını, iş bölümlerini ve yaşam biçimlerini değiştirmekle kalmaz, aynı zamanda enformasyon teknolojileri ve küresel pazarın bu sürece katkısı ile “bütün insani eylemleri piyasa alanına” taşıyarak en verimli biçimde toplumsal faydanın sağlanabileceğini savunur (Harvey, 2015: 10-11). Ancak Foucault liberalizm ve neoliberalizmi bir ekonomi teorisi olarak ele almaz. Ona göre neoliberalizm, ekonomik açıdan “zaten kullanımda olan bazı ekonomik teorilerin yeniden hayata

geçirilmesinden ibaret” ya da sosyolojik olarak “toplum içerisindeki ilişkilerin salt olarak ticaret üzerine kurulması” ya da politik açıdan “devletin idari ve genele yayılmış müdahaleciliğinin üzerinin örtülmesinden ibaret” (Foucault, 2015: 109) değildir. Neoliberalizmin başka bir şeye ve şeylere tekabül ettiğini öne sürer ve neoliberalizmi bir yönetim sanatı olarak değerlendirir. Foucault’ya göre neoliberalizmin esası, iktidar uygulamalarının nasıl piyasa ekonomisine adapte edilebileceği ve uygulanabileceğine dayanır. Bu açıdan neoliberalizm ekonomi alanında yeni bir anlayışın ötesinde bir kavrayışa işaret eder. Foucault neoliberalizmi bireyin ve davranışlarının yönetimini üstlenen bir yapı olduğunu düşünür:

Bu yeni yönetim sanatında esas olan ticaret toplumu değil. Kurulmak istenen bu değil. Neoliberallerin tahayyül ettiği piyasa üzerine kurulu toplum, ticaret toplumu değil. Oluşturulmak istenen bu değil. Neoliberallerin tahayyül ettiği piyasa üzerine kurulu toplumda düzenleyici esası oluşturan ürünlerin mübadelesi değil, rekabet mekanizmalarıdır. Bu mekanizmaların mümkün olan en fazla alanı kapsamı, toplum içinde maksimum hacme erişmesi gerekir. Yani elde etmek istenen ticaret etkisine maruz bırakılmış bir toplum değil, rekabet dinamiğine tâbi tutulan bir toplumdur. Süpermarket toplumu değil, şirketler toplumu. Yaratılmak istenen homo economicus, mübadele, alışveriş, tüketim insanı değil; şirket, girişim ve üretim insanıdır (Foucault, 2015: 128).

Foucault’nun neoliberalizm üzerine etraflıca durmasının nedeni, iktidar ilişkilerine yansıyan somut bir takım araçları görmek istemesinden kaynaklanır. Daha öncesinde ele aldığı deliller, hastalar ve suçlular üzerinde yönetimselliğin nasıl işlediğini anlamak ve aynı zamanda bu yönetimselliğin ekonomik politikada ve nüfusun tamamında işleyiş biçimini görmek ister. Bu anlamda piyasa ekonomisinin hem devleti hem de toplumu nasıl biçimlendirebileceği; “politik ve sosyal biçimlendirme güçlerinin hangi noktaya kadar uzanabileceği” (Foucault, 2015: 104) meselesi üzerinde durur. En nihayetinde Foucault neoliberalizmi “liberal yönetimselliğin yeniden programlanması” olarak tanımlar ve devlet-ekonomi-özne ilişkileri içerisinde değerlendirir (Brown, 2018: 140). Foucault’un kapsamlı bir biçimde ele aldığı nüfus, güvenlik, polis, liberalizm ve yönetimsellik gibi temalar esasında biyopolitikanın ne olduğunu, hangi araçları geliştirdiğini anlamaya yardımcı dağınık ve parçalı ancak birbiriyle de yakından ilişkili tarihsel araştırmaları temsil eder.

Foucault, her ne kadar *Biyopolitikanın Doğuşu* eserinde liberalizmde öne çıkan üç tema, “kanun-düzen, devlet-sivil toplum ve yaşam politikası” üzerinden dersi işleyeceğini dile getirirse de yalnızca ilk iki konu üzerinde uzunca durur. Yani asıl

tema olan biyopolitika bir bakıma eksik kalır. 10 Ocak 1979 tarihli dersinin giriş cümlesinde biyopolitikayı kavrayabilmek için öncelikli olarak yönetsel akıl sistemini ve bu sistem içerisinde yer alan ekonomik hakikati anlama ve çözümlemenin gerektiğini, bu nedenle de öncelikli olarak liberalizm sistemini etraflıca ele almak gerektiğini böylelikle biyopolitikanın daha rahat anlaşılabilceğini vurgular (Foucault, 2015: 23). Ancak 7 Mart 1979 tarihli dersine geldiğinde ise, “gerçekten de ilk başta niyetim size biyopolitikadan bahsetmekti, fakat gelin görün ki, uzun bir süreyi, belki de çok uzun bir süreyi neoliberalizme, hatta Alman tarzı neoliberalizme ayırmış olduk” (2015: 155) diyerek biyopolitiğin bağlamının yarım kaldığını belirtir. *Biyopolitikanın Doğuşu* biyopolitikanın eksik bir anlatımından ziyade, gerçekten de “doğuş” olarak ifade ettiği şekliyle yönetselliğin ve liberalizmin tarihsel ve politik olaylarının bağlamını sunduğu bir eserdir. Bu açıdan nüfus, yönetsellik, liberalizm, güvenlik teknolojileri gibi kavramlar üzerinden yapmış olduğu analizler biyopolitika ile yakından ilişkilidir. Biyopolitika geniş ölçekte nüfus ile ilgilenir ancak bu iktidar tekniği aynı zamanda nüfusu ilgilendiren liberal ekonomi, yönetsel anlayış ve güvenlik meselesi gibi araçları da geliştirmektedir. Biyopolitik teknik, nüfusu hem amaç hem de amaca hizmet eden araçları geliştiren iktidar teknolojisi olarak kullanır.

Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus* (1977-1978) ve *Biyopolitikanın Doğuşu* (1978-1979) derslerinde ayrıca ilk kez 1974’te bahsi geçen biyoiktidar temasını kapsamlı bir şekilde irdeler. Foucault en temelde “insan türünün temel biyolojik özelliklerini oluşturan şeylerin bir politikaya, bir politik stratejiye, genel bir iktidar stratejisine dahil olmalarını sağlayan mekanizmaların bütünü” (Foucault, 2013: 4) inceler ve bunu biyoiktidar olarak adlandırır. Biyoiktidarın her ne kadar kavramsal çerçevesi çizilmiş olsa da Foucault’nun biyoiktidara dair gelişim ve süreç analizlerini dolaylı yollardan ele aldığı görülmektedir. Genel anlamda bakıldığında 1977-1978 tarihli dersinde güvenlik teknolojileri tarihinin bir çözümlemesinin ardından yönetselliğin analizi yapılır. Yine aynı şekilde 1978-1979 tarihli dersinin ana konusunu biyopolitikanın doğuşu ve oluşumu meselesi yerini liberalizm ve yönetsellik ilişkisinin analizine bırakır. Sennelart, derslerin merkezini oluşturan biyoiktidar konusunun yönetim sorununa kaymasını, “yönetim, biyo-iktidarı gölgede bırakır” (Sennelart, 2013: 324) şeklinde eleştirir. Oysaki Foucault’nun analizlerinde yönetsellik biyoiktidarın özünü oluşturan bir kavramı temsil eder. Yönetsellik,

biyoiktidar sorununun bir alanını içermektedir. Foucault, 18. yüzyılda nüfusu, diğer bir taraftan da bütünün güvenliğini koruyan yeni iktidar teknolojisini araştırır. Bu anlamda güvenlik teknolojilerinin tarihini yapmaya girişir. Toprak ve nüfus ise bu değişimin iki ucunda yer alır. Güvenlik teknolojilerinin analizi, yönetim kavramını sorgulamaya yönelir. Bu noktada Foucault, yönetimin ve yönetimselliğin tarihsel analizini yapar. Geleneksel anlamda egemenliğin yönetimi olarak kullanılan kavramın nüfusun idaresine dönüştüğünü, yönetimin ise ekonomi biçimini aldığını ifade eder. Bu bağlamda liberalizmi de yönetimin bir parçası olarak değerlendirir. Her ne kadar 1977-1978 derslerinde yönetimselliği, polis devleti ve güvenlik mekanizmaları ile ele alıyor olsa da 1978-1979 dersleri sonrasında “insan tutumlarının yönlendirilme biçimi” olarak ele alır. *Biyopolitikanın Doğuşu* (1978-1979) derslerinde ise, geçen sene başlamış olduğu yönetim tarihini anlatmaya devam eder. Geçen seneki derslerinde yönetmek kelimesini insanları yönlendirme, tutum ve davranışlarını belirleme, eylem ve tepkilerini sınırlamanın yöntem ve imkânlarını dışarıda tutarak ele almaktadır. Bu sene derslerinde farklı olarak “politik hükümlerliğin icrasında yönetim pratiğinin akılsallaştırılmasının incelenmesi” (Foucault, 2015: 4) meselesi, yani insan yönetimini, politik hükümlerliğin bir icrası olarak yeniden analiz eder.

Foucault'nun biyopolitika analizleri günümüzde de geçerliliğini koruması ve çokça tartışılması bağlamında önemli bir yerde durmaktadır. Foucault, biyopolitikaya dair adeta geniş bir kavram yelpazesi sunar. Biyopolitikayı bir yapboz olarak düşünürsek her bir parçası için farklı kavram ve anlatı yer alır. Nüfus, cinsellik, ırkçılık, norm, yönetimsellik, liberalizm, polis ve güvenlik teknolojileri biyopolitikanın parçalarını oluşturur. Biyopolitikayı anlayabilmek için her bir kavramın bağlamını titiz bir biçimde okumak gerekir. İktidarın yeni teknolojileri keşfi ise, biyopolitikanın alanının genişlemesine yol açar. Bu bağlamda Foucault'nun ardından biyopolitika kavramı yeniden ele alınır ve Agamben, Esposito, Lemke, Hardt ve Negri gibi düşünürler tarafından incelenir.

3.2. Biyopolitika Fikrinin Gelişimi: Agamben, Hardt ve Negri, Lemke

Biyopolitika kavramının literatüre dâhil edilmesiyle birlikte kavrama dair çalışmaların ve eleştirilerin miktarının da aynı ölçüde arttığı görülür. Foucault'nun ölümünün ardından biyopolitika çokça tartışılmış ve farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Roberto Esposito, Giorgio Agamben, Micheal Hardt ile Antonio Negri ve Thomas

Lemke gibi düşünürlerin katkılarıyla biyopolitika kavramının alanı daha da genişlemiştir. Foucault'nun biyopolitikaya dair soruşturmalarına ilişkin Agamben'in ve Negri ile Hardt'ın çalışmaları bu tartışmalara farklı kavramlar üzerinden yaklaşımı dikkatleri çeker. Ayrıca biyopolitikaya dair çok sayıda çalışmanın varlığı söz konusudur. Ferenc Feher, Agnes Heller, Donna Haraway, Judith Butler, Paul Rabinow ve Nikolas Rose gibi isimlerinde bu kavram üzerinde çözümlenmelerde bulunduğu bilinmektedir (Güler, 2019: 2). Foucault'nun analizlerinde biyopolitikanın daha çok politik ve biyolojik yönleri vurgulanırken teknolojik gelişmeler biyopolitika çözümlenmelerinde pek çok farklı yönü açığa çıkarmaktadır. Foucault sonrası biyopolitika çalışmalarının bir kısmı politik olana işaret ederken; diğer bir kısmı tıbbi alana, bilimsel ve teknolojik gelişmelere odaklanmaktadır (Lemke, 2017: 105). Biyopolitikaya dair kavram ve anlatıların genişlemesine katkıda bulunması nedeniyle tüm bu çalışmalar günümüzde de önemini korumaktadır.

Olumlu bir biyopolitika yaklaşımıyla öne çıkan Esposito, biyopolitikanın iktidar tarafından nasıl kullanıldığını, biyoloji ve politikayı birbirine bağlayan “bağışıklık” kavramı etrafında inceler. Esposito, yaşamın eylemin dolaysız içeriği haline geldiği anda politik düşüncenin tamamen “bağışıklık paradigması”na girdiğini ifade eder (Esposito, 2013: 317). Tıbbi anlamda bağışıklık terimi, bir canlının hastalık durumunda harekete geçiren dayanıklılık mekanizmasını işaret etmektedir. Bu kavramı politik alana uygulayan ve analizinin önemli bir yerinde bulunan bağışıklık, toplumsal sorumluluklara karşı verilen tepki ya da kriz, tehdit ve risk durumlarıyla başa çıkabilmek için verilen girişim olarak tanımlanır (Esposito, 2008: 45). Bu açıdan politika ve biyolojinin kesiştiği noktada bağışıklık kavramı kurucu bir rol üstlenir. Bağışıklık, “hayatı koruyup güçlendirirken aynı zamanda da hayatın büyük ve üretici gücünü sınırladığı” (Lemke, 2017: 120) bir bağlantıyı temsil eder. Biyopolitikanın iki uç noktası yani bir tarafta yaşamın gelişimi ve diğer tarafta yaşamın yıkımı bağışıklamanın bir yansımasıdır. Bağışıklık paradigmasının önemli bir unsurunu Hobbes'in “yaşatma ve öldürme yetkisinin egemene devredilmesi” felsefi yaklaşımı oluşturmaktadır. Bu anlayış Esposito'ya göre egemenin biyopolitik tarafını ve de bağışıklamanın olumlu bir yanını yansıtmaktadır. Bağışıklama paradigmasının toplumu koruma amacıyla bir diğeri ile ilişkisini kesme mantığı bulunmakta olup bu negatif yönü temsil etmektedir. Bu bağlamda Nazizm biyopolitikada ölümün olumsuz politikasını oluşturur. Esposito, bağışıklamanın en

uç biçimi olarak Nazizmin, toplumsal ilişkileri kestiği ve bağışıklığı sağlayamadığı için kendi sonunu hazırladığını ifade eder. Esposito toplumu merkeze alan bağışıklamanın olumlu unsurlarını öne süren bir biyopolitika anlayışını ön plana çıkarmaktadır.

Michel Foucault'nun ardından biyopolitika üzerine çalışmaları sürdüren önemli düşünürlerden biri Giorgio Agamben'dir. Agamben'nin biyopolitikaya dair görüşlerinde Foucault'nun yanı sıra Walter Benjamin, Carl Schmitt, Hannah Arendt ve Martin Heidegger gibi düşünürlerin de etkisi görülmektedir. Agamben'in biyopolitika analizleri oldukça ilgi toplamasının yanı sıra çokça eleştirilmesi ile dikkatleri çeker. Biyopolitika analizlerinde Agamben "Çıplak Hayat" ve "İstisna Hali" kavramlarıyla ön plana çıkar. 18. yüzyılda biyopolitiğin gelişimi Foucault için tarihsel kırılma anlarına işaret ederken, Agamben egemen iktidar ve biyopolitika arasında doğrudan bir bağlantının olduğunu öne sürer. Bu anlamda o, egemen iktidar pratiğinin bir yansıması olarak biyopolitikayı değerlendirir (Lemke, 2017: 78). Agamben, Batı siyasi geleneğinin tarihini Antik Yunan'a kadar götürür. Onun biyopolitika analizinin temel ayrımı, Antik Yunan'da "hayat" sözcüğünün bir karşılığının olmayışı ve bunun yerine iki farklı kavram olan "zoé" ve "bios" kavramlarının kullanımına dayanır. Zoé, canlı varlıkların ortak özelliği olarak yalnız hayata işaret ederken bios, yaşam biçimine, hayat tarzına işaret etmektedir (Agamben, 2013: 9). Bu noktada Agamben, Foucault'nun analizlerinde bios yani siyasetin biyolojik olanla ilişkisi üzerinde yoğun bir şekilde durduğunu ve zoé yani çıplak hayatı gözden kaçırdığını ileri sürer. Agamben, çıplak hayat (zoé) ile politik varlık (bios) arasında bir fark olduğunu ve bireyin doğal varlığı ile hukuki varlığı arasında ayırım yapılması gerektiğini düşünür. Bu noktada Agamben'e göre çıplak hayatın siyasallaştırılması yani zoe'nin polis alanı içerisine dahil olması modernliğin başat unsurlarından birini oluşturur. Ona göre, "egemen iktidarın ortaya koyduğu ilk etkinlik, biyosiyasal bir beden yaratmaktır" (Agamben, 2013: 15). Tüm bu tartışma temelde egemenin paradoksu olarak adlandırdığı, egemen kişinin, hukuk düzeninin aynı anda hem içerisinde hem de dışarısında yer alması düşüncesine dayanır. Carl Schmitt bu paradoksu "istisna hali" olarak adlandırır. Agamben, Schmitt'in çözümlemelerinden hareketle istisna hali kavramı üzerinde durur. Yaşamın sınırını norm etrafında düzenleyen hukuk ile politik toplumun yönetimini üstlenen egemenin tüm yaşamları kendisine bağlayan bir iktidar arasındaki dengesizlik durumunu istisna

hali olarak ifade eder (Agamben, 2006: 9-10). Ona göre istisna hali, “hukuki düzenin ne dışında, ne de içindedir ve istisna halinin tanımı sorunu, tam olarak, iç ile dışın birbirini dışlamadığı, tersine birbirini belirlediği bir eşik ya da bir “ne o, ne bu” bölgesi ile ilgilidir” (Agamben, 2006: 33). Bu bağlamda istisna halinin sorununu belirlemek için onun yerinin ya da yersizliğinin belirlenmesi gerektiğini düşünür. Agamben norm ve politika dışında kalanı temsil eden çıplak hayatın tam da istisna hallerinde ortaya çıktığını ileri sürer.

Foucault'nun biyopolitika analizlerinde iktidarın yaşamı üretimi meselesi öne çıkar. Ancak Agamben'e göre tüm iktidar biçimlerinin asıl hedefi yaşamın kendisidir. Yani iktidarın öldürmek ya da yaşatmak gibi bir ayrımı burada söz konusu değildir. Agamben, iktidarın çıplak hayat üzerindeki etkisiyle var olduğunu ifade eder. Bu anlamda çıplak hayatın iktidar alanının içerisine dahil edilmesi ve istisna halini öne sürmesi iktidarın iki önemli özelliğini oluşturur (Baştürk, 2013: 253). Agamben, tüm bunlarla ilişkili olarak “Homo Sacer” yani Kutsal İnsan'ın modern siyasetteki önemini ortaya koyar. Egemen istisna ile homo sacer arasında bir benzerliğin var olduğunu ileri sürer. Çıplak Hayat kavramını açıklamak için başvurduğu Kutsal Hayat kavramı, “kurban edilemeyen fakat öldürülebilir hayat”a (Agamben, 2013: 103) işaret eder. Agamben'in üzerinde durduğu diğer bir kavram da “kamp”tır. Ona göre kamp, istisna haline karar veren egemenin, bu durumu bir kural olarak gerçekleştirdiği yerdir (Agamben, 2013: 203). Agamben toplama kampları ve 20. yüzyıldaki totaliter devlet yapılarını tam da biyosiyasetin birer mekanları olarak görür. Biyopolitika analizlerinde Foucault'nun özneleştirme süreçleri üzerinde durduğunu ancak bunları ele almaması dolayısıyla onu eleştirir. Özetle, Agamben biyopolitikada iktidarın mevcut ayrımları ortadan kaldırarak tüm sınırların geçersizliğini vurgulayan bir anlayış sergiler.

Biyopolitikaya farklı yorum getirenlerden bir diğeri de Michael Hardt ve Antonio Negri'dir. Hardt ve Negri'nin çokça tartışılan *İmparatorluk* eseri, esasında küreselleşen dünyanın genel bir iktidar teorisini kurmayı amaçlar. Tez, iki kavram temelinde, yani “imparatorluk” ve “çokluk” etrafında gelişir. Hardt ve Negri, “emperyalizmin artık küresel iktidar yapılarını anlamakta yeterli bir kavram olmadığı”ndan hareketle günümüz küresel düzenini adlandırmak için imparatorluk kavramını kullanırlar (Hardt ve Negri, 2003: 14). Temelde, modern egemenlikten emperyalist egemenliğe, ulus devletten imparatorluğa, işçi sınıfından çokluğa ve son

olarak disiplin toplumundan denetim toplumuna geçişin dönüşümleri ele alınır. Bu anlamda “imparatorluk”, “çokluk” ve “biyopolitik üretim” kavramları değişimin merkezini oluşturur. Onlara göre, çağdaş kapitalizmdeki değişimin bir sonucu olarak imparatorluk ortaya çıkar. İmparatorluk, Foucault, Deleuze ve Guattari gibi düşünürlerin teorik yaklaşımlarının kapitalizm, küresel yönetsel aygıtlar ve öznellik oluşumları gibi temalar üzerinden yeniden yorumlanması olarak değerlendirilebilir (Aykutalp ve Çelik, 2018: 406). Bu değişim yeni bir üretim örgütlenmesini beraberinde getirir. Kapitalist üretim biçiminde yaşanan değişikliği “biyopolitik üretim” kavramı etrafında çözümlerler. Biyopolitik üretim kavramı, Foucault’nun biyoiktidar kavramının yeniden yorumlanmasına dayanır. Biyoiktidar, yaşamı kuşatan, onun içerisinde ve üzerinde olan iktidardır. Biyopolitik üretim ise, nesnelerin üretiminden hayatın ve özneliğin üretimine değişimini diğer bir ifadeyle üretimin tarihsel dönüşümünü niteler. Bu bağlamda Foucault’nun biyopolitik toplumda üretimin gerçek dinamiklerini kavrayamadığını ifade ederler (Negri ve Hardt, 2013: 53). Negri ve Hardt için imparatorluk kavramı, biyoiktidar ve kontrol toplumu ile ilişkilidir. Foucault’nun da ifade ettiği gibi modern dönemin disiplinci mekanizmaları yani okul, hastane, hapishane, fabrika gibi kurumlar üzerinden öznenin inşası söz konusuysen, Negri ve Hardt’a göre emperyal egemenlik döneminde disiplinden ziyade denetim hedeflenir. Negri ve Hardt’ın disiplin toplumundan denetim toplumuna doğru geçiş yorumlamasının temeli Deleuze’nin metinlerine dayanır. Negri ve Hardt’a göre Foucault’nun analizindeki disiplinci kurumlar biyopolitik üretimin gerçekleşmesiyle birlikte yerini toplumsal denetim ve kontrole bırakır.

Biyopolitika tartışmalarının bir çözümlemesini yapan Thomas Lemke ise *Biyopolitika* eserinde, kavramın tarihini ve kavrama dair güncel kuramsal tartışmaların genel bir özetini sunar. Lemke’ye göre, biyopolitika kavramı “tarım ürünlerine ekonomik destek, tıp araştırmalarının artırılması, kürtaja ilişkin yasal düzenlemeler ve hastaların hayatlarını uzatmaya yönelik özel tercihleriyle ilgili gelişmiş yönergeler kadar” (Lemke, 2017: 15) artık pek çok farklı disiplin ve söylemde kullanılmaktadır. Biyopolitika gerçekte neye işaret ettiği ve anlamı açık olan bir kavramdır. Her ne kadar hayatın politikası anlamını taşıyor olsa da biyopolitikada pek çok farklı anlam mevcuttur. Bu bağlamda Lemke öncelikli olarak biyopolitika yaklaşımlarını doğalcı ve politisist olmak üzere iki grup şeklinde ele

alır. Doğalcı anlayış, hayatın politikanın temeli olarak varsayıldığı üzerine kurulurken, politisist anlayış, hayat süreçlerini politikanın bir nesnesi olarak düşünen yaklaşımı temsil eder (Lemke, 2017: 17). Lemke, iki bakış açısının politikaya indirgemeci ve tepkisel yaklaştığını bu sebeple de biyopolitika kavramının önemini azalttığını, sınırladığını düşünür. Ona göre bu iki farklı yorum biyopolitik süreçlerin temel boyutunu kavramakta başarısızdır. Foucault gibi Lemke de doğalcı ya da politisist yorumların aksine ilişkisel ve tarihsel bir biyopolitika kavramı ortaya koyar. Lemke'ye göre biyopolitika “genellikle politikanın sınırlarında, yani beden ile hayatta bulunan, politikanın en derinindeki çekirdekte” (Lemke, 2017: 153) yer almaktadır. Bu bağlamda biyopolitika, düşünümsel bir durumu yansıtmaktadır. Foucault tarafından kuramsal hatları çizilen biyopolitikayı yeniden ele alan Lemke'ye göre;

Biyopolitika çözümlemesi, sorgulama ve düşünme fırsatları için yeni bir ufuk açar; disiplinlerin ve politikanın yerleşik sınırlarını aşar. Güncel olana ilişkin bir teşhisle geleceğin yönelimi arasında bağlantı kuran sorunsallaştırıcı ve yaratıcı bir görevdir. Aynı zamanda pratik ile düşüncenin doğal ya da apaçık görünen biçimlerinin istikrarını bozar; bizi farklı bir biçimde yaşamaya davet eder. Sonuç olarak biyopolitika çözümlemesinin kurgusal ve deneysel boyutu vardır: Olup biteni onaylamaz, neyin farklı olabileceğini öngörür (Lemke, 2017: 161).

Lemke, Foucault'nun biyopolitikaya dair bazı düşüncelerinin tutarlı olmadığını dile getirir. O, Foucault'yu yazılarında biyopolitikanın anlamının sürekli olarak değişmesinden dolayı eleştirir. Foucault'nun biyopolitika kullanımının ayırt edici üç farklı biçimi olduğunu düşünür. Bunlar; egemen gücün yeni bir ifadesi ve tarihsel bir kopuş olarak biyopolitika; ırkçılığın yükselişindeki merkezi rolü ve toplumsal düzenlemenin liberalizm ile birlikte ortaya çıkardığı yeni bir yönetim sanatının ifadesi şeklindedir. Tüm bunlardan hareketle Lemke, biyopolitikaya dair anlamsal kaymaların yaşandığını düşünür (Lemke, 2017: 54). Lemke'nin üzerinde durduğu ve pek çok düşünür tarafından eleştirilen diğer bir mesele ise, Foucault'nun biyopolitika ve biyoiktidar kavramları arasında bir ayırım yapmamasıdır. Foucault'nun metinlerinde yer yer biyopolitikanın yerine biyoiktidar kavramını kullandığı görülür. Bu noktada iki kavram arasında Foucault, ne bir sınır belirlemiştir ne de işaret ettiği kavram üzerinde bir tanımlamaya girişmiştir. Foucault'nun biyoiktidar ve biyopolitika kavramlarını ne şekilde ele aldığı tamamen okuyucularının ondan ne anladıklarına bağlı kalmaktadır. Elbette Foucault her ne kadar kimi zaman aynı anlam içinde iki kavramı kullansa da aralarında bir farklılık söz konusudur.

Biyopolitika bir yönetim biçimi; biyoiktidar ise, bu yönetim biçiminin egemenini oluşturur.

Foucault'nun iktidarın yönetim tekniği olarak tanımladığı biyopolitika, yaşadığı dönemde olduğu gibi ölümünden sonra da oldukça değerli bulunmuş ve tartışmaların gündemine taşınmıştır. Dünyayı ve içinde bulunduğumuz süreçleri anlamaya yardımcı olan biyopolitika, Byung-Chul Han ile birlikte kendini farklı bir kavram ve yorumlamaya bırakır. Çoğu düşünür biyopolitikanın günümüz enformasyon teknolojilerinin gelişimiyle birlikte farklı araçları açığa çıkardığını ileri sürerken, Han, bugün iktidarın biyopolitikadan farklı bir iktidar tekniği geliştirdiğini ifade eder. Han'a göre günümüzün yeni iktidar tekniği biyopolitika değil, "psikopolitika"dır.

3.3. Biyopolitika Sonrası: İktidarın Yeni Tekniği Psikopolitika

Biyopolitika tartışmalarının devamı niteliği taşıyan ve kavrama ilişkin farklı yorum getiren bir diğer isim Byung-Chul Han'dır. Han'ın bu tartışmalardaki konumu ise iktidara ilişkin çözümlerini yeni bir kavram çerçevesinde değerlendiriyor oluşudur. Han'ın düşüncelerinin merkezinde yer alan kavram "psikopolitika"dır. Bu anlamda Foucault'nun biyopolitika kavramına bir alternatif olarak "psikopolitika" ve "psikoiktidar" kavramlarının geliştirildiği söylenebilir (Prozorov, 2020: 12). Henüz literatürde yeni olan psikopolitika kavramını Byung-Chul Han'ın yanı sıra Alexandra Rau, Bernard Stiegler gibi isimlerin de ele aldığı bilinmektedir (Han, 2019a: 31-33). Kavramın içerdiği anlam aslında biyopolitikada olduğu gibi oldukça açıktır. Psikopolitika, iktidarın siyasi gücünü insan psikolojisi üzerinde uyguladığı genel bir politikayı temsil eder. Bu anlamda psikopolitika propaganda, beyin yıkama veya psikiyatrinin politik kullanımı gibi unsurları içerir. Han'ın analizlerinde psikopolitika, günümüzde iktidarın yeni yönetim biçimine işaret eder. Bu yeni yönetim biçimi ise daha çok neoliberalizm ile ilişkilendirilir. Han'ın psikopolitikaya dair analizlerinin odak noktasını neoliberalizm veya neoliberal teknikler oluşturmaktadır. Kavramı ve ona dair tartışmaları daha iyi anlayabilmek açısından neoliberalizmin kısa ve genel bir görüntüsünü ele almak gerekir. Ancak burada neoliberalizmi ekonomi politiğini ifade eden bir sistemden ziyade yeni iktidar tekniğini oluşturan bir rejim olarak değerlendirmek esas meseledir.

Dünyayı ve içinde yaşadığımız olayların ilişkisini kurabilmek için aramızda bıraktıklarımız veya yenilik ve değişimi ifade edebilmek adına kavramlara “post” ya da “neo” gibi ön ekler kullanırız. Bu bahsedilen kavramlardan birini de neoliberalizm oluşturur. Neoliberalizmi anlayabilmek için öncelikli olarak liberalizmin ne olduğuna ve “neo” ön ekiyle ne anlatmaya çalıştığına bakılması gerekir. Aydınlanmanın bir ürünü olan liberalizm, en salt manada bireysel özgürlüğü amaç edinen politik bir felsefe ya da dünya görüşünü ifade eder. Liberalizm, bireyin özgürlüğü, medeni haklar, mülkiyet, din, düşünce özgürlüğü, demokrasi, özgür yaşam gibi konular üzerine odaklanır. 20. yüzyıldan itibaren ekonomi-politik alanında yaşanan gelişmeler liberalizmin yeni bir yorumlanış tarzını ve yeni bir formunu gerekli kılmıştır. Neoliberalizm kavramı tam da bu noktada karşımıza çıkmaktadır. 20. yüzyılda ekonomiyi ve serbest ticareti destekleyen bir ekonomik kavram olarak neoliberalizm ele alınmaya başlanır. Neoliberalizmde serbest ticaret amaçlanırken, kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi ve piyasaların devlet denetiminden çıkması gerektiği görüşü savunulur. Bu anlamda liberalizm politik bir felsefe anlayışını temsil ederken, neoliberalizm ekonomik felsefenin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Başlangıçta her ne kadar “iktisadi liberalizmin müdahaleci sosyal devlete karşı koyuşunun bir parçası olan bu kavram, 1980’lerde müdahaleci sosyal devleti belirten bir anlam” (Crouch, 2014: 21) haline gelir. Neoliberalizmin bir ideoloji ya da ekonomi politikasının dışında bir şey olduğu görüşü değişen yapıyla doğrudan ilişkilidir. Bu anlamda neoliberalizm, mevcut ekonomi sisteminden ziyade “kendine özgü bir akıl tarzı, özne üretme tarzı, bir “davranış yönetimi” ve değerlendirme sistemi” olarak tanımlanır (Brown, 2018: 22). Bu tanımdan hareketle neoliberalizmin iktidarın pratiklerine, kurumlarına, gündelik hayata ve öznelerine kadar işlediği görülür. Liberalizmden tamamen farklı bir anlam taşıyan neoliberalizm, günümüzde pek çok biçiminin bulunmasının yanı sıra, farklı kültür ve siyasi geleneklerde çeşitlilik göstermektedir.

Neoliberalizme ve neoliberalizmden doğan siyasal oluşumlara odaklanan Amerikalı siyaset teorisyeni Wendy Brown, *Halkın Çözülüşü* eserinde günümüzde içinde bulunduğumuz durumun adeta bir haritasını çıkarmaktadır. Neoliberalizmin nasıl uzun ve dolambaçlı bir yol izlediğini, hangi kilit mekanizmalarla iş gördüğünü ve tüm bu gelişmeleri ortaya koyar. Brown’a göre neoliberalizm, “yerleştiği, yuvalandığı ve onay gördüğü her yerde kurumları ve insanları yeniden inşa eden bir

gerçeklik ilkesi olarak” (Brown, 2018: 43) işlemektedir. Foucault gibi Brown’da neoliberalizmi insanın yaşamını kapsayan bir yönetim rasyonalitesi ve normatif akıl düzeni olarak değerlendirir (Brown, 2018: 36). Brown, hayatın her alanının giderek neoliberalizm tarafından ekonomikleştirildiğini ifade eder. Burada asıl meselenin, geniş alanda kapsamlı bir ekonomikleştirilme ve de insanları en ince ayrıntısına kadar “homo economicus” biçimine dönüştürülmesi olduğunu düşünür. Foucault’ya göre neoliberalizm liberal yönetimselliğin bir krizinden doğmaktaydı. Bu anlamda neoliberalizmi “liberal yönetimselliğin yeniden programlanması” olarak ele alıyordu. Foucault 1978-1979 derslerinde esasında neoliberalizmin ekonomi politikasından çok daha fazlasını ifade ettiğini düşünür. Brown, Foucault’nun bu derslerini “büyük ölçüde kendi kendini eğitime ve aydınlatma amacıyla girilmiş, doktrini bırakın oturmuş veya parlatılmış formülasyonlar olarak bile alınmaması gereken soruşturma ve düşünme çizgileri” (Brown, 2018: 63) olarak yorumlar. Günümüzde neoliberal akıl; rekabeti, eşitsizliği ve beraberinde de insan sermayesini ele almaktadır. Liberal düzende yaşanan değişimi Brown şu şekilde açıklar:

Piyasanın temel değerinin mübadele yerine rekabet olmasının ve ekonomik öznelere insan sermayesi biçiminde tesis edilmesinin sonucu, metalar ve tüketim vurgusunun yerini girişimcilik ve üretkenlik vurgusunun almasıdır. Ürün karşısında üretkenlik, tüketim veya tatmin karşısında girişim öncelik kazanır. Girişim toplumu ne bir şeylerin değiş tokuşuyla, takasla ilgilidir, ne de bir şeylere duyulan arzu veya iştaha dayalıdır. Bambaşka bir manada ekonomiktir (Brown, 2018: 76).

Tüm bu tartışmaların temelinde neoliberalizmin bir yönetim rasyonalitesine dönüşümü yer alır. Neoliberalizm, bir davranış yönetimi olarak düşünüldüğünde psikopolitika daha rahatlıkla anlaşılabilir. Han, en temelde Foucault’nun iktidar analizlerinin günümüzde geçersizliğine vurgu yapar. İktidar tekniklerini, iktidar ve özne ilişkisini, iktidarın uygulama alanının neoliberal rejimde dönüşümünü değerlendirir. Bu açıdan Byung-Chul Han günümüzde iktidarın yönetim biçiminin psikopolitika olduğunu ve iktidar aygıtlarının psikopolitik nitelikler taşıdığını vurgular. Neoliberal iktidar mekanizmasının artık beden üzerinde değil ruhun içerisinde yer edindiği, bu sebeple de biyopolitik bir yönetim biçiminden ziyade psikopolitik bir yönetimin işlev kazandığını ileri sürer. Psikopolitikada politik anlamda ruhun yeniden inşası söz konusudur. Han’a göre iktidar, Foucault’nun belirttiği gibi “biyolojik, somatik, bedensel olan”la ilgilenmez. Artık onun üzerinde

durduğu alan “ruh”tur. Ruhun yönetimini gerçekleştirecek olan iktidar tekniğiye tamamen “psikopolitika” olmalıdır.

Psikopolitik yönetim biçimi, iktidar tekniklerinin dönüşümünün bir yansımasıdır. Genel anlamda iktidar, başkalarının davranışını etkileyebilme, kontrol edebilme yeteneğine sahiptir. Fakat iktidar her zaman itaat etme ya da davranışını etkileme biçiminde kendini göstermeyebilir. Bu bağlamda Han, iktidarın her zaman bir baskı biçimi olarak ortaya çıkmadığını ileri sürer. Ona göre iktidar sadece baskı uygulayarak veya kısıtlayarak etki etmez (Han, 2020: 9). Bir iletişim aracı ve ilişkiler ağı kurması bakımından iktidar yapıcı ve olumlu nitelikleri de içerisinde barındırmaktadır. Han, günümüzde iktidarın “müsamaha gösterici” bir biçime büründüğünü belirtir. Şiddet ya da baskı gibi olumsuz yönlerinden ayrılan iktidar artık kendisini “özgürlük” olarak sunmaktadır (Han, 2019a: 23). Han’a göre bu iktidar dost görünür. Özneye karşı değildir, aksine onun ihtiyaçlarına karşılık verir ve olumluluk üretir. Bu bağlamda dost iktidar baskıcı iktidara kıyasla daha güçlüdür. Han, dost görünen iktidarı tüm bu teknikleri içermesinden dolayı “akıllı iktidar” olarak adlandırır. Dost iktidar, sağlamış olduğu yeni iktidar aygıtları yani tüketim, sürekli iletişim, sosyal medya gibi araçlarla tahakküm ilişkileri üreterek öznelere içine alır. Bunun sonucunda ise, bireylerin gönüllü bir şekilde iktidara bağımlı kılınması söz konusudur. Han, akıllı ve dost olarak gördüğü bu iktidarı şu şekilde ifade eder:

Akıllı iktidar bilinçli ve bilinçdışı düşüncelerimizi okur ve değerlendirir. İnsanların kendi iradeleriyle kendilerini düzene sokmasını ve optimize etmesini bekler. Böylelikle de üstesinden gelmesi gereken bir dirençle karşılaşmaz. Bu tahakküm büyük bir çabaya, zor kullanmaya gerek duymaz, öylece gerçekleşir. Hoşa gitmeye çalışarak ve bağımlılık yaratarak hükmetmeyi amaçlar (Han, 2019a: 25).

Disiplinci iktidar ve neoliberal rejimin iktidarı arasında bir karşılaştırmada bulunan Han, bu yeni iktidar tekniğinin kendini akıllı ve dost iktidar olarak gösterdiğini düşünür. Ona göre Foucault’nun disiplinci iktidarı verimsizdir. Bu verimsizliğin sebebi, iktidarın baskı ve yasaklara dayanmasından kaynaklanır. Disiplinin sağlanabilmesi için önemli derecede güç kullanımı belli bir çabayı gerekli kılar. Oysa neoliberal rejimin iktidar tekniği, insanları kendiliğinden egemenlik ilişkilerine boyun eğmelerini sağlar. Han’a göre yeni iktidar tekniğinin, yani psikopolitikanın verimliliği bireylerin kendiliğinden ve gönüllü olarak iktidar ilişkilerine katılmasından kaynaklanır. Bu anlamda neoliberal rejimin iktidar aygıtları

“engellemek ya da baskılamak yerine harekete geçirecek, motive edecek, optimizasyon sağlayacak” bir şekilde güç inşa eder ve psikopolitik teknik de bu noktada “insanlara boyun eğdirmek yerine, onlarda bağımlılık yaratmayı” amaç edinir (Han, 2019a: 24).

Günümüz neoliberal iktidar rejiminde egemenin yönetim biçiminin psikopolitika olduğunu ileri süren Han’a göre, neoliberal rejim daha fazla üretkenlik sağlamak amacıyla öznelerin sınırları aşmasına olanak tanır. Bu sebeple disipline edici rejimin uygulama alanı beden iken, neoliberal rejim “ruh”a odaklanır. Bu açıdan “motivasyon, proje, rekabet, optimizasyon ve inisiyatif” neoliberal rejimin psikopolitik teknikleri olarak ortaya çıkar (Han, 2019a: 28). Han, disiplin iktidarı ve neoliberal rejimin iktidarı arasındaki ayrımı şu sözlerle açıklar:

Disiplinci iktidara hala tamamen olumsuzluk hakimdir. Kendisini *müşamahacı* değil, *kısıtlayıcı* olarak dışa vurur. Olumsuzluğu yüzünden olumluluk içinde parlayan neoliberal rejimi tanımlayamaz. Neoliberal rejimin iktidar tekniği incelikli, kaygan, akıllı bir biçime bürünmüş olup hiçbir şekilde görünür değildir. Bu rejimde tabi durumdaki özne tabiyetinin farkında bile değildir. Egemenlik ilişkileri tümüyle görüş alanı dışındadır. Bu yüzden de kendini özgür sanır (Han, 2019a: 24).

Han’a göre, neoliberal rejimin iktidar tekniği olan psikopolitika daha incelikli sömürü biçimleri üretmektedir. Bunlar en temelde bireyin ruhuna odaklanan kişisel gelişim, hafta sonlarını etkin kılma, yaşam koçu, kişiliği düzenleyici atölyeler vb. gibi şeylerdir. Tüm bunlar Han’a göre, bireyin tümünü, bedeni ve ruhunu, bizzat tüm hayatını sömürme amacıyla iktidarın neoliberal tahakküm tekniklerini geliştirmesinden kaynaklanır. Bu sömürü teknikleri ise bizzat insanın ruhunu keşfeder ve insanı sömürünün nesnesi haline dönüştürür (Han, 2019a: 37). Bedenin günümüzde üretim sürecinde doğrudan etkili olmayışı ise, onun “ortopedik müdahaleden estetik müdahaleye” geçmesine olanak tanır. Han’a göre Foucault’nun itaatkar ve öğrenmeye açık olan bedeni günümüz üretim sürecinden tasfiye edilir. Bedenin disipline edici mekanizmaları ise yerini estetik uygulamalarına ve spor merkezlerine bırakır. Han’a göre bedene dair uygulamalardan biri olan dinç/genç/sağlıklı görünme pazarının ve sömürünün yeni ekonomik kaynakları haline gelir (Han, 2019a: 33).

Disiplin toplumunu ve neoliberal kontrol toplumunu alegorik bir anlatımla ele alan Han, disiplin altına alınmış toplumun hayvanını köstebeğe benzetir. Hareket alanı kısıtlı olan köstebeğin tüm yaşamı toprağın altında yani kapalı mekanda

geçmektedir. Bu açıdan köstebek tıpkı disipline edici toplumun kurumlarına benzer. Disipline edici toplum aile, okul, hapishane, fabrika, hastane ve kışla gibi kapalı bir sisteme tabi ve mekanlarla sınırlıdır. Ona göre neoliberal kontrol toplumunun hayvanı ise yılanıdır. Yılanın yaşam koşulunun özelliği hem kapalı hem de açık alanlara girebilmesidir. Bu hayvan tam olarak neoliberal rejimin “hareketi sayesinde mekanı kullanıma açan” gökdelenler, bankalar, alışveriş merkezleri, havaalanları, güzellik ve spor salonları gibi uygulama alanlarını yansıtmaktadır. Bu anlamda Han’a göre disiplin toplumunun hayvanı olan köstebek işçiyi temsil ederken, neoliberal kontrol toplumunun hayvanı yılan da girişimci olur (Han, 2019a: 27). Endüstrinin gelişimiyle yakından bir ilişkisi olan disiplin toplumunda bedenin bir makine gibi işlemesi, bunun yanı sıra disiplin ve düzenin sağlanması esas meseledir. Oysa neoliberalizmin günümüzde sağladığı olanaklardan biri de bireylere girişimci olmayı sunmasıdır. Han, köstebeğin mekanın kısıtlanmasına boyun eğmesini “tabi bir özne”, her iki alanda da yer alabilen yılanı ise “proje” olarak değerlendirir. Bu bağlamda Han, egemenin iktidarının da disiplin iktidarının da itaatkar özneyi oluşturduğunu, neoliberal rejimin iktidarının ise “bağımlı özneyi” mümkün kıldığını düşünür. Ona göre “köstebekten yılanı, öznenen projeye geçiş tamamen yeni bir yaşam biçimine geçiş değil bir mutasyondur” (Han, 2019a: 28). Han, iktidar tekniğinde yer alan tüm bu değişimlerin temelini kapitalizmin keskinleşmesine bağlar.

Günümüzde disiplin iktidarının “itaatkar bedenler”i yerini neoliberal psikopolitik teknikle birlikte gönüllü öz-sömürünün yer aldığı “bağımlı özneye” bırakır. Han’a göre esas etkili olan ve iktidarın verimliliğini arttıran ise egemenlik ilişkilerine gönüllü olarak, kendiliğinden tabi olmasını sağlayan bu iktidar mekanizmasıdır. Psikopolitik teknikte, “insanları itaatkar kılmak yerine bağımlı kılmaya” (Han, 2021a: 25); “bedensel disipline ediş yerini zihinsel optimizasyona” (Han, 2019a: 32) dönüştürmektedir. Psikopolitika, özgürlüğü baskı altına alan değil ondan yararlanan ve onu öne çıkaran bir iktidar rejimini temsil eder. Ancak burada bir paradoksun varlığı göze çarpar. Sınırsız özgürlük vadeden psikopolitik iktidar tekniğinde performans öznesi bir başkasına tabi olmadan kendi iradesiyle kendini sömürmektedir. Bu gönüllü öz-sömürü ise gerçek anlamda özgür olmanın önüne geçer. Bu anlamda günümüz performans öznesi aynı anda hem sömüren hem de sömürülen, hem fail hem kurban, hem mahkum hem de gardiyana dönüşmektedir.

Han, bağımlı öznenin itaatkar bedene göre daha verimli olmasının nedenini ise öznelere açık bir biçimde özgürlük duygusu vermesinden kaynaklandığını ifade eder. Bu sayede bir başkası olmadan, “tahakkümsüz sömürü”nün gerçekleştiğini düşünür (Han, 2019b: 17).

Gönüllü öz-sömürü ile ilişkili olarak Han, günümüzde Marx’ın sözünü ettiği gibi devrimin gerçekleşemeyeceğini bu noktada bir devrimin mümkün olamayacağını ifade eder. Devrimin neden gerçekleşemeyeceğini açıklayabilmek için ise iktidar, güç ve egemenliğin günümüzde nasıl işlediğini aktarmaya çalışır. Disiplin iktidarı baskıcı ve şiddetli sömürünün iktidarını yansıtmaktadır. Böylelikle iktidarın uyguladığı kısıtlamalar işçilerin direniş ve protestolarına imkan tanır. Disiplin iktidarında baskının biçimi de baskıyı uygulayanlarda açık bir şekilde görünür. Yani disiplin iktidarında “direnişin yöneldiği görünür bir düşman” bulunmaktadır (Han, 2021a: 24). Oysa neoliberal rejim baskıyı tahakkümün bir aracı olarak kullanmak yerine bundan kaçınır. Han’a göre neoliberal rejimin iktidarı disiplin iktidarının aksine baskıcı değil, sedüktif, yapıcı bir özellik taşır. Bu bağlamda neoliberal iktidarı Han “baştan çıkarıcı” bir iktidar olarak tanımlar. Disiplin iktidarında açık bir şekilde özgürlüğü kısıtlayan ve direnişin önünü açan bir düşman bulunurken; neoliberal iktidarın bir karşı tarafı veya düşmanı yoktur, daha doğrusu görünmezdir. Bu açıdan Han’a göre neoliberalizmi Marksist bir yaklaşımla açıklamak olanaksızdır. Çünkü yabancılaşma kavramının neoliberal düzende bir karşılığı artık bulunmamaktadır. Bilindiği üzere Marx’ın yabancılaşma kuramında kapitalist toplumsal sistem içerisinde insanın kendisine, emeğine, ilişki ve yaşamına yabancılaşması durumu söz konusudur. Han’a göre günümüzde böyle bir yabancılaşmadan bahsetmek olanaksızdır; çünkü, bugün “coşkuyla” işe katılıp “tükenene kadar” çalışan bir sistemin varlığı mevcuttur (Han, 2021a: 27).

Neoliberalizm, baskı altındaki işçiyi serbest bir girişimciye dönüştürmektedir, kendi kendisinin girişimcisine. Bugün herkes kendi şirketinin kendini sömüren işçisidir. Herkes kişi olarak hem efendi hem köledir. Sınıf mücadelesi de insanın kendisiyle verdiği bir iç savaşa dönüşmektedir. Başarısız olanlar kendini suçlamakta ve utanç duymaktadır. İnsan, toplum yerine kendisini sorunsallaştırmaktadır (Han, 2021a: 25).

Han’a göre kişinin kendi kendini sömürmesinin temelinde şiddet yer alır. O, performans toplumunda yer alan “becerebilirsin” sloganının insanın parçalanmasına yol açan geniş ölçekli baskılar ürettiğini ileri sürer. Bu bağlamda “becerebilirsin”, disiplin toplumunun “becermelisin” mantığından daha fazla baskı ürettiğini ifade

eder. Han, kişinin kendi kendine uyguladığı baskının daha ölümcül olduğunu düşünür, çünkü kişinin kendine karşı koyması bir başkasına karşı koymasından daha zorludur. Özgürlüğün paradoksunu yarattığı bu durumun neoliberal iktidar rejiminin esas hilesi olduğunu vurgular (Han, 2019b: 18). Ayrıca Han, Foucault'nun neoliberalizmi olumsuzlayıcı bir biçimde yorumladığını ileri sürer. Bu anlamda neoliberal rejimin öne çıkardığı özgürlük düsturundaki “şiddetli ve zorba yapısını” göremediğini dile getirir.

Foucault'nun ele aldığı disipline edici iktidar tekniğinin uygulama alanı beden iken; ruh, disiplin iktidarının hedefinde yer almamaktadır. Han'a göre, “disipline edici iktidarın ortopedik tekniği, ruhun gizli istekleri, ihtiyaçları ve arzuları barındıran derin katmanlarına nüfuz etmesine ve bunları hükmü altına almasına yetecek kadar incelikli değildir” (Han, 2019a: 30). Foucault, iktidarın yeni yönetim tekniğini biyopolitika olarak adlandırır ve çeşitli araçlar geliştirdiğini ileri sürer. Han, Foucault'nun analizlerinden yola çıkarak aslında yanlış bir kavram ile neoliberal rejimin iktidar tekniğini değerlendirdiğini vurgular. Bu anlamda Han'ın temel eleştirisi Foucault'nun 1978-1979 derslerinde neoliberal biyopolitikanın analizini yapmamasıdır. Foucault, 1978-1979 *Biyopolitikanın Doğuşu* derslerinde biyopolitikayı anlayabilmek için liberalizm ve neoliberalizmin tarihsel çözümlemesini yapmaya girişir. Ancak dersin devamında ne nüfustan ne de biyopolitikadan bahseder. Han'a göre Foucault bu dersler boyunca biyopolitika ve nüfus kavramlarının neoliberal iktidar rejimini tanımlamaya uygun olmadığını, yetersiz kaldığını fark edememiştir. Ona göre gerekli olan geçiş yapılmamış ve neoliberal rejimi açıklamaya yardımcı olan “psikopolitika” kavramı kullanılmamıştı (Han, 2019a: 31). Han, tüm bu çözümlemelerin temelinde biyopolitika değil psikopolitika kavramının kullanılması gerektiğini düşünür. Ona'a göre Foucault'nun ikilemi disiplin toplumuna ait olan biyopolitika ve nüfus kavramlarını neoliberalizmin bir parçası gibi kullanmasıdır. Yani Han'a göre bu derslerde ne neoliberal biyopolitika analizi yapılabilmiş ne de neoliberal rejimin nüfus ve biyopolitika gibi kavramlarla açıklanamayacağını farkına varılmıştı (Han, 2019a: 34). Aslında Han'ın vurgusu neoliberal iktidar tekniğini karşılayacak yönetim biçiminin biyopolitika değil, tamamıyla psikopolitika olması gerektiğidir. Han, Foucault'nun neoliberal rejimin analizini yaparken asıl sorunun ne olduğunu gözden kaçırdığını düşünür. Han'a göre, “özgürlük ve sömürüyü kendini sömürme şeklinde

bir araya getiren bu iktidar tekniği Foucault'nun gözünden kaçmıştır” (Han, 2019a: 35). Foucault'nun biyopolitika analizi hakkında görüşlerini şu sözlerle ifade eder:

Neoliberal rejimin iktidar tekniği Foucault'nun iktidar analizinin kör noktasıdır. Foucault neoliberal tahakküm rejiminin kendilik teknolojisini tümüyle ele geçirdiğini, kendini sürekli optimize etme şeklindeki neoliberal kendilik tekniğinin tahakküm ve sömürünün verimli bir biçiminden başka bir şey olmadığını görmez, göremez. Neoliberal performans öznesi “kendinin girişimcisi” olarak kendini gönüllü ve tutkulu bir şekilde sömürür. Bir sanat eseri olarak kendilik, neoliberal rejimin tümüyle sömürebilmek amacıyla ayakta tuttuğu güzel ve aldatıcı bir görüntüdür (Han, 2019a: 34-35).

Foucault'nun erken ölümü gerçekleşmemiş olsa bile Han'ın bahsettiği ayrımları göremeyecek olması yüksek bir ihtimal dâhilindedir. Çünkü Han'ın analizini sunduğu psikopolitika günümüzde en yüksek seviyede neoliberal tekniğin uygulama araçlarını geliştirmiş durumdadır. Şuan 1980'lerin kitle iletişim araçlarının yaygınlığından değil, nesnelere interneti gibi gelişmiş bir teknolojiye söz etmekteyiz. Neoliberal iktidar tekniği Foucault'nun ele aldığı zamandan bu yana yeni araçlar keşfetmiş ve keşfetmeye devam etmektedir. Han'ın iddia ettiği gibi Foucault'nun gerekli geçişi yaparak psikopolitika kavramını kullanmaması ya da psikopolitikayı öngörememesi zamanın ruhu ile bağlantılıdır. Ayrıca Foucault iktidar tekniklerinin ruh ile ilişkisinden hiç bahsetmemiş değildir. O, beden ve nüfus üzerine o kadar fazla odaklanmaktadır ki ruha dair düşünce ve yazıları oldukça zayıf kalır. Bunun yanı sıra Foucault, disiplin iktidarından veya genel bir iktidar biçiminden ziyade o iktidarın işleyiş tarzına odaklanmaktadır. Bu bağlamda biyopolitik teknik iktidar analizinin merkezinde yer alır. İktidarın “incelikli işleyişi” meselesini Han daha çok disiplin toplumu ile ilişkilendirir. Oysaki Foucault, hayatın politikası olarak adlandırdığı yönetim tekniğinin iki biçimde işlediğini, birinin disiplinci diğerinin düzenleyici yani biyopolitik olduğunu vurgular. Han'ın psikopolitikaya dair çözümlenmeleri günümüz ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Ancak bu durum Foucault'nun biyopolitika analizini geçersiz kılmamaktadır. Ayrıca psikopolitikayı “biyopolitik tekniğin bir yönetim biçimi olarak psikopolitikanın ortaya çıkışı”, beden ve nüfus üzerinde ruhun kontrolünü sağlayan uygulamalar biçiminde de okuyabilmek mümkündür.

SONUÇ

İnsanlığın varlığından günümüze kadar sorgulanan, tartışılan ve hâlâ yanıtları aranan kavramlardan biri de iktidardır. İktidar bazen bir devleti, bazen bir hükümdarı bazen de bireyler arasındaki ilişkiyi temsil eder. Net bir tanımının yapılamaması kavramı anlamamızı bir hayli zorlaştırmaktadır. Kaldı ki iktidarın tekniklerini analiz etmek ve onları açığa çıkarmak bir tanımını yapmaktan daha zordur. Sosyal teoride bu zorluğu üstlenen iki düşünür, Michel Foucault ve Byung-Chul Han, içinde yaşadıkları dönemin adeta bir yol haritasını çıkarırlar. İktidarın nasıl işlediği sorusundan hareketle içinde buldukları toplumun iktidar ilişkilerinin, iktidarın işleyişine yardımcı olan tekniklerin genel bir analizini yaparlar. Han her ne kadar günümüzde yaşıyor ve bugünün analizini bizlere sunuyor olsa da, Foucault, çok yakın geçmiş sayabileceğimiz bir zamanda vefat etti. Foucault'nun ölümünün ardından geçen 30 küsur yılda pek çok şey “ürkütücü” ve “heyecan verici” olarak tanımlayabileceğimiz bir şekilde değişti. İnsan ilişkileri, yaşam biçimleri, iletişim şekilleri, bilgiye erişim, gündelik hayat pratikleri gibi temel ve insana odaklı her şeyin eskisi gibi olmadığını, değişime maruz kaldığını görmekte ve an be an deneyimlemekteyiz. Tüm bu değişimlerin temelinde ise “iktidar teknikleri” yer almaktadır. İki düşünürün çözümlemeye bulunduğu bu iktidar teknikleri, değişen dünyayı anlamaya yardımcı bir araç niteliği taşır.

İktidar gibi gözetimin de kapsamlı bir kavram olması bu kavramın açıklanmasını epey zorlaştırmaktadır. İnsanlık tarihi kadar eski olduğu düşünülen gözetim, aynı zamanda iktidarın toplumsal denetimi sağlamak amacıyla başvurduğu ve uyguladığı bir tekniği temsil eder. Modern dönem ile birlikte gözetim faaliyetlerinin yaygınlığı “gözetim toplumu” kavramını ve bu topluma dair araştırmaları öne çıkarmaktadır. Gözetim çalışmalarının ise Panoptikon fikri merkezinde gelişmekte olup analizlerin büyük bir kısmı Panoptikon’u benimseyen ya da bu fikri dışlayan görüşler olmak üzere ayrıldığı görülür. Gözetim çalışmalarında önemli bir yerde duran Bentham’ın Panoptikon’unu, mimari bir yapı ve zihnin tasarısı olmak üzere iki biçimde yorumlamak mümkündür. Her ne kadar Panoptikon’un mimariye dönüşümünde başarısızlıklar mevcut olsa da bir zihin tasarısı olan ve Bentham’ın da “Kolomb yumurtası” olarak adlandırdığı Panoptikon, kendinden sonraki düşünürlerin analizleri ile gözetim çalışmalarının odağında yer almayı başarır. Bu çalışmanın ilk bölümünde, Michel Foucault ve Byung-Chul

Han'ın görüşleri özelinde iktidarın bir gözetim aracı olan Panoptikon'un tarihsel dönüşümü değerlendirilmektedir. Foucault, Bentham'ın Panoptikon'unu iktidarın gözetim ve denetim mekanizmalarından biri olarak yorumlar ve toplumsal gözetimin sağlanmasında önemli rol oynadığını düşünür. Han ise, günümüzde Foucault'nun Panoptikon analizlerinin geçersizliğine vurgu yaparak Dijital Panoptikon çağında olduğumuzu belirtir. Bu bağlamda iktidar tekniklerindeki değişim, gözetim araçlarının da farklılaşmasında etkili olduğunu bizlere göstermektedir.

Gözetimin ve gözetim araçlarının tarihçesine baktığımızda modern öncesi dönemde basit düzeyde olduğunu, ancak modern dönemde bilgi ve enformasyon teknolojilerinin gelişimiyle birlikte toplumsal gözetim araçlarının çeşitlilik gösterdiğini ve günümüzde ise gözetim faaliyetlerinin küresel ölçekte yaygınlaştığını söylemek mümkündür. Endüstri sonrası toplumların ortaya çıkışı özellikle de bilişim ve bilgi teknolojilerindeki yükseliş, “enformatik gözetim” dönemini ve bu dönemin bir gözetim aracını oluşturan “Dijital Panoptikon” kavramını karşımıza çıkarır. Dijital Panoptikon, Foucault'nun analizini yaptığı Panoptikon'dan gözetim faaliyetlerinin genişlemesi ve gözetim araçlarında yaşanan dönüşümler yönüyle ayrılmaktadır. Panoptikon'dan Dijital Panoptikon'a geçişte pek çok değişimin yaşandığı görülür. Toplumsal gözetimin temel unsurlarından biri bilgiye erişimdir. Bu noktada bilginin formunun değiştiğini söylemek mümkündür. Panoptikon yapısında mahkûma, hastaya, öğrenciye vb. dair basit ve temel bilgiler kayıt altına alınmaktadır. Dijital Panoptikon'da ise, Big Data yoluyla bilginin erişim gücü artırılarak temel ve basit bilgilerin yanı sıra daha kişisel ve derinlikli bilgiler elde edilir. Panoptikon'da gözetimin odak noktası belirli bir grubun denetiminin sağlanmasıdır. Ancak Big Data toplumsal gözetimde yeni bir bakış açısı getirerek her bir bireye ait bilgilerin yanı sıra onların duygu, düşünce, istek ve arzularının gözetimini gerçekleştirir. Bu noktada gözetimin boyutu dışsal iken, dijitalle birlikte daha içsel bir hale dönüşür. Panoptikon'dan Dijital Panoptikon'a geçişte bilgiyi kaydetme araçlarının da değişime maruz kaldığını görmekteyiz. En temelde bir kayıt aracı olan hafıza, gözetimin birincil aygıtlarından bir tanesini oluşturur. Panoptikon'da belirli bir gruba dair bilgiler listelemeler aracılığıyla kayıt altına alınırken, Dijital Panoptikon bu işlemi tüm topluma ve tek tek her bir bireye uygulamakta olup kaydetme işlemi Big Data tarafından gerçekleştirilir. Modern öncesi dönemde kayıt aracı olan insan hafızası büyük ölçüde gücünü yitirmektedir.

Listelemelerin yerini ise çoktan dijitalle birlikte ortaya çıkan bellek kartları/dijital hafızalar alır. Böylelikle artık insan hafızası da işlenebilir kılınmaktadır. Dijital hafıza tam koruma ve kapasiteyi sağlaması yönüyle her bilginin işlenmesini kolaylaştırmaktadır. Herhangi bir arıza olması durumunda ise yedeklemeler imdada koşar. Ayrıca Panoptikon'daki gözetime dair bilgilerin kullanım değeri anlık ve şimdi ile sınırlı iken, Big Data sağladığı verilerle olası gelecek tahminleri yapabilmenin önünü açmaktadır. Bu anlamda devletler, şirketler, partiler ya da araştırmacıların veriler aracılığıyla bir tahminde bulunmaları veya geleceğin görüntülerini çıkarabilmeleri söz konusudur. Bir diğer değişim ise gözetimin işlevlerinde gerçekleşir. Panoptikon modelinin “gözetleme, denetim ve ıslah” olmak üzere üç ana işlevi söz konusudur. Bu üç işlev Foucault'ya göre mevcut iktidar ilişkisini ve bireyler üzerinde uygulanan iktidarın uygulama biçimlerini temsil etmektedir. Bu iktidar biçimi ise disiplinci iktidar modelidir. Dijital Panoptikon'da bu üç ana işlev geçerliliğini yitirmektedir. Denetim ve ıslahın yerini sürekli iletişim ve kontrol alırken, gözetlemenin tek boyutlu yapısı -tek bir gardiyanın pek çok mahkûmu tek yönlü bir biçimde gözetmesi ilkesi- yerini karşılıklı gözetlemeye -herkesin herkesi gözetmesi imkanına- bırakır. Dijital Panoptikon'un bu yeni işlevleri ise yeni iktidarın uygulama pratiklerini bizlere yansıtmaktadır. Yine Panoptikon'da yer alan gözetleyen ve gözetlenen ilişkisinin de dijitalle geçişle birlikte değişimi söz konusudur. Panoptikon'un en temel özelliği olan merkezi konumun sabit ilkesi, gözetlenenlerin her an gözetleniyormuş hissi oluşturmasından dolayı gözetlenenlerin hareket ve tutumlarında belirli bir disipline ve denetime yol açar. Günümüzde ise gözetleyen ve gözetlenen arasındaki ilişki karşılıklı gözetime dönüşmüş durumdadır. Gözetlenenlerin gözetlendiklerinin farkında olduğu Dijital Panoptikon'da herkes aynı anda hem gözetleyen hem de gözetlenendir. Böylelikle Panoptikon'da yer alan bilginin eşitsizliği ilkesi otomatik olarak burada yıkılmaktadır. Çünkü Dijital Panoptikon'da herkesin herkes hakkında bilgiye erişim gücü bulunmaktadır. Ayrıca Panoptikon, sürekli gözetim yoluyla gözetlenen kişilerin karşı koyma ya da isyan çıkarma faaliyetlerinin önüne geçilmesi imkanını geliştirir. Dijital Panoptikon'da bu durum gözetlenen kişinin gözetlendiğini bilmekten hoşnut olmaya, gözetlenmediği durumunda isyan çıkarmaya (dikkatleri çekebilmek amacıyla fotoğraf, video, durum paylaşımlarına) dönüşmektedir. Panoptikon'da “her an gözetim altındaymış hissi” herhangi bir isyan ihtimaline karşı denetimin gücünü

açığa çıkarırken, bu his dijital ortamda sürekli beğeni ve hoşnut olma durumlarına kendini bırakır. Panoptikon'daki belirli bir grup üzerindeki denetim Dijital Panoptikon'da her bir bireyin kendi kontrolüne dönüşür. Her gün paylaşımını yaptığı fotoğrafın, videonun ya da durumun trend/gündem olması için birey kendi kendinin kontrolünü (ayrıca sömürsünü de) gerçekleştirir. Bunun yanı sıra Foucault'nun analizlerinde Panoptikon'un merkezi denetim ve gözetimi yalnızca kurumlarla sınırlıdır. Denetimin gerçekleşmesi için hapisane, hastane, okul, kışla gibi bir kurumun ve mekanın varlığı gerekli koşuldur. Ancak dijital panoptik gözetim tekniği bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimine paralel olarak kurumları aşar ve iktidarın denetim gücü dijital ağı kuşatarak dijital mekanda sürekli gözetim olanağını mümkün kılar. Dijital çağda yaşanan tüm bu değişimler Foucault'nun Panoptikon analizlerinin günümüzdeki geçerliliğini sorgulamaktadır. Bu analizlerin günümüzdeki geçersizliğinin en önemli nedenlerinden biri de Foucault'nun dijital çağı yaşayamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak Foucault, Panoptikon'a dair görüşlerinde herhangi bir Panoptikon yapısının iktidarın gücünü devam ettirebileceğini de dile getirmektedir. Bu anlamda Foucault'nun olası Panoptikon benzeri modellerinin iktidarın denetim ve gözetimini devam ettireceği düşüncesini göz ardı etmemek gerekir. Bu bağlamda Panoptikon'dan Dijital Panoptikon'a geçişi, gözetim faaliyetlerinin genişlemesi ve gözetim araçlarında yaşanan bir dönüşüm şeklinde yorumlamak mümkündür. Bu gözetim araçlarındaki dönüşümler ise iktidar tekniklerinde yaşanan değişim ile yakından ilişkilidir.

İktidar geçmişten günümüze toplumsal güvenliği sağlama ve barışı sürdürme gerekçesiyle pek çok teknik geliştirmektedir. Foucault'ya göre bu iktidar tekniklerinden birisi de disiplindir. Foucault'nun analizlerinde önemli bir yerde duran disiplinin ve disiplinci iktidarın kökenlerini 16. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Bu yüzyılda Avrupa'da yaşanan iç savaşlar, salgınlar, kitlesel göçler ve toplumsal isyanlar iktidarın bir siyasi teknoloji olarak disiplini keşfetmesine yol açar. Ancak Foucault 20. yüzyıla gelindiğinde disiplinci iktidarın en üst seviyeye ulaştığını ve bu toplumların da artık disiplin toplumuna dönüştüğünü ileri sürer. Han'a göre Foucault için iktidarın bir tekniği olan disiplin, günümüzde performansın gölgesinde kalmaktadır. Han, bugünün toplumsal dinamiklerinin performans ve başarı gibi durumlara dönüştüğünü ileri sürer. Bu bağlamda toplum biçimlerinin odağının değişimi -disiplinden performansa- ve iktidar tekniklerinde -biyopolitikadan

psikopolitikaya- yaşanan dönüşümler arasında bir ilişki göze çarpar. Disiplin toplumundan performans toplumuna geçişte iktidar tekniklerinin, şiddetin yapısal boyutunun, özne biçimlerinin ve egemenlik ilişkilerinin değişimi söz konusudur. Disiplin toplumunun en belirgin özelliği hapishane, hastane, okul, kışla, fabrika gibi kapatma ve kuşatma mekanlarının toplumda geniş bir yere sahip olmasıdır. Ancak günümüz performans toplumunda kapatma kurumları yerini fitness salonları, gökdelenler, bankalar, havaalanları, alışveriş merkezleri gibi eğlence, kültür ve girişim mekanlarına bırakmaktadır. Disiplin toplumunun kapatıcı ve kısıtlayıcı kurumları bedenini disiplini öne çıkarırken performans toplumunun mekanlarında hem bireyin bedeninin hem de bireyin ruhunun güçlendirilmesi söz konusudur. Disiplinin kuşattığı alan birey ve bireyin bedenidir. Performans toplumunda ise, yalnızca beden değil ruh da artık iktidar tekniğinin bir parçası haline alır. Bu anlamda insan varlığının tamamı performans toplumunun kuşatma alanına dahil edilir. Performans toplumunda birey-makineden söz etmek de artık mümkün değildir. Birey burada performans-makinesine dönüşmüş durumdadır. Performans toplumunda bedenini disiplininin yerini insan varlığının tamamına yani hem beden hem de ruhun başarısına bırakır. Baskıcı disiplinler ve itaatkar özne performans toplumunda yer almaz. İtaatkar özne bu toplumda gönüllü özneye dönüşür. Disiplin toplumunda kapitalizm ile birlikte üst seviyeye çıkan bedenlerin sömürülüşü, performans toplumunda insanın bütüncül sömürülüşüne bırakır. Disiplin iktidarı bedenini sömürülüşünü eğitim, kültür ve üretim politikaları ile gerçekleştirirken, performans iktidarı bunu eğlence ve tüketim politikaları ile yapmaktadır. Diğer bir taraftan disiplin toplumu baskıcı, kısıtlayıcı ve kapatıcı özellikleri taşıması bağlamında negatiflik taşır. Oysa pozitif uygulamalarla öne çıkan performans toplumu, girişim ve motivasyonlar ile olumlu, aynı zamanda teşvik edicidir. Disiplin toplumu baskıcı, kısıtlayıcı ve kapatıcı teknikleri geliştirmesi anlamında olumsuzluklar barındırırken, performans toplumu yapabilmeyen olumluluğunu yani girişim, motivasyon, proje gibi pozitif durumları ortaya çıkarır. Bu toplum biçiminin dönüşümünde yaşanan diğer unsur da egemenlik ilişkilerine tabi olma durumlarının değişimidir. Disiplin toplumunda emir ve yasaklamalar hakim iken, performans toplumu sürekli iletişimi ve gönüllülüğü öne çıkarır. Tüm bu ayrımların yanı sıra Han, günümüz performans toplumunda iktidarın sunmuş olduğu şeffaflık iddiasının denetimin ve gözetimin bir aracı olarak devam ettiğini ileri sürer. Bu anlamda disiplin toplumunun sahip olduğu

kapatma ve güvenlik işlevleri herhangi bir kapatma olmadan performans toplumunda devam eder. Bunu ise şeffaflık ile gerçekleştirir. Şeffaflık denilen şey Han'a göre güvenin olmadığı ortamda baş gösterir. Şeffaflık sanılanın aksine güven duygusu oluşturmamaktadır. Disiplin en nihayetinde tüm bireylerin aynı görünüşe sahip olmasını, aynı mekanda yer almasını, bir işi aynı anda gerçekleştirmesini, birbirine benzer grupların bir arada yer almasını sağlar. Bu noktada disiplin bireyler arasında benzerlikleri ortaya çıkarır. Oysa performans toplumunda farklı olma pratikleri ön plandadır. Benzer gruplar içerisinde yer alan birey, farklı olma eğilimi içerisinde kendini sürekli olarak değiştirmektedir. Performans tam da gönüllü öznenin farklı olma dürtüsünden açığa çıkar. Tüm bunların yanı sıra disiplinin kapatma kurumlarında iktidar sürekli olarak Panoptik gözetim tekniğini uygulamaktadır. Performans toplumunun gözetim aracı ise Dijital Panoptikon'dur. Disiplin toplumunda öne çıkan bir diğer özellik de norm ve kuralların bu toplumda önem taşımasıdır. Norm ve kuralların dışında kalanlar anormal olarak adlandırılırken, deliler, suçlular ve hastaların kapatılması gibi belirli bir kısıtlama ve yaptırım söz konusudur. Toplumdan itilenler belirli gruplar halinde kapatma mekanlarına yerleştirilir. Performansın aşırılığı ise toplumda depresif ve tükenmiş bireyleri açığa çıkarır. Ancak burada bir şekilde topluma yeniden kazandırma, bir geri dönüşüm söz konusudur. Disiplin toplumunda kapatma kurumları ıslah düşüncesi ile ortaya çıksa da amaç üretimin hızını yavaşlatacak kişilerin toplumdaki geri çekilmesidir. Her ne kadar disiplin iktidarının işlevlerinden biri ıslah olsa da performans toplumuna oranla daha düşük seviyede kalır. Performansın öteki yüzünü oluşturan bireysel yorgunluğun ilaçlar, terapiler, meditasyonlar ve çeşitli tedavi yöntemleriyle iyileştirilmesi amaçlanırken, birey, sahip olduğu performansını geri kazanmak için çaba harcar.

Foucault'ya göre disiplinci iktidarın ortaya çıkmasında cezalandırma sistemlerinde yaşanan reformlar etkilidir. 17. yüzyılda Avrupa'da ceza yasasının yeniden hazırlanması ve hukukun düzenlenmesiyle birlikte iktidarın birey-bedene yaklaşımında farklılıklar meydana gelir. Şiddetin dönüşümüyle de ilişkili olan bu olay sonucunda disiplin, iktidarın yeni bir tekniği haline alır. İktidarın yargı sistemi artık gözetim ve denetim mekanizmalarını içerisine dahil eder. Ayrıca yine ceza sistemindeki değişimler beden tarihini, iktidar ve beden arasındaki ilişkinin de dönüşümünü açığa çıkarmaktadır. Bedene uygulanan zorlamalar ve kanlı şiddet

yerini kısıtlama, denetim ve sınırlandırmalara bırakır. Bu anlamda da bedenden yararlanma biçimleri açığa çıkar. Tüm bu değişimlerin kaynağında yatan yeni iktidar teknolojisi, yani disiplinlerin keşfidir. Foucault'un analizlerinde yer alan bedenin disiplini meselesi daha sonrasında kendini nüfusun denetimine olanak tanıyan biyopolitikaya bırakır. Her ne kadar biyopolitik teknik disiplinden ayrı bir iktidar teknolojisi gibi duruyor olsa da esasında biyopolitik uygulamalar disiplinci teknikten faydalanmaktadır. Bu anlamda disiplin iktidarını anlamak biyopolitikayı daha rahat anlamamıza imkan tanır. Biyopolitikanın kökenini oluşturması bağlamında disiplinci teknik ve disiplin iktidarı önemli bir yerde durur. Foucault, disiplinci teknik ve biyopolitikayı birbiri ardına oluşmuş iki farklı iktidar tekniği olarak değerlendirir. Bu anlamda disiplin ve biyopolitika iki ayrı görünümünden ya da yan yana duran iki teknikten ziyade birbiri ardına eklenen iktidar teknikleridir. Biyopolitikanın temelinde egemen iktidarın elinde bulundurduğu yaşam ve ölüm üzerindeki hakkın, yaşama ve yaşatma hakkına dönüşmesi yer alır. Bu değişimin içerisinden doğan biyopolitik teknik, yaşama ait olan ve yaşamın içine sızan her şeyden beslenmektedir. Biyopolitika, bireyin beden ve yaşamına etki eden, hem bireyi hem de nüfusu ilgilendiren aynı zamanda düzenleyen, biçimlendiren iktidar tekniğini temsil eder. Foucault'nun iktidarın yeni yönetim anlayışı olarak adlandırdığı biyopolitikada amaç toplumda denetimin sağlanması ve nüfus üzerinde yönetilebilir, düzenlenebilir tekniklerin oluşturulmasıdır. Yaşamın içine sızan her şey olarak nitelendirilen biyopolitik teknik, disiplinci mekanizmaların işlevinden çok daha farklı uygulamalara sahiptir. Burada, bedenin yerini nüfus; disiplinlerin yerini yaşamı ve nüfusu düzenleyen mekanizmalar; kurumların yerini ise devlet almaktadır. Bu bağlamda iktidarın bedene uygulanma biçimi disiplinin bir temsili iken, beden üzerinde etkili olması, onu işlemesi biyopolitik uygulamaların bir göstergesidir. Foucault, biyopolitik tekniği nüfus, cinsellik, ırkçılık, norm, yönetimsellik, güvenlik teknolojileri ve liberalizm kavramları ile ilişkilendirir. Biyopolitikanın özellikle neoliberal sistem ile bağlantısını kurmaya çalışır. O, neoliberalizmi ekonomi teorisinden ziyade birey ve davranışların yönetimini üstlenen yeni bir yönetim sanatı olarak ele alır ve biyopolitika ile arasındaki ilişkiyi kurmaya çalışır. Ancak Foucault'nun biyopolitikanın anlaşılabilmesi için başvurduğu neoliberalizm, *Biyopolitikanın Doğuşu* derslerinde tarihsel bir anlatıya döner. Zaten kendisi de özeleştiride bulunarak uzun bir süre neoliberalizmden bahsettiğini ve biyopolitikanın

bağlamının yarım kaldığını dile getirir. Han'ın iddiası tam da burayla ilişkilidir. Ona göre neoliberal sistem yeni toplum biçimini, yeni gözetleme araçlarını ve yeni iktidar tekniklerini açığa çıkarmaktadır.

Han, Foucault'nun iktidar analizlerinin günümüzde geçerliliğini koruyamadığı düşüncesinden hareketle iktidar tekniklerinin dönüşümünü analiz eder. Foucault'nun biyopolitika analizlerinin özellikle de neoliberalizmle birlikte değerlendirdiği biyopolitika çözümlerinin sorunlu olduğunu düşünür. O, neoliberal iktidar tekniğinin biyopolitikadan ziyade psikopolitika olduğunu ileri sürer. Han'a göre neoliberal rejim, günümüzde iktidarın yeni yönetim biçimine işaret eden psikopolitik tekniği geliştirmektedir. Tıpkı Foucault gibi Han da neoliberalizmi ekonominin bir kavramından ziyade yeni iktidar tekniğini oluşturan bir rejim ve davranış yönetimi biçiminde değerlendirir. Han, en temelde neoliberal iktidarın yönetim biçiminin psikopolitika olduğunu ve iktidar aygıtlarının psikopolitik nitelikler taşıdığını ifade eder. Ona göre iktidar tekniklerinin uygulama alanı artık beden değil, ruhtur. Politik anlamda ruhun yeniden inşasının söz konusu olduğu psikopolitik teknikte iktidar; beden ve bedensel olanla değil, ruhla ilgilenir. Bedenlerin yönetimi, ruhun yönetimini gerçekleştirecek olan iktidar tekniğine, yani "psikopolitika"ya bırakır. Han, biyopolitika ve psikopolitika arasında pek çok ayrımın var olduğunu söyler. Biyopolitik tekniği geliştiren disiplinci iktidar baskıcıdır. Oysa neoliberal rejimin iktidarı akıllı ve dost olarak görünür. Akıllı ve dost iktidar özelliği taşımasının en büyük nedeni bireyin özgürlüklerine ve müsamahaya açık olmasından kaynaklanır. Biyopolitik teknik, en temelde tabi bir özne ve itaatkar bedenler üretir. Psikopolitik teknik ise tüm kısıtlama ve baskıcı uygulamaları aşan bir niteliğe sahiptir. Bu anlamda iktidar ilişkilerine kendiliğinden, gönüllü bir biçimde katılan "bağımlı" bireyler ortaya çıkarır. Han'a göre psikopolitikanın verimliliği tam da bireylerin kendiliğinden ve gönüllü olarak iktidar ilişkilerine katılmasında yatar. Burada bireylerin iktidara boyun eğmesi yerini iktidara bağımlı olmaya bırakır. Harekete geçme, girişim, iletişim ve motivasyon neoliberal rejimin psikopolitik araçları arasında yer alır. Neoliberal rejimin iktidarında gönüllülük ve performans öne çıkar.

Han, günümüzün iktidar tekniklerine dair analizlerinde fazlasıyla ruha odaklanmaktadır. Foucault'nun birey-bedeni ön plana çıkarması gibi o da insan ruhunu öne sürmekte, teorisini ruh üzerine inşa etmektedir. Oysa Foucault'da da, Han'da olduğu gibi ruh ve beden birbirine karışmış vaziyettedir. Foucault, Han'ın

iddia ettiği gibi ruhu görmezden gelmemektedir. Yalnızca beden ve bedene uygulanan teknikler üzerinde o kadar çok durmaktadır ki ruha ilişkin analizleri beden analizlerine oranla oldukça zayıf kalmaktadır. Han'da ise tamamen ruhun egemenliği söz konusu değildir. Çünkü her ne kadar ruh ve beden tartışmalarında ikisi ayrıştırılıyor olsa da, iki unsuru birbirinden ayırmak ve gözetmek hatalı olacaktır. Bu anlamda ruh ve beden bir bütün halindedir. Birbiriyle sarmalanmış vaziyettedir. Bu yüzden ki Han'ın performans toplumu ve psikopolitika çözümlenmeleri bedeni tamamen yalıtılmaktan oldukça uzaktır. Ruhun politikası için ise öncelikli olarak bedenin meşguliyeti gereklidir. Han, Foucault'nun neoliberalizmi ele aldığı sırada gerekli geçiş yaparak psikopolitika kavramını kullanmamasını eleştirir. Ancak Foucault'nun erken ölümü gerçekleşmemiş olsaydı bile Han'ın bahsettiği ayrımları göremeyecek olması yüksek bir ihtimaldir. Çünkü Han'ın analizini sunduğu psikopolitika, günümüzde en yüksek seviyede neoliberal tekniğin uygulama araçlarını geliştirmiş durumdadır. Neoliberal iktidar tekniği Foucault'nun ele aldığı zamandan bu yana yeni araçlar keşfetmiş ve keşfetmeye devam etmektedir. Üçüncü bir varsayım olarak “biyopolitika üzerinde uygulanan psikopolitik teknikler” tanımlaması bu tartışmalara farklı bir bakış kazandırabilir. Psikopolitikayı “biyopolitikanın bir yönetim biçimi olarak psikopolitikanın ortaya çıkışı”, beden ve nüfus üzerinde ruhun kontrolünü sağlayan iktidar tekniğinin gelişimi biçiminde okuyabilmek mümkündür.

Foucault'nun disiplin toplumu ve Han'ın performans toplumu karşılaştırmasında belki de tüm bu tartışmaları özetleyecek ve değerlendirmesini sunacak olan ifade şudur: “Hangi rejimin daha berbat olduğunu kendimize sorup durmanın pek bir anlamı yok, çünkü her biri kendilerine özgü özgürleştirici ve köleleştirici güçlerin karşı karşıya geldikleri durumlardır” (Deleuze, 2001: 23).

KAYNAKÇA

- Agamben, Giorgio (2006). *İstisna Hali*. Kemal Atakay (çev.). İstanbul: Otonom.
- Agamben, Giorgio (2013). *Kutsal İnsan*. İsmail Türkmen (çev.) (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı.
- Akay, Ali (2016). *Michel Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları*. (3. Baskı). Ankara: Doğu Batı.
- Akdağ, Gökhan (2015). "Gözetim Toplumu" Teorilerinin Tarihsel ve Teorik Bir İncelemesi. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Aydın.
- Aksoy, A. ve Türkölmez O. (2020). Dijital Çağa Demokrasiyi Çağırarak: Cambridge Analytica Skandalı. *Journal of Political Administrative and Local Studies (JPAL)*, 3 (1), 41-59.
- Aktan, Ertuğrul (2018). Büyük Veri: Uygulama Alanları, Analitiği ve Güvenlik Boyutu. *Bilgi Yönetimi Dergisi*, 1 (1), 1-22.
- Arslantunali, Mustafa (2019). *Teknopolis: Akıllı Makineler Dağınık Zihinler*. İstanbul: İletişim.
- Aykutalp, Aykut ve Çelik, Adem (2018). Antonio Negri ve Michael Hardt Düşüncesinde İmparatorluk, Çokluk ve Biopolitik Üretim Kavramları Üzerine. *Kaygı*, 31, 404-430.
- Baştürk, Efe (2012). Michel Foucault'da Liberalizm Eleştirisi: İktidar, Yönetimsellik Ve Güvenlik. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 65-78.
- Baştürk, Efe (2013). Bir Kavram İki Düşünce: Foucault'dan Agamben'e Biyopolitikanın Dönüşümü. *Alternatif Politika*. 5 (3), 242-265.
- Baştürk, Efe (2017). Biyopolitika ve Savaşım: Foucault ve Agamben Arasındaki Ayrımın Kavramsal İçeriği. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 1-23.
- Bauman, Zygmunt. (1997). *Modernite ve Holocauft*. Süha Sertabiboğlu (çev.). İstanbul: Sarmal
- Bauman, Zygmunt (2003). *Modernlik ve Müphemlik*. İsmail Türkmen (çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Zygmunt (2015). *Özgürlük*. Kübra Eren (çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Zygmunt (2016a). *Küreselleşme*. Abdullah Yılmaz (çev.) (6. Baskı). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Zygmunt (2016b). *Cemaatler*. Nurdan Soysal (çev.). İstanbul: Say.
- Bedir, Revşan (2021). *Byung-Chul Han Düşüncesinde Dijital Toplum Eleştirisi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ.
- Bektaş B., Raşan ve Bakacak G., Ayça (2009). Modernitenin Sosyal Kontrol Söyleminin Değişen Görünümleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (1), 33-48.
- Bentham, Jeremy (2019). *Panoptikon: Gözün İktidarı*. Barış Çoban ve Zeynep Özarslan (çev.) (3. Baskı). İstanbul: Su.
- Berger, Peter L., Berger, Brigitte ve Kellner, Hansfried (1985). *Modernleşme ve Bilinç*. Cevdet Cerit (çev.). İstanbul: Pınar.
- Best, Steven ve Keller, Douglas (2011). *Postmodern Teori*. Mehmet Küçük (çev.) (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı.

- Bitirim Okmeydan, Selin (2017). Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: 'Panoptikon'dan 'Sinoptikon' ve 'Omniptikon'a. *Online Academic Journal of Information Technology*, 8 (30), 45-69.
- Boyne, Roy (2009). *Foucault ve Derrida: Aklın Öteki Yüzü*. İsmail Yılmaz (çev.). Ankara: BilgeSu.
- Bozkurt, Veysel (2000). *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*. İstanbul: Sistem.
- Brown, Wendy (2018). *Halkın Çözülüşü*. Barış Engin Aksoy (çev.). İstanbul: Metis.
- Brusseau, James (2020). Deleuze's Postscript on the Societies of Control. *Theoria*, 67 (3), 1-25.
- Butler, Judith (2020): Bedenler ve İktidar, Tekrar. *Cogito*, Michel Foucault Özel Sayı. Şeyda Öztürk (çev.) (4. Baskı), 70-71, (s. 275-288). İstanbul: YapıKredi.
- Castells, Manuel (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum, Kültür: Ağ Toplumunun Yükselişi*. Ebru Kılıç (çev.) (2. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Cevizci, Ahmet (2014). *Felsefe Tarihi*. (5. Baskı). İstanbul: Say.
- Chatfield, Tom (2013). *Dijital Çağa Nasıl Uyum Sağlarız*. Levent Konca (çev.). İstanbul: Sel.
- Crouch, Colin (2014). *Neoliberalizmin Garip Ölümsüzlüğü*. Uğur Gezen (çev.). İstanbul: Açılımkitap.
- Çiftçi, Sabri (1997). *Modernden Postmoderne İktidar Kavramındaki Değişim*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Deleuze, Gilles (2001). "Denetim Toplumlari Konusunda Bir Ek". Ulus Baker (çev.) *Birikim*, 142-143, s. 23-26.
- Deleuze, Gilles (2013). *Foucault*. Burcu Yalım, Emre Koyuncu (çev.). İstanbul: Norgunk.
- Demir, Mehmet Nuri (2019). Performans Toplumunun Ölüm Algısı. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (14), 40-52.
- Demir, Sertaç T. (2021). Büyüyen Veri Küçülen İnsan: Şimdileşen Geleceği Kara Ayna'da Seyretmek. *Trt Akademi*, Büyük Veri, 6 (11), 88-105.
- Demirhan, Ahmet (2004). *Modernlik*. İstanbul: İnsan.
- Doğan, Korcan ve Arslantekin, Sacit (2016). Büyük Veri: Önemi, Yapısı, Günümüzdeki Durum. *DTCF Dergisi*, 56, 15-36.
- Dolgun, Uğur (2005). *Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna: 21. Yüzyılda Gözetim, Toplumsal Denetim ve İktidar İlişkileri*. Ankara: Ekin.
- Dolgun, Uğur (2008). *Şeffaf Hapishane yahut Gözetim Toplumu*. İstanbul: Ötüken.
- Duby, Georges ve Perrot, Michelle (2005). *Kadınların Tarihi*. "Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı". (4. Cilt) Ahmet Fethi (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Dutlu, Didem (2018). *Biyo-politika: Foucault ve Agamben Karşılaştırması*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Bolu.
- Ertürk, Erbil Necati (2019). Dijital ve Varoluş: Dijitalin Soykütüğüne Doğru. *Dijital Çağ*, 86, (s. 157-171), Ankara: Doğu Batı.
- Esposito, Roberto (2008). *Bios: Biopolitics and Philosophy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Esposito, Roberto (2013). "Biopolitics" *Biopolitics: a reader*. Editors, Timothy Campbell and Adam Sitze, Durham and London: Duke University Press, s. 317-349.
- Foucault, Michel (1987). *Söylemin Düzeni*. Turhan Ilgaz (çev.). İstanbul: Hil.
- Foucault, Michel (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. M. Ali Kılıçbay (çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, Michel (1993). *Ders Özetleri: 1970-1982*. Selahattin Hilav (çev.) (2. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi.
- Foucault, Michel (2001). *The Birth of Social Medicine. Power*. James D. Faubion (eds.). New York: New Press. s. 134-156.
- Foucault, Michel (2002). *Toplumunu Savunmak Gerekir*. Şehsuvar Aktaş (çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Foucault, Michel (2006). *Deliliğin Tarihi*. Mehmet Ali Kılıçbay (çev.) (4. Baskı). Ankara: İmge.
- Foucault, Michel (2007). *Cinselliğin Tarihi*. Hülya Uğur Tanrıöver (çev.) (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, Michel (2011b). *Bilginin Arkeolojisi*. Veli Urhan (çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, Michel (2011). *Büyük Kapatılma*. Işık Ergüden, Ferda Keskin (çev.) (3. Baskı). İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, Michel (2012). *İktidarın Gözü*. Işık Ergüden (çev.) (3. Baskı). İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, Michel ve Chomsky, Noam (2012). *İnsan Doğası: İktidara Karşı Adalet*. Tuncay Birkan (çev.) (2. Baskı). İstanbul: bgst.
- Foucault, Michel (2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus: College de France Dersleri (1977-1978)*. Ferhat Taylan (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, Michel (2014). *Kliniğin Doğuşu*. Şule Ünsaldı (çev.) (3. Baskı). Ankara: Epos.
- Foucault, Michel (2015). *Biyopolitikanın Doğuşu*. Alican Tayla (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Foucault, Michel (2019). *Özne ve İktidar*. Işık Ergüden, Osman Akınhay (çev.) (6. Baskı). İstanbul: Ayrıntı.
- Freud, Sigmund (1994). *Psikanaliz Üzerine*. A. Avni Öneş (çev.) (7. Baskı). İstanbul: Say.
- Fülberth, Georg (2011). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*. Sadık Usta (çev.) (2. Baskı). İstanbul: Yordam.
- Galbraith, John Kenneth (2004). *İktidarın Anatomisi*. Ramazan Dikmen (çev.). Ankara: Hece.
- Geis, Gilbert (1955). *Pioneers in Criminology VII - Jeremy Bentham*. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 46 (2), 1748-1832.
- Giddens, A. (2000). *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*. Ümit Tatlıcan (çev.). İstanbul: Paradigma.
- Giddens, Anthony (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet*. Cumhuriyet Atay (çev.) (2. Baskı). İstanbul: Kalkedon.
- Giddens, Anthony (2016). *Modernliğin Sonuçları*. Ersin Kuşdil (çev.) (7. Baskı). İstanbul: Ayrıntı.
- Güler, Oğulcan (2019). *Biyopolitika: Modern Devletin Yönetim Sanatı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İzmir.

- Han, Byung Chul (2015). *Yorgunluk Toplumu*. Samet Yalçın (çev.) (2. Baskı). İstanbul: Açılımkitap.
- Han, Byung-Chul (2017). *Şiddetin Topolojisi*. Dilek Zaptçioğlu (çev.) (2. Baskı). İstanbul: Metis
- Han, Byung-Chul (2018a). *Şeffaflık Toplumu*. Haluk Barışcan (çev.) (3. Baskı). İstanbul: Metis.
- Han, Byung-Chul (2018b). *Zamanın Kokusu*. Şeyda Öztürk (çev.). İstanbul: Metis.
- Han, Byung Chul (2019a). *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*. Haluk Barışcan (çev.) (2. Baskı). İstanbul: Metis.
- Han, Byung-Chul (2019b). *Eros'un İstirabı*. Şeyda Öztürk (çev.). İstanbul: Metis.
- Han, Byung-Chul (2020). *İktidar Nedir*. Mustafa Özdemir (çev.). İstanbul: İnsan.
- Han, Byung Chul (2021a). *Kapitalizm ve Ölüm Dürtüsü*. Çağlar Tanyeri (çev.). İstanbul: İnka.
- Han, Byung-Chul (2021b). *Yeryüzüne Övgü*. Nafer Ermiş (çev.). İstanbul: İnka.
- Harari, Yuval Noah (2018). *21. Yüzyıl İçin 21 Ders*. Selin Sıral (çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2003). *İmparatorluk*. Abdullah Yılmaz (çev.) (5. Baskı). İstanbul: Ayrıntı.
- Harvey, David (1997). *Postmodernliğin Durumu*. Sungur Savran (çev.). İstanbul: Metis.
- Harvey, David (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. Aylin Onocak (çev.) (2. Baskı). İstanbul: Sel.
- Ishwarappa and Anuradha J. (2015). A Brief Introduction on Big Data 5Vs Characteristics and Hadoop Technology. *Procedia Computer Science*, 48, 319-324.
- Işık, Emre (1998). *Beden ve Toplum Kuramı*. İstanbul: Bağlam.
- Kocabay-Şener, Nihal (2019). Filtreli Hayatlar Çağında Mahremiyet veya Telefon Mahremiyeti Nasıl Değiştirdi?. *Dijital Çağ*, 86, s.111-131, Ankara: Doğu Batı.
- Kocacık, Faruk (2003). Bilgi Toplumu ve Türkiye. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (1), 1-10.
- Koç, Altuğ (2018). Michel Foucault'nun "Biyopolitika" Kavramının Teorik Çerçevesi. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2, 193-218.
- Kumar, Krishan (2004). *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma*. Mehmet Küçük (çev.) (2. Baskı). Ankara: Dost.
- Küçük, Mehmet. (2011). Postmodernin Haritasını Yapmak. *Modernite Versus Postmodernite*. (s. 231-261). Ankara: Say Yayınları.
- La Mettrie, Julien Offray (1980). *İnsan Bir Makina*. Zehra Bayramoğlu (çev.). İstanbul: Havass.
- Latour, Bruno (2008). *Biz Hiç Modern Olmadık*. İnci Uysal (çev.). İstanbul: Norgunk.
- Lemke, Thomas (2015). *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*. Utku Özmakas (çev.). Ankara: Pharmakon.
- Lemke, T. (2016). *Politik Aklın Eleştirisi: Foucault'nun Yönetimsellik Çözümlemesi*. Özge Karlık (çev.). Ankara: Phoenix.
- Lemke, Thomas (2017). *Biyopolitika*. Utku Özmakas (çev.) (4. Baskı). İstanbul: İletişim.

- Leppert, Richard (2009). *Sanatta Anlamın Görüntüsü: İmgelerin Toplumsal İşlevi*. İsmail Türkmen (çev.) (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı.
- Lyon, David (2006). *Gözetlenen Toplum*. Gözde Soykan (çev.). İstanbul: Kalkedon.
- Liotard, Jean-François (2013). *Postmodern Durum*. İsmet Birkan (çev.). Ankara: BilgeSu.
- Marshall, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Osman Akınhay, Derya Kömürcü (çev.). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Martı, Huriye (2011). Hz. Peygamberin Hadislerinde Bir Değer Simgesi Olarak Beden ve Mahremiyeti. (ed. Kadir Canatan). *Beden Sosyolojisi*. (s. 233-246). İstanbul: Açılım Kitap.
- Mayer-Schönberger, Victor ve Cukier, Kenneth (2013). *Büyük Veri: Yaşama, Çalışma ve Düşünme Şeklimizi Dönüştürecek Bir Devrim*. Banu Erol (çev.). İstanbul: Paloma.
- Merquior, J. G. (1985). *Foucault*. London: Fontona.
- Nesamoney, Diaz (2015). *Personalized Digital Advertising: How Data And Technology Are Transforming How We Market*. New Jersey: Pearson Education, Inc.
- Neuman, W. Lawrance (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*. (Cilt 1) Sedef Özge (çev.) (7. Baskı). Ankara: Yayınodası.
- Niedzwiecki, Hal (2010). *Dikizleme Günlüğü: Kendimizi ve Komşularımızı Gözetlemeyi Niçin Bu Kadar Sevdik?*. Gökçe Gündüç (çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Okkay, İpek (2020). Dijital Gözetim Çerçevesinde Kişiselleştirilmiş Reklamcılık. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16 (32), 5359-5376.
- Özcan, Ali (2021). Büyük Veri: Fırsatlar ve Tehditler. *Trt Akademi*. Büyük Veri, 6 (11), 10-30.
- Özdemir, Şebnem (2020) Post- Panoptikon Çağı: Gözetimin Dijitalleşmesi ve Çevrimiçi Kimliğin Gizliliği Üzerine Bir Analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (3), 81-108.
- Özdemir Akgündüz, Gülay (2013). Foucault'da İktidar ve Beden İlişkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 38, 1-16.
- Özmağas, Utku (2018). *Biyopolitika: İktidar ve Direniş*. İstanbul: İletişim.
- Özpolat, Gürhan (2015). Türkiye'de Biyopolitikanın Ölü Doğuşu: Türkçe Akademik Yazın Alanında Biyopolitika Kavramının Alınlanma Biçimleri. *Modus Operandi: İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 131-158.
- Pease-Watkin, Catherine (2019). Bentham'ın Panoptikon'u ve Dumont'un Panoptique'i. *Panoptikon: Gözün İktidarı*. (ed.). Barış Çoban ve Zeynep Özarıslan (s. 77-86). İstanbul: Su.
- Peet, Richard (2011). *İktidarın Coğrafyası*. Oktay Etiman, Bülent Göktaş (çev.). Ankara: Maki.
- Postman Neil (2009). *Teknopoli: Yeni Dünya Düzeni*. Mustafa Emre Yılmaz (çev.) (2. Baskı). İstanbul: Paradigma.
- Prozorov, Sergei (2020). Foucault and the birt of psychopolitics: Towards a genealogy of crisis governance. *Security Dialogue*, 1-16.
- Revel, Judith (2006). *Michel Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi*. Kemal Atakay (çev.). İstanbul: Otonom.
- Ritzer, George (2012). *Modern Sosyoloji Kuramları*. Himmet Hülür (çev.) (7. Edisyon). Ankara: DeKi.

- Ritzer, George ve Stepanisky, Jeffrey (2015). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*. İrmak Ertuna Howison (çev.) (4. Edisyon) (2. Baskı). Ankara: deki.
- Russell, Bertrand (1990). *İktidar*. Mete Ergin (çev.). İstanbul: Cem.
- Sağır, Adem ve Aktaş, Zeynep (2019). Simulakr Öznenin İnşası: Belirsizliklerinden Belirliliklere Post-truth Bir Kayma. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 1-19.
- Sat, Gültekin (2019). *Michel Foucault'da İktidar ve Beden İlişkisi Üzerine Bir İnceleme*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, İzmir.
- Sayımer, İdil (2014). Yeni Medya Ortamlarında Ağlar Oluşturan Toplumsal Hareket Deneyimleri. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi*, 2, 97-112.
- Sennelart, Michel (2013). Derslerin Bağlamı. Michel Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus* içerisinde, (s. 321-349).
- Solmaz, Bünyamin (2011). Modernlik ve Modernleşme Kuramlarına Yöneltilen Eleştiriler. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32, 35-58.
- Sönmez, Hümeysra (2021). İktidar Nedir Kitap Değerlendirmesi. *Mukaddime*, 12 (2), 579-584.
- Sprague, R. D. (2007). From Taylorism to the omniprison: expanding employee surveillance beyond the workplace. *Journal of Computer & Information Law*, 25 (1), 1-35.
- Stephens-Davidowitz, Seth (2018). *Bana Yalan Söylediler: İnternet ve Gerçek Yüzümüz*. Ferit Burak Aydar (çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Taylor, Charles (2011). *Modernliğin Sıkıntıları*. Uğur Canbilen (çev.) (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı.
- Tekelioğlu, Orhan (1999). *Michel Foucault ve Sosyolojisi*. İbrahim Sirkeci (çev.). İstanbul: Bağlam.
- Toktaş, S. A., Binark, M., Dikmen, E. Ş., Fidaner, I. B., Küzeci, E. & Özyaygen, A. (2012). *Türkiye'de Dijital Gözetim T.C. Kimlik Numarasından E-Kimlik Kartlarına Yurttaşın Sayısal Bedenlenişi*. İstanbul: Alternatif Bilişim Derneği Yayınevi.
- Touraine, Alain (2002). *Modernliğin Eleştirisi*. Hülya Tufan (çev.) (4. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi.
- Türe, C. F. ve Türe, İ. (2019). Bentham, Faydacılık ve Panoptikon. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 98, 92-106.
- Urhan, Veli (2010). *Foucault*. İstanbul: Say.
- Urhan, Veli (2013). *Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi*. İstanbul: Say.
- Ünlü, Derya Gül (2018): Şeffaflık Toplumu: Şeffaf Toplumun Eleştirisi Üzerine Bir Okuma. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 28, 281-290.
- Van Dijk, Jan (2016). *Ağ Toplumu*. Özlem Sakin (çev.). İstanbul: Kafka.
- Weber, Max (2004). *Sosyoloji Yazıları*. Taha Parla (çev.) (6. Baskı). İstanbul: İletişim.
- Weber, Max (2011). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Gülistan Solmaz (çev.) (3. Baskı). Ankara: Alter.
- Werret, Simon (2019). Potemkin ve Panoptikon: Samuel Bentham ve Onsekizinci Yüzyıl Rusyasında Mutlakiyetçi Mimari. *Panoptikon: Gözün İktidarı*. (Haz.). Barış Çoban ve Zeynep Özarslan (s. 87-110). İstanbul: Su.
- Yazıcı, T. ve Karlı, İ. (2016). *Bilgi Toplumunda Teknoloji, Medya ve Siyaset*. Kocaeli: Volga.

- Yıldırım, Adem (2019). Gözetlemenin Güncel İşleyiş Mantiğı Olarak Post-Panoptizm. *Dijital Çağ*, 86, (s.63-77). Ankara: Doğu Batı.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (6. Baskı). Ankara: Seçkin.

Elektronik Kaynaklar

URL1: Online Etymology Dictionary. “Surveillance”. “Erişim: 11 Mart 2021, <https://www.etymonline.com/word/surveillance>

URL2: Cambridge. “Surveillance”. Erişim: 11 Mart 2021, <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6z%C3%BCk/ingilizce/surveillance>

URL3: Kelimeler. “Gözetim nedir?”. Erişim: 11 Mart 2021, <https://kelimeler.gen.tr/gozetim-nedir-ne-demek-137779>

URL4: Veribilimcisi. “Verinin Yapısı”. Erişim: 25 Mart 2021, <https://veribilimcisi.com/2021/01/07/yapilandirilmis-ve-yapilandirilmamis-veri/>

URL5: Sas. “Data mining”. Erişim: 27 Mart 2021, https://www.sas.com/tr_tr/insights/analytics/data-mining.html

URL6: Mutlugörünenadam (2020). “Konuştuğum şeylerin reklam olarak çıkması neden? Akıllı telefonum dinleniyor mu?”. Erişim: 6 Nisan 2021, <https://www.mutlugorunenadam.com/2020/11/konustugum-seylerin-reklam-olarak-cikmasi-telefonum-dinleniyor-mu.html>

URL7: Google. “Belirli bir reklamı neden görüyoruz?”. Erişim: 6 Nisan 2021, <https://support.google.com/ads/answer/1634057?hl=tr>

URL8: International Data Corporation. Erişim: 17 Mayıs 2021, <https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=prUS46286020>

URL9: Ntv (2021). “Microsoft, ölen kişileri sohbet robotuna dönüştürmek için ilk adımı attı”. Erişim: 21 Temmuz 2021, https://www.ntv.com.tr/teknoloji/microsoft-olen-kisileri-sohbet-robotuna-donusturmak-icin-ilk-adimi-atti,xL9hxn2HEWbubC_yPVG3A

URL10: Nedir. “Disiplin nedir?”. Erişim: 13 Kasım 2021, <https://www.nedir.com/disiplin>

URL11: Felsefe (2019). “Toplumsal Kontrol Nedir?”. Erişim: 11 Kasım 2021, <https://www.felsefe.gen.tr/toplumsal-kontrol-nedir/>

URL12: Çeviri Konuşmalar (2019). “Gilles Deleuze; kontrol toplumunu, sanat ve direnme eylemi arasındaki ilişkiyi anlatıyor”. Erişim: 15 Kasım 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=JgMOjjOdNmU>

URL13: EthosPsikoloji. “Yaşam ve Ölüm dürtüsünün ikili dansı”. Erişim: 13 Kasım 2021, <https://ethospsikoloji.com/yasam-ve-olum-durtusunun-ikili-dansi/>

URL14: Haber7 (2020). “iPhone 12 aşkı pandemi dinlemedi! Apple mağazalarının önünde kuyruklar oluştu.” Erişim: 18 Kasım 2021, <https://www.haber7.com/teknoloji/haber/3026659-iphone-12-aski-pandemi-dinlemedi-apple-magazalarinin-onunde-kuyruklar-olustu>

URL15: Sputnik Türkiye (2021). “Bakan Koca: Son 3 yılda 61 milyon kişi sinir ilacı, 12.3 milyon kişi de antidepresan kullandı”. Erişim: 15 Kasım 2021, <https://tr.sputniknews.com/20210813/bakan-koca-son-3-yilda-61-milyon-kisi-sinir-ilaci-123-milyon-kisi-de-antidepresan-kullandi-1047990250.html>

URL 16: NCBI (2021). “Antidepressants surveillance in wastewater: Overview extraction and detection”. Erişim: 15 Kasım 2021, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7969484/#bib5>

ÖZ GEÇMİŞ

Hümevra Sönmez Samsun Namık Kemal Anadolu Lisesi'ni bitirdikten sonra Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji lisans programından 2017 yılında mezun oldu. 2017 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi'nde Pedagojik Formasyon eğitimini tamamladı. 2018 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyoloji Yüksek Lisans programına başladı. (2022).

İletişim Bilgileri

ORCID ID: [0000-0003-0351-2469](https://orcid.org/0000-0003-0351-2469)

Yayınlanmış Çalışmalar

Sönmez, Hümevra (2021). "İktidar Nedir Kitap Değerlendirmesi". *Mukaddime*,12 (2), 579-584. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.892460>